

ВИКОРИСТАННЯ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

***Збірник матеріалів
обласних педагогічних читань,
присвячених 105-й річниці від дня народження
Василя Сухомлинського та 30-річчя проведення
всукраїнських педагогічних читань***

м. Луцьк – 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ ВОЛИНСЬКОЇ ОДА
ВОЛИНСЬКИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

**ВИКОРИСТАННЯ СПАДЩИНИ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ
НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

*Збірник матеріалів
обласних педагогічних читань,
присвячених 105-й річниці від дня народження
Василя Сухомлинського та 30-річчя проведення
всеукраїнських педагогічних читань*

11 жовтня 2023 року

м. Луцьк

УДК 378.091.4:373

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 4 від 26.10.2023 р.)*

Редакційна колегія:

Олешко П. С., директор, кандидат історичних наук, професор, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти;

Вітюк В. В., заступник директора з науково-методичної та навчальної діяльності, кандидат педагогічних наук, доцент, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти;

Дем'янюк О. Й., заступник директора з науково-педагогічної діяльності, доктор історичних наук, професор, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти;

Кінах Н. В., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та психології Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти

Упорядник:

Луцюк А. М., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти

В 43 Використання спадщини В. О. Сухомлинського в освітньому просторі Нової української школи : зб. матеріалів пед. читань, присвячених 105-й річниці від дня народження Василя Сухомлинського та 30-річчя проведення всеукр. пед. читань. Луцьк : Волинський ІППО, 2023. 120 с.

Мета обласних педагогічних читань полягає в тому, щоб ознайомити з досвідом науковців, методистів, керівників освітніх закладів, учителів з особливостями творчого використання педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського в контексті ідей Нової української школи у Волинському краї. Реалізація досвіду педагога-новатора в освітньому процесі виносяться на розгляд педагогічних рад закладів освіти та відображені у професійній діяльності керівників шкіл, методистів, педагогів.

Збірник містить статті та тези учасників педагогічних читань. Матеріали знайомлять із результатами досліджень в теоретичному та практичному аспектах реалізації педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського в НУШ.

Матеріали подаються мовою оригіналу. За достовірністю фактів, статистичних даних, точність формувань і висновків несуть відповідальність автори матеріалів.

УДК 378.091.4:373

ЗМІСТ

ВІТЮК Валентина	СУЧАСНИЙ УРОК В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО	7
ГЕМБІК Людмила	ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ В ТВОРЧОСТІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО	10
ГОРНІЧ Любов	РОЛЬ ПЕДАГОГА У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНО УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ	13
ГОЦИК Марія	ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ І МОЛОДІ	16
ГРИГОР'ЄВА Наталія	СУЧАСНИЙ УРОК З ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ У СВІТЛІ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	20
ДЕМ'ЯНЮК Олександр	ПОНЯТТЯ «МУЖНІСТЬ» У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	27
ДЕНИСЮК Наталія	АКТУАЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ ...	33
КАБАК Надія	СЛОВО І ВИХОВАННЯ: ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА В. СУХОМЛИНСЬКОГО	39
КІНАХ Неля	В. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНУ КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ	43
КРАВЧУК Олена	ЩОБ У СЕРЦІ ЖИЛА БАТЬКІВЩИНА (В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ)	47
ЛЕПКА Ольга	ПРИНЦИПИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПІДХОДУ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ ...	52
ЛУЦЮК Анатолій	СПАДЩИНА В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ВОЛИНИ	56
ЛУЦЮК Юлія	КУЛЬТУРА ЗДОРОВ'Я УЧНІВ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	61

МУЛЯР Оксана, ГЕРАСИМЮК Ірина	ПОНЯТТЯ «ТОЛЕРАНТНОСТІ» В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ	65
ОЛЕШКО Петро	БАТЬКІВЩИНА І ПАТРІОТИЗМ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО І СЬОГОДЕННЯ	70
ОСТАПІЙОВСЬКИЙ Ігор, ОСТАПІЙОВСЬКА Тетяна	ЗНАЧИМІСТЬ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО У РЕАЛІЗАЦІЇ ФОРМУЛИ НУШ	74
ОСТАПІЙОВСЬКИЙ Олександр	ВПЛИВ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В РАМКАХ КОНЦЕПЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	78
ПОЛІЩУК Наталія	ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ: РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО	80
П'ЯВКА Тамара	В. СУХОМЛИНСЬКИЙ – ЗАЧИНАТЕЛЬ БАТЬКІВСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ	87
РЕБРИНА Ніна	ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА У ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	90
РУДНИЦЬКА Ольга	ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ В. СУХОМЛИНСЬКОГО В РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАД ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА	94
СВИНЧУК Анатолій	ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	98
СТЕПАНЮК Світлана	ГЕНДЕРНА ПЕДАГОГІКА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ТА НУШ	102
СТРУС Мирослава	ПЕДАГОГІЧНА РОЛЬ ІНСТИТУТУ СІМ'Ї У ЗБЕРЕЖЕННІ НАСТУПНОСТІ МІЖ СІМЕЙНИМ І ШКІЛЬНИМ ВИХОВАННЯМ ДІТЕЙ (ЗА ПРАЦЯМИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО)	107
ЯСІНСЬКА Наталія	ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЦІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	111

ВІТЮК Валентина,
заступник директора з науково-методичної та навчальної діяльності,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк

СУЧАСНИЙ УРОК В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Сприяння освітній реформі в Україні, впровадження компетентнісного підходу, запровадження системних змін на рівні закладів освіти шляхом зміни підходів до підготовки і проведення уроків є надзвичайно важливим для сучасної освіти. В умовах реалізації концепції «Нова українська школа» особлива увага акцентована на посиленні ролі практики в системі науково-освітньої діяльності.

Проведення сучасного уроку з врахування вимог компетентнісного підходу є невід'ємною складовою сучасної інноваційної парадигми освіти, необхідною складовою життєвого успіху особистості. Урок залишається основною формою освітнього процесу, але помітно змінюються його функція й організація, оскільки він підпорядковується не тільки повідомленню та перевірці знань учнів, скільки виявленню досвіду дітей за їх ставленням до змісту навчального матеріалу.

Об'єктивною проблемою впровадження компетентнісного підходу до навчання є необхідність технологічної адаптації освітнього процесу до нових вимог. Традиційними педагогічними технологіями, розробленими для знаннєвого підходу, неможливо продуктивно формувати компетентності учнів. Слід оновлювати арсенал педагогічних технологій, якими володіють вчителі, як процесуальної умови реалізації компетентнісного підходу до навчання.

В умовах розвитку освітньої галузі все активніше звертаються до професійної компетентності вчителів на уроці використовуючи творчу спадщину В. О. Сухомлинського. Ця проблема з розвитком сучасних педагогічних технологій набуває пріоритетного напрямку у сучасній науці та практиці, а особливо у Новій українській школі.

Професійну компетентність учителя на уроці В. О. Сухомлинський вважав передумовою високоякісної організації освітнього процесу школи. З його точки зору, в творчо організованій праці педагогом дітей на уроці

знаходить вираження одна із провідних закономірностей виховання і навчання – залежність знань і процесу формування особистості учнів від педагогічної майстерності вчителя.

В педагогічній концепції В. О. Сухомлинського майстерність учителя на уроці полягає у розв'язанні таких проблем: єдність навчальної і виховної мети; розкриття головних, провідних ідей предмета; відповідність методів навчання й структури уроку його навчальній і виховній меті; керування пізнавальною діяльністю учнів на уроці; гуманізація педагогічної взаємодії; використання нетрадиційних форм уроку; обґрунтоване застосування на уроці різноманітних методів і прийомів розумового розвитку учнів тощо.

Своє ставлення до уроку педагог-новатор висловив так: «Я не перебільшу, якщо скажу, що найбільш напружені години моєї науково – дослідної роботи – це уроки... Тут початки педагогічних ідей, перші струмки творчості, перші паростки педагогічних переконань» [5, с. 413]. В. О. Сухомлинський називає урок дзеркалом педагогічної та загальної культури вчителя, мірилом інтелектуального багатства, показником його кругозору й ерудиції, адже викладаючи матеріал, учитель не лише відкриває учням знання, а й виявляє себе.

Сучасний компетентнісний підхід до навчання, орієнтація освіти на результат потребує зламу певних стереотипів як у проектуванні уроків, відборі та структуруванні змісту освіти, організації пізнавальної діяльності учнів, так і в оцінюванні навчальних досягнень учнів та інших аспектах побудови адекватної моделі навчання. Все це потребує і нової практики навчання, і ґрунтовних теоретичних напрацювань, і нових критеріїв для розробки засобів навчання, насамперед методичних посібників і рекомендацій для учителів. Компетентнісно-орієнтований урок – важливий чинник для формування творчої особистості, розвитку життєвих компетентностей учнів. Адже реформування освітньої сфери вимагає обґрунтованого і послідовного запровадження нових науково-педагогічних технологій, раціональних та ефективних підходів до організації інноваційної діяльності.

Зусилля всіх освітян сьогодні спрямовано на удосконалення якості освіти. Ключовим питанням поліпшення якості освіти є впровадження ефективних змін у навчальних закладах, підготовка конкурентоздатного випускника, розвиток особистості, яка готова до змін та прагне постійного вдосконалення. Забезпечити ці зміни зможе ефективний сучасний підхід до освітнього процесу, до проведення занять, в основу яких покладені ціннісні орієнтири Нової української школи та компетентнісна освіта.

В. О. Сухомлинський у праці «Сто порад учителям» для вдосконалення педагогічної майстерності вчителів в оцінюванні знань учнів пропонував: «З приводу оцінювання знань хотілося б дати кілька порад. По-перше, нехай оцінок буде менше, але кожна з них хай буде вагомішою, значнішою. По-друге, я ніколи не ставив незадовільної оцінки, якщо учень не міг через ті чи інші обставини опанувати знання. По-третє, взагалі не ставте ніяких оцінок, якщо ви бачите, що знання учнів туманні, в їх уявленні про речі та явища, які вивчаються, є якісь неясності. По-четверте, треба уникати запитань, відповіді на які точно повторювали б те, що викладав вчитель чи заучене з книжки» [6, с. 465–466].

Узагальнивши результати дослідження педагогічної майстерності вчителя на уроці у творчій спадщині В. О. Сухомлинського, слід констатувати актуальність вирішення даної проблеми у практичній роботі педагогічного колективу. Завдяки вмілому творчому керівництву директора школи і врахуванню науково-методичного та психолого-педагогічного потенціалу вчителів урок розглядався як складна організаційно-педагогічна система, всі компоненти якої взаємопов'язані і взаємообумовлені. Але дана система повинна характеризуватися чіткою естетично-емоційною виховною цілеспрямованістю, творчістю вчителя і учня, які забезпечують єдність виховання і навчання. Детальне, всебічне розуміння компонентів уроку – його структури і типів, різноманітності методів і прийомів керівництва пізнавальною діяльністю учнів, обсягу самостійної роботи, змісту домашнього завдання, гуманізації педагогічної взаємодії, виховних функцій – сприяло формуванню педагогічної майстерності вчителя. Тому вказані В. О. Сухомлинським шляхи вдосконалення теорії і практики організації уроку потребують щонайширшого застосування в Новій українській школі.

Список використаних джерел

1. Вітюк В. В. Дидактичні особливості компетентнісного уроку. Педагогічний пошук. 2020. № 2. С. 16–19.
2. Нова українська школа. URL: <http://mon.gov.ua/2016/12/05/konczepczyia.pdf>
3. Сухомлинський В. О. Пависька середня школа. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 4. Київ, 1976–1977. С. 7–390.
4. Його ж. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 1. Київ, 1976–1977. С. 53–205.
5. Його ж. Розмова з молодим директором. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 4. Київ, 1976–1977. С. 393–626.
6. Його ж. Сто порад учителям. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 2. Київ, 1976–1977. С. 419–654.
7. Його ж. Серце віддаю дітям. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 3. Київ, 1976–1977. С. 7–279.

*ГЕМБІК Людмила,
старший вчитель,*

КЗЗСО «Луцький ліцей № 2 Луцької міської ради», м. Луцьк

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ В ТВОРЧОСТІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського – це невичерпне джерело мудрості. Вона спонукає до роздумів, наукових пошуків та творчих звершень. Всім відомо, що В. О. Сухомлинський був новатором, людиною, яка не боялася відстоювати свої ідеї, а вміло впроваджувала їх у життя.

Усі наукові праці відомого педагога пронизані щирою любов'ю до дітей, а його ідейні твердження спрямовані на формування та розвиток творчих здібностей учнів. І хоч змінюється сьогодні, а разом з ним і відбуваються зміни в освітніх технологіях, теоретико – практичні рекомендації Василя Сухомлинського не втрачають своєї актуальності й донині.

Сьогодні ми можемо бачити різні шляхи формування та розвитку творчих здібностей учнів крізь призму ідей В. О. Сухомлинського. Творчі здібності – це комплекс індивідуальних особливостей людини, до складу якого входять ґрунтовні знання, навички і вміння, завдяки яким особа швидко та якісно здійснює певний вид діяльності та отримує необхідні для суспільства результати. Педагог вважав, що для того, щоб розвивати творчі здібності дитини, потрібно спочатку пізнати саму дитину, а потім вже вивчити її інтереси, наукові нахили та здібності. Під час навчання в школі учні не лише отримують знання, вони формуються як особистості. Саме школа дає дитині «путівку» в життя, допомагає зорієнтуватися в складному вирі буття, знайти своє покликання. У зв'язку з цим, на учителя покладається обов'язок, який полягає у виявленні та розвитку творчих здібностей дітей. Слід звернути увагу, що поняття «навчальні здібності» та «творчі здібності» не є рівнозначними. Коли ми проаналізуємо ці два поняття, то можемо зробити висновок, що «навчальні здібності» – це здібності до успішного засвоєння програмового матеріалу. А до поняття «творчі здібності» відносяться уміння нестандартно мислити та робити наукові відкриття. Учень може мати навчальні здібності, але не володіти творчими. Отже, поняття «творчі здібності» є більш широким та включає в себе поняття «навчальні здібності».

Творчість у прямому розумінні цього слова – це створення духовних і матеріальних цінностей високої суспільної значущості – є вершиною

духовного життя людини, показником найвищого ступеня розвитку її інтелекту, почуттів, волі. Творча людина мислить нестандартно, завжди готова до ризику. Водночас вона відрізняється силою волі та працездатністю, наполегливістю в досягненні своєї мети. Творчість дітей – глибоко своєрідна сфера їхнього духовного життя, самовираження і самоутвердження, в якому яскраво виявляється індивідуальна самобутність кожної дитини. Цю самобутність не можливо охопити якимись правилами, єдиними і обов'язковими для всіх. У зв'язку з цим, до кожного учня слід застосовувати індивідуальний підхід.

Дитиноцентризм – це основний принцип освітнього процесу, який ґрунтується на особистісно-орієнтованому навчанні учня та врахуванні його системи цінностей, життєвих орієнтирів та інтересів. Заслуговує на увагу твердження В. О. Сухомлинського про те, що немає нездібних та бездарних дітей. У кожній людини є задатки, обдарування, талант до певного виду або кількох видів (галузей) діяльності. У зв'язку з цим, важливо виявити саме ту галузь науки, в якій учень зможе максимально розкрити свій творчий потенціал та самоактуалізуватися. Завдання школи полягає в тому, щоб допомогти учневі пізнати себе, зрозуміти, чого він прагне досягти в своєму житті, координувати його пошуки. Розвиток творчих здібностей учнів – це не хаотичний процес. Він будується на системі відповідних правил, яких має неодмінно дотримуватися учень. Дуже важливо, щоб мислення учнів ґрунтувалося на дослідженні, пошуках, щоб усвідомленню наукової істини передувало нагромадження, аналіз, зіставлення і порівняння фактів.

Спостерігаючи явища і картини природи, дитина оволодіває формами й процесами мислення, збагачується поняттями, кожне з яких сповнюється реальним змістом причинно-наслідкових зв'язків, помічених гострим зором допитливого спостерігача. Таким чином, під час навчання учень не лише отримує готові знання у вигляді доведених теорем, але й сам намагається здобути знання шляхом власних спостережень та роздумів.

Однією з найважливіших особливостей творчості педагога є те, щоб допомагати учневі у його творчих пошуках, але при цьому і зберегти його самостійність та поважати його вибір. Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення, що ніколи не припиняється, в складний духовний світ Людини, це – чудова межа постійно відкривати в людині нове, вражатися новому та бачити людину в процесі її становлення. Особистість вчителя стає реальною силою, яка виховує тільки тоді, коли сам вчитель володіє якою-небудь майстерністю, тому що без творчої праці неможливо виховувати. Запалити інших, якщо сам залишається байдужим, неможливо. У зв'язку з цим, важливо, щоб учитель був прикладом для наслідування, еталоном знань. Учитель повинен любити дітей, бути

закоханим у науку. Його ставлення до предмета передається учням і спонукає їх працювати ще більш наполегливо.

Провідним напрямком виховання учнів є розумове виховання. Переходячи до кожного нового класу учень набуває певні знання та досвід, теоретичні і практичні навички, які сприяють його розвитку. За В. Сухомлинським, розумове виховання – це «надбання знань і формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, вироблення культури розумової праці, виховання інтересу й потреби в розумовій діяльності, у постійному збагаченні науковими знаннями, у застосуванні їх на практиці». В. О. Сухомлинський вважав, що розумове виховання неможливе без спеціального, спланованого, постійного розвитку розумових сил і здібностей дітей. Ось чому ще змалечку у Павлівській школі проводили спеціальні уроки мислення серед природи, на яких у дітей виникало багато цікавих та незрозумілих питань «чому?». У такі моменти «дитина думала, спостерігаючи, і спостерігала, думаючи». В. О. Сухомлинський любив повторювати: «Тут, у природі, вічне джерело дитячого розуму». Він вважав дуже важливим, щоб перші істини діти отримували з оточуючого світу, щоб дитину через світ природи вводили в світ суспільних відносин. «Школа під голубим небом», або, як її ще називали, «Школа радості» – справжнє талановите відкриття Сухомлинського.

Питання розумового виховання було в центрі уваги всіх праць В. О. Сухомлинського та в його практичній діяльності. Говорячи про образ ідеальної людини, яку слід назвати справжньою, В. Сухомлинський вважає, що такій людині поряд з іншими якостями повинні бути властиві «інтелектуальне багатство, творчий розум, прагнення жити у світі думок, постійне бажання збагачувати і розвивати свій розум. Розумове виховання збагачує учнів інтелектуальним сенсом, сприяє всебічному розвитку особистості. Слід враховувати, що здібності учнів потрібно постійно розвивати. Тому досягненню вказаної мети має сприяти проведення низки творчих заходів.

Формування та розвиток творчих здібностей учнів – це складний процес, який вимагає теоретичного та методичного забезпечення. Вирішення цього завдання забезпечує високий інтелектуальний рівень учнів, вміння раціонально аналізувати інформацію та впроваджувати прогресивні ідеї в процесі своєї діяльності.

Список використаних джерел

1. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1977. С. 426–436.

2. Його ж. Елементи творчості в діяльності молодших школярів. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 1. Київ : Рад. шк., 1977. С. 273–278.
3. Його ж. Людина неповторна. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1977. С. 80–96.
4. Його ж. Сто порад учителеві. Київ : Рад. шк., 1988.
5. Його ж. Вибрані твори : в 5 т. Київ : Рад. шк., 1979–1980. Т. 4. С. 214.
6. Луцюк А. М. Василь Сухомлинський про педагогічну діяльність вчителя. Луцьк : Надстир'я, 2003.

ГОРНІЧ Любов,
практичний психолог,
КЗЗСО «Луцький ліцей № 23 Луцької міської ради», м. Луцьк

РОЛЬ ПЕДАГОГА У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНО УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ

В. Сухомлинський – видатний український педагог, який присвятив своє життя вихованню і навчанню дітей. Своїми ідеями та поглядами він вплинув на педагогів та батьків. Уся діяльність Василя Сухомлинського була пройнята великим оптимізмом, сміливим новаторством у педагогічній теорії і практиці, твердим і впевненим поглядом у майбутнє. Своєю невтомною працею, фундаментальними науковими творами він проектував нову школу майбутнього, а в ній – добру, щасливу, з активною життєвою позицією молоду людину [4, с. 6].

В. Сухомлинський зазначав, що основу педагогічної культури «становлять: глибоке знання вчителем свого предмета, багатство методів вивчення особистості учня, педагогічна етика, творчість, науково-дослідна робота вчителя, єдність науки й майстерності». Одним із перших усвідомив, що найважливішим завданням педагога є не тільки передача знань, але і формування соціальних навичок та цінностей у дітей. Його принципи освіти були спрямовані на виховання активної, самостійної соціально компетентної та соціально успішної особистості.

Саме виховання соціально успішної особистості визначено однією з пріоритетних цілей у Новій українській школі. Зазначено, що завдання виховання учнів, як соціально успішних громадян, полягає у їх підготовці до самостійного суспільного життя, наданні допомоги в особистому самовизначенні, формуванні соціальних умінь та досвіду соціальних відносин. Заклади загальної середньої освіти мають сприяти соціальній

успішності випускника та формувати особистісні установки, цінності, які допоможуть їм стати успішними.

Перш за все потрібно розуміти, що соціальна компетентність не обмежується лише навчальними показниками, вона визначається емоційним і соціальним благополуччям дитини, її вмінням встановлювати контакти з іншими людьми, вирішувати конфлікти, спілкуватися ефективно [1].

Педагог відіграє важливу роль у розвитку цих компетентностей. Як говорив В. Сухомлинський: «Не живи, щоб іншим було добре, а живи так, щоб самому було добре». Цими словами він заохочував дітей до саморозвитку та незалежності, щоб вони мали змогу самостійно приймати рішення та досягати успіху у житті. А пояснюється це тим, що директор школи із Павлиша весь свій рідкісний талант педагога, всю феноменальну працездатність зосередив на вічній проблемі – плеканні Добра в людині. Із усіх загальнолюдських моральних проблем ця – найголовніша. «...ідея добра проходить червоною ниткою через усі твори В. О. Сухомлинського, ненав'язливо, у формі педагогічних роздумів, порад, заповідей, в уявному діалозі з учнями, педагогами, батьками» [5].

Саме В. Сухомлинський стверджував, що роль педагога полягає не тільки у передачі знань, але і формування особистості учня. Зазначав, що успішна особистість, це не тільки успішні учні, але і гарна людина. Щоб досягнути цього результату, педагог має відповідати таким критеріям:

- бути для учнів прикладом, зразком доброти, чесності, терпимості та любові;
- стежити за кожним учнем, допомагати розкрити таланти та розвинути потенціал;
- сприяти розвитку учнівської самосвідомості, виховувати відповідальність та самосвідомість;
- формувати в учнів усвідомлення значущості світу та правильного ставлення до нього;
- співпрацювати з батьками та залучати їх до процесу виховання.

Як зазначав В. Сухомлинський, завдання освіти полягає не лише інтелектуальному розвитку дитини, але і в розвитку її як особистості. Педагог має розвинути в дитини почуття любові до навколишнього світу та розкрити її потенціал. Учитель має бути не тільки знавцем своєї предметної галузі, але і великим вихователем, справжнім педагогом своєї справи.

Одним з прикладом реалізації цих ідей можна пригадати історію коли В. Сухомлинський звернувся до своїх учнів з такою цитатою: «Посадіть

у дитині рослину і вона зростає, а посадить у неї любов – стане людиною». Ці слова нам демонструють, що звернення до внутрішньої мотивації і почуттів дитини має велике значення у розвитку її особистості. Адже кожна дитина неповторна і має потенціал для розвитку. Педагог має відчувати відповідальність за дитину яку виховує. Має побачити сильні сторони дитини та допомагати їй розкритись та самореалізуватись.

В. Сухомлинський наголошував на індивідуальному підході до кожного учня. У НУШ, де застосовуються нестандартні методи навчання, ця ідея набуває особливого значення. Кожна дитина окрема, унікальна зі своїми вподобаннями, знаннями та потребами і тільки шляхом уважного спостереження та слухання можна віднайти ключ до кожного серця [5].

У навчальному виданні «Сто порад учителю» він висвітлив питання організації, змісту, форм, методів і прийомів навчально-виховної роботи, самовиховання школярів. Справжньою школою становлення педагога слугує досвід Павлишської середньої школи. В. Сухомлинський писав: «Радість творчої праці, повнота життя завдяки творчості – до цього прагне кожна культурна, освічена людина. Питання про те, як розкрити свої здібності в благородній справі виховання молодого покоління, як знайти себе в цій одній з найцікавіших, найскладніших, найгуманніших спеціальностей – хвилююче питання...» [3, с.4].

У пораді 62 «Які якості треба мати педагогу як вихователю» В. Сухомлинський стверджував, що «ставлення наших вихованців до знань, які набуваються в школі, величезною мірою залежать від того, як вихованці ставляться до вчителя – світоча знань. У закоханого у свій предмет педагога учні теж проймаються почуттям любові до знань, науки, книги. Слово вчителя несе в собі не тільки смисл, зміст предмета, але й емоційний відтінок думки; емоції, почуття пробуджуються в учнів лише за тієї умови, коли перед учнями людина, палко закохана в науку». Щоб бути успішним педагогом у формуванні особистості, необхідно мати глибоку свідомість, бути чуйним до потреб учнів. Лише такий вчитель здатний поділитися своїми знаннями та бути справжнім наставником для учнів [2, с.182].

Ми маємо справу, – писав педагог, – з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежать її життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське і інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя; ...на дитину впливає багато людей і явищ життя... Але людська природа може розкритися повною мірою лише тоді, коли в дитини є розумний, умілий, мудрий вихователь. [2, т. 3. с. 420–421].

Одним з найяскравіших прикладів, який ілюструє роль педагога у формуванні успішності учнів є вчення В. О. Сухомлинського про створення атмосфери довіри і розуміння в класі. Сухомлинський писав, що там де панує любов, там не буде непорозумінь, ненависті і насилля. Здатність педагога створити позитивну атмосферу і підтримувати хороші взаємини, вчити дітей відчувати себе в безпеці та поважати один одного – це фундаментальний принцип формування соціальної успішності [5].

Для формування соціальної успішності важливо розвинути навички соціальної взаємодії, моральні цінності, мотивацію до навчання. Адже в стінах сучасного закладу освіти у молоді формуються вказані якості, компетенції, які у дорослому житті допоможуть їм стати активними, відповідальними, компетентними, гідними громадянами демократичної України.

Саме це завдання постає перед педагогом у закладі освіти. Зосередження на цих завданнях допоможе педагогові більш успішно виховувати в учнів розуміння світу та формування цілісної та успішної особистості [6].

Список використаних джерел

1. Нова українська школа : основи Стандарту освіти. 2016. 64 с.
2. Сухомлинский В. О. Вибр. твори : у 5 т. Київ : Рад. шк., 1975–1977.
3. Його ж. Сто порад учителеві. Київ : Рад. шк., 1988. 310 с.
4. Сухомлинська О. Випереджаючи час Василь Олександрович Сухомлинський – до 85-річчя від дня народження. *Рідна школа*. 2003. № 9. С. 6–9.
5. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Xiff8m3qCmc>
6. URL: <https://zbirnyk.ipv.org.ua/ua/arkhiv-vipuskiv/product/view/27/509>

ГОЦИК Марія,

вчитель української мови і літератури,

ОЗЗСО «Карасинський ліцей» Сошичненської сільської ради Волинської області

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ І МОЛОДІ

Проблема патріотизму завжди займала провідне місце у наукових пошуках вчених та діячів громадськості. У цьому напрямі активно працювали такі відомі діячі як Леся Українка, Олена Пчілка, М. Драгоманов, С. Русова, К. Ушинський та інші. Вони вважали, що патріотичні почуття потрібно виховувати в людині ще з раннього дитячого віку.

Їхні напрацювання залишаються актуальними і сьогодні, адже сприяють формуванню основ патріотичного виховання як у закладах дошкільної освіти, так і в загальноосвітніх навчальних закладах.

На сучасному етапі в царині патріотичного виховання вагомими є праці М. Євтуха, О. Кондратюка, В. Кременя, В. Андрущенко, О. Сухомлинської та інших відомих науковців, в яких розкрито конкретні реалії суспільного життя в Україні ХХІ сторіччя.

Палким продовжувачем патріотичної тематики у педагогічній практиці ХХ сторіччя був Василь Олександрович Сухомлинський. Слід зазначити, що кожна з його наукових праць стосується цієї теми. Для всіх освітян педагогічна спадщина Василя Сухомлинського є невичерпним джерелом педагогічного натхнення і творчої діяльності. У Концепції Нової української школи знайшли своє втілення ідеї великого педагога щодо реформування навчально-виховного процесу в школі з погляду посилення уваги до особистості дитини, її духовного стану, формуванню як громадянина-патріота.

Завдання, яке стоїть перед сучасними педагогами – виховати молоде покоління у дусі любові до Батьківщини, готовності стати на її захист, своєю працею сприяти розквіту держави. Тому саме педагогічна спадщина Василя Сухомлинського допоможе кожному педагогові знайти для себе щось корисне і цікаве, щоб використати у своїй педагогічній діяльності, знайти правильний шлях у налагодженні спілкування з дітьми.

Своє життя Василь Сухомлинський присвятив вихованню дітей повоєнних років. Сьогодні, на превеликий жаль, наша країна знаходиться в стані війни, тому поради великого педагога, як працювати з дітьми, які втратили близьких, самі стали свідками воєнних подій, були вимушені покинути свій дім, є дуже доречними.

Читаючи сторінку за сторінкою твори педагога Василя Сухомлинського усвідомлюємо, як багато уваги він приділяв питанню патріотичного виховання молодого покоління.

Що ж таке патріотизм? В енциклопедії освіти (за редакцією В. Кременя) патріотизм визначено як «суспільний моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що відзеркалює національну гордість і любов до Вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам» [3, с. 633].

В Українському педагогічному словнику (за редакцією С. Гончаренка) зазначено, що «патріотизм – це одне із найглибших громадянських почуттів,

змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури [2, с. 249].

Василь Сухомлинський у своїх працях багато писав про патріотизм, патріотичне виховання. Аналізуючи його праці, думаю, можна визначити такі складові патріотизму, як любов, обов'язок, вірність.

Великий педагог вважає, що учень має знати історію своєї Батьківщини, її геополітичний уклад, розумітися на стратегіях її розвитку. «Пізнаючи свій народ, свою Вітчизну, людина пізнає сама себе, осмислює свою особистість як частку народу, осягає найніжніше і найсуворіше почуття – почуття обов'язку і відповідальності перед народом, перед Батьківщиною (прим.-переклад автора)» [7, с. 22].

У статті «З чого починається громадянин» Василь Сухомлинський підсумовує: «Громадянин виростає там, де є почуття обов'язку перед людьми» [5, с. 360]. Людина зі сформованим почуттям обов'язку може стати істинним патріотом. Саме родина найперше виховує це почуття, а потім вже школа. За словами В. Сухомлинського, «починається патріотизм з почуття любові та обов'язку перед близькими, рідними людьми – батьком і матір'ю» [7, с. 37].

Зі ставлення молодого людини до батьків, малої батьківщини формується надалі ставлення до держави в цілому. У книзі «Народження громадянина» педагог пише, що він у своїй педагогічній діяльності «прагнув пробудити почуття того, що Вітчизна – це рідний дім; щастя Батьківщини – моє особисте щастя, її горе в годину тяжких випробувань – моє горе» [6, с. 394].

Зазначу, що, залишаючи «на рідній землі частинку свого серця» [6, с. 21], молода людина вчиться любити свій рідний дім, природу рідного краю, а значить – турбуватися про них, переводячи свій «обов'язок у дію» [7, с. 32].

Патріотизм має бути дієвим. А це означає, що не на словах говорити про патріотизм, а на ділі: робити щось корисне для країни. Потрібно не лише говорити з молоддю, а й діяти, бо «думка, ідея переконанням стає тільки тоді, коли вона одухотворена діяльністю і живе в діяльності» [7, с. 25].

Свідомість молодого громадянина є однією з найголовніших складових патріотизму. Як зазначив Василь Сухомлинський, тільки «свідомий громадянин» [7, с. 21] може стати дійсним патріотом. Дуже важливо виховувати в молоді почуття патріотизму на прикладах. Педагог зазначає: «Відкрийте його очі і серце на минуле й сьогодні свого народу так, щоб люди з їхніми радощами і бідами, з любов'ю до рідної землі та з ненавистю до її ворогів постали перед вашим вихованцем у живому втіленні, щоб, пізнаючи минуле, юний громадянин думав про сьогодні і

майбутнє» [7, с. 23]. Сьогодні в Україні є безліч прикладів героїзму, на яких треба виховувати молоде покоління.

Належне ставлення до природи рідного краю – формування любові до Батьківщини. «Справжній патріот...не тільки розмірковує, а на ділі проявляє свою відповідальність за кожен клаптик землі, за лісові і рудні багатства, за річки і озера, за повітря, яким ми дихаємо» [7, с. 39].

Знати, вивчати, любити і шанувати рідну мову – це ще одна складова патріотизму. «Любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова» [7, с. 51], – сказано чітко і вагомо. В «Альбомі рідного слова В. Сухомлинського окрема група картинок присвячена таким словам: пошана, мужність, відвага, Вітчизна, що найкраще характеризує патріотичні почуття людини.

Педагог Василь Сухомлинський велику увагу приділяв вихованню молоді на трудових традиціях. «Праця – це коріння, що живлять могутні почуття любові до рідної землі. ...Найкрасивіше і піднесене почуття – любов до рідної землі – народжується непросто. Його творить у процесі своєї діяльності сама людина» [7, с. 135]. За порадою Василя Сухомлинського, важливо знайти для кожної дитини такий вид трудової діяльності, який би допоміг розкритися «душевним поривам і прагненням» [7, с. 161].

За Василем Сухомлинським можна скласти певну систему компонентів патріотичного виховання учнів та молоді й успішно реалізовувати її в навчальних закладах.

Ефективність виховного процесу залежить від того, як працюють педагоги зі своїми вихованцями. На думку видатного педагога, «ми, педагоги, виховуємо людину перш за все тим, що в нашій душі, – своїми переконаннями і почуттями» [7, с. 13].

У сучасній ситуації важко виховувати патріотичні почуття, тому що формування патріотичної свідомості учнів – це дуже складний і багатогранний процес. Сьогодні дуже актуальними є положення, викладені у Програмі українського патріотичного виховання дітей та молоді (за ред. І. Д. Бех та К. І. Чорна), у яких сказано, що «патріотизм – потреба держави – їй необхідно, щоб громадяни у разі небезпеки були здатні відстояти незалежність і суверенітет; патріотизм - це потреба особистості, яка своєю любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємності, щоб мати умови для вільного і гідного саморозвитку» [1, с. 27].

У Концепції національно-патріотичного виховання молоді метою патріотичного виховання визнано становлення громадянина – патріота України, готового самовіддано розбудувати державу та забезпечувати

її національну безпеку, знати свої права й обов'язки, цивілізовано відстоювати їх, сприяти єднанню українського народу, ...успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій української національної культури [4].

Думаю, що всі сучасні напрацювання про патріотичне виховання розроблені на основі тих педагогічних настанов і повчань, які залишив нам великий педагог Василь Сухомлинський. Тому нам, педагогам, варто його педагогічну спадщину щодо патріотичного виховання взяти до уваги, бо саме у його працях найяскравіше виявляється творення Людини.

Список використаних джерел

1. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 26–37.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
3. Енциклопедія освіти / [Акад. пед. Наук України; головний ред. В. Г. Кремень]. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Концепція національно-патріотичного виховання молоді [дод. 2 до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641]. *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України* : єдине офіц. вид. М-ва освіти і науки України. 2015. № 8. С. 87–95.
5. Сухомлинський В. О. З чого починається громадянин. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1977. 639 с.
6. Його ж. Народження громадянина. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 3. Київ : Рад. шк., 1977. 670 с.
7. Сухомлинский В. А. Родина в сердце / сост.: А. И. Сухомлинская, Л. В. Голованов ; фотоочерк А. А. Кулешова. Москва : Мол. гвардия, 1978. 175 с.

ГРИГОР'ЄВА Наталія,

*завідувач відділу природничих дисциплін, старший викладач кафедри теорії та методики викладання шкільних предметів,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк*

СУЧАСНИЙ УРОК З ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ У СВІТЛІ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Урок вже багато століть залишається основною дидактичною формою навчання. Зберігаючи свої традиції та унікальність, під впливом змін, що відбуваються у суспільстві, державних стандартів та програм, урок

постійно піддається трансформації. З впровадженням Концепції «Нова українська школа» до уроку також ставляться нові вимоги.

Основним завданням сучасного уроку з інтегрованих курсів та предметів природничої освітньої галузі є розвиток особистості учнів на принципах компетентнісного та діяльнісного підходів. При цьому обов'язково маємо враховувати завдання Концепції «Нова українська школа», зокрема, зміщення акцентів з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на вироблення і розвиток умінь діяти, застосовувати досвід у проблемних умовах. Навчання потрібно будувати таким чином, щоб кожна дитина була постійно залучена до спільної діяльності, брала активну участь у навчальному процесі. Урок має забезпечити максимальне наближення навчання і виховання конкретної дитини до її особистісного розвитку, здібностей і життєвих планів. На такому уроці має панувати повага, увага до кожного учня (учениці) та прагнення знайти оптимальний спосіб для його (її) ефективного навчання. Змінюються також підходи до оцінювання, адже оцінка має розвивати й мотивувати учнів, а не лякати їх. Самооцінювання та взаємооцінювання поряд з формувальним оцінюванням спонукатимуть учнів до усвідомлення відповідальності за власні навчальні результати та формуватимуть бачення власного освітньої траєкторії.

Зважаючи на такі завдання, вчителі природничої освітньої галузі постійно працюють над удосконаленням методики проведення уроків різних типів, урізноманітнюють форми організації навчальної діяльності учнів, здійснюють раціональний вибір методів та прийомів навчання, враховуючи нові підходи, ідеї, що з'являються в теорії та практиці навчання, а також послуговуються порадами видатних педагогів.

У процесі становлення Нової української школи особливої актуальності набувають ідеї українського педагога В. О. Сухомлинського, які вражають своєю сучасністю. Василь Олександрович відомий своєю глибокою філософією навчання та виховання, підкреслював важливість педагогічного процесу та ролі вчителя у формуванні особистості учня.

Мета статті полягає у дослідженні поглядів В. О. Сухомлинського щодо навчання та виховання учнів, які співзвучні з сучасними вимогами до організації освітнього процесу на уроках природничої освітньої галузі.

Уроки з інтегрованих курсів природничої освітньої галузі дають можливість дітям, за образним описом Василя Сухомлинського, «бачити ліс як єдине ціле», маючи «повніше уявлення і про кожне окреме дерево» [5, с. 334].

У своїй педагогічній діяльності Василь Сухомлинський вдавався до різноманітних прийомів навчання та виховання, організації пізнавальної діяльності учнів. Своїми роздумами він ділився у багатьох статтях, зокрема: «Вчити вчитися», «Урок і знання», «Інтерес до учіння – важливий стимул навчальної діяльності учнів», «Розумова праця і зв'язок школи з життям», «І ліс, і кожне дерево», «Обережно: дитина!», «Бачити себе», «Залежить тільки від вас» (Лист завтрашньому вчителю).

Важливою вимогою до сучасного уроку є створення стимулюючої навчальної атмосфери, підтримка позитивного ставлення до навчання. Процес навчання, на думку Василя Олександровича, має пробуджувати у дітей позитивні емоції, які «відіграють величезну роль у вихованні бажання вчитися. Завдання вчителя полягає в тому, щоб постійно розвивати в дітей позитивне почуття задоволення учінням, щоб з цього почуття ...» виникло бажання вчитися [5, с. 7].

Багато цитат можна використати для опису розуміння Василем Сухомлинським необхідності створення сприятливого психологічного клімату на уроці (взаємна доброзичливість, готовність учителя прийти на допомогу учневі і т. д.): «...урок повинен викликати позитивні емоційні почуття, тобто почуття задоволення роботою...», адже «велике значення у вихованні стійкого, постійного бажання вчитися й добиватися щоразу кращих і кращих успіхів має той бадьорий, життєрадісний тон, який створюється на уроці вчителем» [5, с. 14]. Вчитель має підтримувати учнів у процесі здобуття ними знань, «... без щирої зацікавленості в знаннях учнів неможливо виховати ... бажання вчитися» [5, с. 10].

Василь Олександрович вважав, що всі діти унікальні і вчителю слід розуміти та підтримувати індивідуальні потреби та здібності кожного. «Уже в середній школі в кожного юнака і дівчини складається бажання досягти тієї чи іншої мети в житті. Ми вважаємо своїм завданням допомогти кожному учневі обрати таку мету, яку можна було б здійснити, тобто була б цілком реальною» [5, с. 15].

Вдало підмічено педагогом проблему багатьох вчителів, які вбачають «головну мету навчання в тому, щоб укласти в голови учнів якнайбільше фактичних знань... Таке навчання перетворюється в самоціль... воно не розвиває сили розуму, не прищеплює учням уміння використовувати набуті знання як у трудовій діяльності, так і для набування нових знань» [5, с. 55].

Провідними пізнавальними процесами на уроці має бути мислення. Саме «урок – перше вогнище, зігрівшись біля якого, дюдина прагне стати мислителем» [5, с. 508].

Організація пізнавальної діяльності учнів на уроці є важливим завданням вчителя, «...бо справжній розумовий розвиток можливий лише тоді, коли поєднується зусилля пам'яті й думки, осмислюються явища, закономірності навколишнього світу» [5, с. 428].

Незаперечним є те, що вивчення природи слід починати зі спостережень у природі, адже «спостереження – мати осмислювання й запам'ятовування знань» [4, с. 472]. Видатний педагог сформував низку порад щодо організації спостережень для підвищення їх ефективності: спостереження мають викликати почуття радості, супроводжуватися короткими, емоційно насиченими розповідями про об'єкт, що вивчається, а також необхідно звертати увагу на красу навколишнього світу. Спостереження у природі, на думку педагога, допомагають створити цілісну картину довкілля.

Як вірно зауважував у своїх працях Сухомлинський, «щоб наші діти завжди переживали жадобу знань, щоб бажання вчитися було найголовнішим стимулом їхньої нелегкої розумової праці, дбаймо про дуже важливу передумову всього шкільного навчання: розумова праця дитини, будучи зрозумілою, водночас повинна мати й відповідні труднощі» [5, с. 435].

Погляди В. О. Сухомлинського щодо посильних труднощів, які є рушійною силою навчання, ефективні і доступні у сучасній системі освіти. Ці думки підтверджують психологи: легкість навчання призводить до зниження розумової активності і взагалі інтересу до навчання. Навчальний матеріал за ступенем складності повинен бути досяжним, проте він має вимагати певних зусиль для його засвоєння. «Дитина повинна відчувати себе трудівником, пишатися наслідками своєї праці, які здобула власними зусиллями» [5, с. 434].

Ключовим інструментом розвитку мислення учнів є запитання. На уроці потрібно вчити як ставити запитання і як на них відповідати. Василь Олександрович у своїх творах часто наголошував, що навчання це «складна робота думки, добування знань». «Добувати знання – це значить відкривати істини, причинно-наслідкові й інші різноманітні зв'язки. Це значить відповідати на запитання», «а питання – це вже стимул, що збуджує бажання знати» [5, с. 369].

Одна з вимог до сучасного уроку – підтримка дослідницького мислення та самостійності учнів. «Характерною особливістю роботи учнів у кращих педагогів є дослідницький підхід до предмета вивчення. Учневі не дають готових висновків... Учитель дає можливість висунути кілька можливих пояснень, в самій дійсності шукати підтвердження й спростування кожної з висунутих гіпотез. Знання при цьому не пасивно засвоюються, ... а здобуваються активними зусиллями» [5, с. 58].

Василь Сухомлинський пропагував діяльнісний характер навчання на уроках і вважав, що найкращий спосіб навчати через природу, спостереження та власні досліди. «Кращі вчителі... природничих предметів в самому матеріалі, що його треба вивчити знаходять можливості для застосування дослідницького підходу», адже «від того, наскільки активно проявляються розумові зусилля дитини в процесі аналізу того чи іншого явища, залежить не тільки глибина знань, а й уміння користуватися ними на практиці» [5, с. 58].

Проблеми використання на уроках життєвого досвіду учнів, набутих знань у практичній діяльності, розкриття практичної значимості знань цікавили в свій час і Василя Олександровича. Він наголошував на важливості поєднання навчання з життям. «Своїм характером розумова праця... повинна бути такою, щоб розумові зусилля школяра спрямовувались насамперед на розв'язання питань, пов'язаних з життям» [5, с. 55].

У статті «І ліс, і кожне дерево» Василь Олександрович розмірковує про те, чому школярам учитися дедалі важче, адже зроблено вже багато для удосконалення процесу навчання: нові програми, навчальні плани, нові підручники. І сьогодні вчителі мріють працювати з учнем, «який уміє одночасно читати й думати, запам'ятовує не зазубрюючи, а міркуючи, логічно аналізуючи матеріал». А ще, щоб учень вмів «одночасно писати і міркувати, писати і слухати пояснення вчителя, осмислюючи це пояснення» [5, с. 333].

Перша його порада вчителям: навчати учнів швидко і свідомо читати. Наступна порада: відмовитися від «погляду на знання як на багаж, який учень береже в пам'яті і може викласти на першу вимогу вчителя. Пам'ятає учень – отже, знає, не пам'ятає – не знає». Учні зазубрюють навчальний матеріал, щоб одержати хорошу оцінку. «Тоді як про наявність знань повинно свідчити уміння застосовувати їх» [5, с. 333].

Якщо провести паралелі з нашою реальністю, можна також зробити висновок, якою б досконалою не була навчальна програма «вона залишиться мертвим папером, якщо до неї не доторкнуться творчі руки, допитливий розум майстра-педагога». «Досвідчений учитель не вимагає сьогодні, щоб учень заучував текст підручника – в такому «учінні» пряма небезпека розумової обмеженості. Досвідчений педагог будує всю роботу так, щоб учень міркував, порівнював факти і явища за допомогою знань, які в нього вже є, робив самостійні висновки» [5, с. 334].

Навіть на сучасному уроці не обійтися без пояснення вчителя. «Активне добування учнями знань тоді, коли розповідає, пояснює матеріал учитель і, здавалось би, немає активної діяльності учнів – це один з найскладніших етапів у нашій дидактичній лабораторії» [5, с. 371]. Під час пояснення матеріалу важливо щоб вчителі спиралися на попередній досвід учнів і на досягнутий рівень їх інтелектуального розвитку, залучали їх до дискусій, акцентували увагу на істотному й головному в темі, використовували ілюстративний та демонстраційний матеріал. Проте, як писав Василь Сухомлинський, «глибоко помиляються учителі, які вважають, що чим зрозуміліше, дохідливіше подадуть вони матеріал, чим менше запитань у дітей, тим глибшими будуть знання учнів» [5, с. 56].

В Концепції «Нова українська школа» особлива увага приділена особистісно-орієнтованому підходу до навчання учнів. Під час організації та проведення уроку необхідно враховувати самотність учнів, їх інтереси, здібності, створювати умови для формування особистостей. Як писав Сухомлинський, «...кожна, буквально кожна, без винятку дитина – це цілий світ. Світ ще не відкритий і не досліджений. Нам, педагогам, його відкривати. Нам підняти цей світ до самопізнання і самовдосконалення» [5, с. 423].

У своїх статтях В. О. Сухомлинський часто підкреслював важливість педагогічної мудрості та терпимості у взаємодії з учнями: «... наша праця вимагає великого терпіння й великої віри в творчі сили дитини» [5, с. 436].

Віра в дитину, довіра, підтримка її прагнень до самовираження і самоствердження повинні прийти на зміну надмірній вимогливості і надмірному контролю. «Не поспішайте ставити оцінку, не перетворюйте її в ідола», звертався Василь Олександрович до педагогів. «Хіба можна бути спокійним, коли в навчанні, яке має давати радість буття і радість пізнання, дитині стає незатишно і страшно?» [5, с. 425].

У статті «Залежить тільки від вас» (Лист завтрашньому вчителю) Василь Сухомлинський звертається до молодого вчителя, порівнюючи його з хірургом, у якого в металевій скриньці лежать найтонші інструменти і чекають операції: «...Ваші найтонші, наймудріші, найгостріші і небезпечні інструменти – оцінки – нехай більше «лежать у скриньці, ніж пускаються в діло». Педагог був страшенно проти звички «ставити оцінку мало не за кожне слово». «Хочеться, щоб у школах не було непотрібної гонитви за оцінками, так званого «нагромадження оцінок». І радив «оцінювати розумову працю дитини лише тоді, коли вона дає хоч би незначні позитивні наслідки», адже «не всі діти однаково думають, однаково сприймають, однаково запам'ятовують» [5, с. 287].

Порівняно недавно в педагогіці почали використовувати поняття «емоційний інтелект». Емоційний інтелект – знання про емоції, вміння їх усвідомлювати і контролювати, розрізняти наміри оточуючих і адекватно реагувати на них. Він дає можливість розуміти себе, свої бажання і потреби, причини власних вчинків. В освітній реформі «Нова українська школа» вміння учнів конструктивно керувати емоціями є одним з одинадцяти наскрізних умінь, які формуються на всіх інтегрованих курсах та предметах. Проте, ще Василь Сухомлинський писав про важливість вміти «... читати почуття людей – радість, біль, образу, здивування, збентеження, сором і багато, багато інших – у її очах, безмежно різноманітних тонах і півтонах голосу; у тому, як людина дивиться і як бачить, як дивиться і нічого не бачить, як говорить і як мовчить, як іде і як стоїть, як радіє і як сумує». Адже «не менш важливим, ніж опанування основ науки про природу і суспільство, ... є опанування мови почуттів». «Емоційне невігластво породжує байдужість, безсердечність» [5, с. 494].

Як по-сучасному звучить думка Василя Олександровича про те, що вчителі на уроках повинні виховувати в дітей «бажання знати, прагнення пізнавати, бути сьогодні духовно багатшими, ніж учора» [5, с. 334].

Підготувати та провести хороший урок не просто, як зазначав В. О. Сухомлинський, вчитель до хорошого уроку готується все своє життя. Вчитель має прагнути завтра провести урок краще, ніж сьогодні. Для цього необхідно розвивати навички моделювати, проєктувати та конструювати урок. Бути відкритими до змін, апробувати нові методи та прийоми, прагнути до постійного самовдосконалення.

В умовах реформування сучасної освіти вчителям варто послуговуватися ідеями Василя Сухомлинського. Адже сьогодні перед

українською школою і учителем стоїть важливе питання перетворення навчання, зокрема з інтегрованих курсів та предметів природничої освітньої галузі, в цікавий, захоплюючий процес пізнання дитиною навколишнього світу. Це є найкращим свідченням того, що творчу спадщину В. О. Сухомлинського слід активно використовувати в освітньому процесі Нової української школи.

Список використаних джерел

1. Сухомлинський В. О. Бачити себе. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 489–495.
2. Його ж. Вчити вчитися. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 426–436.
3. Його ж. Залежить тільки від вас. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 284–288.
4. Його ж. І ліс, і кожне дерево. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 330–334.
5. Його ж. Інтерес до учіння – важливий стимул навчальної діяльності учнів. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 7–16.
6. Його ж. Обережно: дитина! *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 422–426.
7. Його ж. Розумова праця і зв'язок школи з життям. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 53–69.
8. Його ж. Урок і знання. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 366–371.

ДЕМ'ЯНЮК Олександр,
заступник директора з науково-педагогічної діяльності,
доктор історичних наук, професор,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк

ПОНЯТТЯ «МУЖНІСТЬ» У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Щоразу звертаючись до педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського, дослідники, вочевидь, шукають відповіді на ті питання, які сьогодні постають перед українською школою. Адже освітній (педагогічний) процес, як і у попередні роки, передбачає

взаємодію педагога та учня із залученням батьків чи / або адміністрації закладу освіти.

Ті терміни, які сьогодні вживаються в реформованій національній освітній галузі, як-то «педагогіка партнерства», «педагогіка співробітництва», «толерантність», «професійний розвиток», «дитиноцентризм» тощо були притаманні й використовувалися у педагогічній моделі В. Сухомлинського. На жаль, більшість новітніх «реформаторів» і «новаторів» від освіти, мабуть, не знайомі навіть із невеликою частиною творчої спадщини знаного вітчизняного педагога.

Звісно, що у творах В. Сухомлинського присутні ідеологічні штампи та соціалістичні покручі тієї епохи, коли працював педагог. У 50–60 роках ХХ століття навіть у працях технічної, фізичної чи математичної галузей необхідно було використовувати цитати з праць ідеологів марксизму-ленінізму, а що вже говорити про педагогічну науку, яка загалом базувалася на ідеологічній складовій держави. Попри це, у творах В. Сухомлинського поєдналися елементи наукової й народної педагогіки, зміст загальнолюдських і національних цінностей, духовність українського народу [1, с. 62].

Важливе місце в його педагогічній спадщині займає поняття «мужність». В. Сухомлинський використовує його в своїх працях під різними кутами, подекуди поєднуючи з «хоробрістю», «безстрашністю», «сміливістю», «героїзмом», «подвигом» та зазначаючи, що «мужність – це також уміння панувати силою духу над слабостями тіла» [2, с. 155].

У праці-роздумі, праці-пораді «Як виховати справжню людину» знаходимо й таке: «З малих років треба формувати мужність – це одна з найяскравіших граней виховання духовної готовності до захисту Батьківщини. Сягаючи своїми коренями в дитинство, мужність складається з безлічі, здавалося б, непомітних рисочок, які виявляються в поведінці, у взаємовідносинах як ровесників, так і молодших із старшими. Нам, батькам і вихователям, треба пам'ятати, що в сімейному і цивільному житті є підводні камені, які виявляють собою без перебільшення, смертельну небезпеку для душі наших вихованців. Цими каменями є безтурботність, і часом міщанство, обивательське «моя хата з краю» старших, і, що особливо часто буває, – невміння виховувати» [5, с. 311].

Розмірковуючи над торжеством правди, яке формується через ставлення до історичного діяча чи літературного героя на уроках історії / літератури, В. Сухомлинський зауважує, що «люди безстрашні, правдиві,

прямодушні ставляться і до знань, і до істини зовсім не так, як ті, що звикли боятися. Безстрашний, пізнаючи істину, відразу ж визначає свою позицію: гаряче співчуває правді, добру і ненавидить зло, обман, несправедливість, зневаження людської гідності, поневолення людини» [2, с. 110]. У цьому він вбачає підвалини формування в школяра тих якостей, які пізніше мають перерости у мужність особистості, несумісних зі страхом і легкодухістю. Важливу роль тут має відіграти педагогічних хист вчителя, який має «турбуватися про те, щоб його вихованці були правдивими у своїй безстрашності і безстрашними в своїй правдивості» [2, с. 111].

Значної уваги у формуванні мужності своїх учнів В. Сухомлинський надає етичним бесідам, під час яких відкриваються проблеми, норми, правила, вимоги, у тому числі «як виховувати в собі мужність, стійкість, силу волі, хоробрість, безстрашність» [2, с. 122]. Він вважав, що «мужність, ідейна стійкість і незламність, непримиренність до ворога, воля до перемоги ... – це ті риси особистості, виховання яких є найважливішим завданням нашого суспільства, нашої школи» [2, с. 150], а «великою загрозою для виховання мужності є пустослів'я, відсутність єдності слова і діла. Усе фальшиве, показне розбещує душу, породжуючи підлість, відступництво та інші негідні риси» [5, с. 311].

Поряд із цим, педагог-новатор вважав недоцільним проведення різноманітних конкурсів, де учні зі сцени словесно висловлюють свою любов до Батьківщини, раніше завченими рядками чи фразами. «Самі по собі слова дитини, підлітка, юнака про те, як він любить Батьківщину і готовий жертвувати заради неї, не завжди є справжнім критерієм патріотичної вихованості; мудрість вихователя полягає в тому, щоб ці слова наші вихованці не вимовляли безпристрасно і бездумно» [2, с. 132]. Особливу увагу в освітньому процесі В. Сухомлинський надавав формуванню в дітей базових патріотичних понять, зазначаючи, що «треба особливо суворо і вимогливо торкатися понять і слів Вітчизна, доблесть, героїзм, подвиг, так само як і змісту тієї діяльності, яка вкладається у ці поняття і слова» [2, с. 132].

Абсолютно корелює з сучасними подіями в Україні думка про «неприпустимі й механічні, необдумані порівняння дитини, яка сидить перед вами за партою і яку ви виховуєте, з життям героїв, що віддали своє життя за Батьківщину» [2, с. 133]. Однак, що тоді (1950–1960-ті роки), що тепер «з великим інтересом слухають діти розповіді про далеке минуле нашого краю, про батьків наших, які, працюючи в полі, не розлучалися

із гвинтівкою і шаблею, бо треба було захищати від ворогів рідну землю» [2, с. 140], переймаючись елементами мужності пересічних громадян.

Одним із напрямків ідейного виховання підростаючого покоління В. Сухомлинський вбачав в усвідомленні школярами причини, задля якої їхні земляки виявляли мужність, нерідко прощаючись із життям. «Від того, як ставиться людина в роки свого дитинства, отрочтва, юності до героїчного подвигу свого народу,... залежить увесь її духовний світ, особливо ставлення до суспільних інтересів» [2, с. 142]. «Захоплення героїзмом синів своєї Вітчизни ніби накладає емоційно-естетичний відбиток на повсякденне життя, на буденну працю, на подолання труднощів» [2, с. 144]. Школярі, на думку В. Сухомлинського, повинні виховуватися на моральних цінностях людства, біографіях мужніх борців за торжество правди, свободу народу, «образи їх запалюють у серцях вихованців гаряче прагнення бути такими ж мужніми» [7, с. 160].

Актуальними для сучасної України, під час російсько-української війни, є роздуми знаного педагога про збереження пам'яті загиблих під час бойових дій родичів та земляків у родинах та школі. «Спогади про батька або брата – героїв діти слухають з глибокою увагою і назавжди зберігають у своїй пам'яті їх світлий образ, і Батьківщина для них буде такою ж дорогою, як батько або брат, які віддали за неї своє життя» [4, с. 30]. Родичам загиблих воїнів він радить свято зберігати пам'ять та меморіальні речі (нагороди, відзнаки, фотокартки, особисті речі)

На сторінках своїх педагогічних праць В. Сухомлинський сформулював власне наповнення поняття «мужність». Так, він вважав, що «мужність складається з найменших крупинок, єдність і нерозривність яких і становить силу духу. Це насамперед невміння жаліти себе. В цьому невмінні – винятково цінне моральне вміння. Як вогню ми остерігаємось дитячого жалю до самого себе, хникання, сліз з приводу найменшого болю – це насіння егоїзму, боягузтва, моральної глухоти до інших людей. Ми прагнемо до того, щоб дитина соромилася сказати, що їй боляче або важко. Мужність і безстрашність у малому – перший паросток громадянської стійкості й незламності, доблесті» [2, с. 151].

Різні підходи до формування мужності та суміжних із нею понять вбачає В. Сухомлинський у школярів різного віку. Так, у дітей молодшого шкільного віку методичні підходи спираються на вмінні педагога донести до їх свідомості важливу суспільну, моральну ідею, активізувати їхню

думку і моральне почуття через вплив на почуття. Натомість інші підходи необхідно використовувати щодо учнів середнього шкільного віку, адже «треба розкрити перед їхнім духовним зором усе багатство морального досвіду людства, дати широкі узагальнюючі характеристики явищ» [3, с. 226–227].

Позаяк В. Сухомлинський вважав, що «в глибині душі підлітка, юнака закладено прагнення бути борцем», то це «одна з істин, ігнорування якої породжує таке соціальне лихо, як моральна нестійкість деяких людей, небажання працювати, нахил до душевних утіх» [8, с. 433]. Він був переконаний, що «Молоду людину захоплює романтика боротьби, подолання труднощів. Ми прагнемо до того, щоб юність була осяяна благородною громадянською мужністю. Роки юності, наповнені непримиренністю до марнотратства, безгосподарності, байдужості» [8, с. 433].

Визначаючи завдання практичної виховної роботи педагога, В. Сухомлинський приділяє увагу формування у школярів мужності, «щоб юнаки та дівчата проявляли мужність, самовладання, витримку не лише в разі зіткнення з небезпекою, а й у повсякденному житті, в праці, у взаєминах з членами колективу» [3, с. 372]. Першим законом мужності бачив таке: «Мужньою, безстрашною людиною стане тільки той, хто з дитинства навчився дорожити своєю громадянською гідністю» [5, с. 311].

Розвиваючи своє бачення поняття «мужність» у наступних своїх педагогічних працях, В. Сухомлинський неодноразово звертав увагу на процес формування в дитині / підлітку сприйняття мужності, як підвалини повноцінного життя. Так, у творі «Як виховати справжню людину» знаний педагог розмірковує й детально пояснює важливість пізнання у формуванні особистості, вмінні жити, думати й почувати. Обговорюючи поняття радості і горя, він зазначає, що велика біда людини втрата мужності, перетворення на дріб'язкову, боягузливу, жалюгідну істоту. «Якщо ти втратив мужність, ти можеш втратити все: честь, повагу, довір'я, споконвічний зв'язок з родом, з якого ти вийшов і який дав тобі прізвище й ім'я; – наголошує В. Сухомлинський, – ти можеш втратити й Вітчизну, бо від боягузтва до зради – один крок. Дорожити мужністю треба так само стійко й мудро, як і честю, гідністю громадянина, батька, сина» [5, с. 223]. Звертаючись до школярів, він закликав: «Пам'ятай, що людина іноді буває на такому рубежі, коли в неї вже немає фізичних сил, але сили духовні породжують у ній нові фізичні сили, і вона продовжує жити борцем» [5, с. 249].

Цікавою для використання сучасними педагогами видається розповідь В. Сухомлинського про досвід його педагогічного колективу щодо роботи

з «благополучними», непомітними дітьми, які за час навчання у школі жодного разу не порушували встановлених норм, не проявляли своєї індивідуальності, не зробили жодного самостійного кроку. Отож, педагог-новатор вважав, що таким дітям після закінчення школи буде нелегко, «він розгубиться перед труднощами, буває безсилим там, де треба проявити самостійність» [5, с. 284]. Тому разом із колегами розробили систему роботи з такими учнями, яких вважали невідповідними до дорослого життя, до певної міри безпорадними перед майбутніми викликами. Вину за неналежне виховання він поділяв із батьками, вважав, що «спонукання до мужнього вчинку – це робота розуму й волі вихователя, яка потребує уміння бачити безмежне поле, де можна пробудити в себе силу духу» [5, с. 284].

У формуванні громадянина повинні виявлятися й підсилюватися такі риси як хоробрість і відвага як джерела мужності; негідними визнаються – боягузтво, нерішучість, розслаблення, підлість, зрадництво. З досвіду роботи в цьому напрямку виховання, зазначав: «там, де небезпечно, я повинен бути першим – таке моральне правило наш педагогічний колектив намагається зробити нормою поведінки» [5, с. 300]. Поглиблюючи попередньо висловлену думку, резюмує: «вияв хоробрості, відваги, рішучості, безстрашності, стійкості перед лицем небезпеки – незрівнянний стан духу, що накладає відбиток на весь образ людини, породжує в ній справжнє благородство» [5, с. 301].

Ще одним важливим елементом формування мужності особистості є самовиховання, яке за В. Сухомлинським – «це насамперед виховання в собі мужнього патріота» [6, с. 612]. У «Листах до сина» відомий педагог, пише про важливість самовиховання для становлення особистості. Там є такі слова «Ти будеш солдатом, захисником Батьківщини, знай, що кожної хвилини ти повинен бути готовий боротися за свободу і незалежність Вітчизни» [6, с. 612]. Слова написані в інший історичний період, в інших політико-ідеологічних умовах, але такі актуальні сьогодні.

Очевидно, що педагогічна спадщина В. Сухомлинського містить відповіді на безліч запитань, які виникають під час формування сучасної національної української школи, попри те, що педагог-новатор жив, працював і формулював свої педагогічні ідеї в радянську добу. Переконані, що чим більше українських педагогів ознайомляться з педагогічною творчістю В. Сухомлинського, тим змістовнішою стане освітня система України.

Список використаних джерел

1. Дем'янюк О. Й. Підвалини громадянського виховання у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : зб. матеріалів ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. і XXIII Всеукр. пед.

читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Щоб у серці жила Батьківщина». Луцьк : Надстир'я, 2016. С. 62–67.

2. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 1. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 55–208.

3. Його ж. Духовний світ школяра. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 1. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 209–402.

4. Його ж. Про деякі сторони виховання радянського патріотизму. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 29–35.

5. Його ж. Як виховати справжню людину. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 2. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 149–418.

6. Його ж. Листи до сина. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 3. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 583–656.

7. Його ж. Павлиська середня школа. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 4. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 7–392.

8. Його ж. Розмова з молодим директором. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 4. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 393–619.

*ДЕНИСЮК Наталія,
заступник директора,*

Луцький ліцей № 22 Луцької міської ради, м. Луцьк

АКТУАЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ

Працюючи з творами Василя Сухомлинського ми зустрічаємося з дивовижним феноменом: чим далі відходимо від того часу, коли він жив і творив, тим його спадщина стає усе більш сучасною. Погляди великого педагога знайшли своє відображення у концепції Нової української школи, адже його новаторські здобутки – школа радості, школа під блакитним небом, уроки мислення серед природи, Батьківська школа та настільна книга «Сто порад учителям» є актуальними і сьогодні. Формула Нової школи складається з дев'яти компонентів, що дуже чітко збігаються з ідеями Василя Сухомлинського, які були озвучені багато років тому.

Ідеї Великого педагога знаходять відображення у Концепції загальної середньої освіти, де зазначено: «Освіта ХХІ століття – це освіта для людини, яка здатна критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання та вміння для творчого розв'язання проблем,

прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни» та перегукуються із завданням сучасної географічної освіти: переорієнтація на формування таких життєво важливих компетентностей школярів, які сприяли б їхній адаптації до активної участі у житті суспільства, зокрема відносин у системі «людина – суспільство – природа».

Одним із найефективніших способів пізнання є дослідницький підхід до предмету вивчення, коли учням не дають готових висновків, не доводять правильність тієї чи іншої істини.

Дуже важливо, щоб мислення учнів ґрунтувалося на дослідженні, пошуках, щоб усвідомленню наукової істини передували аналіз, зіставлення й порівняння фактів.

В. О. Сухомлинський

Програмою з географії передбачено проведення досліджень, що дає можливість учням розвивати дослідницькі уміння, знайомитися та використовувати методи наукового пізнання, отримувати не тільки нові знання, а й набувати цілий ряд предметних компетентностей. Запропоновані у навчальній програмі теми та проблеми для дослідження можуть виконуватися як під час уроку, так й у позакласний час, зокрема як індивідуальні завдання (домашні), а також у позашкільній роботі, наприклад, під час екскурсій чи проведення спостережень. На уроках, де проводяться дослідження, використовуються різні форми: колективна, індивідуальна, групова, парна. У процесі роботи враховується рівень пізнавальних здібностей учнів, індивідуальні особливості, передбачений диференційований підхід, що дає можливість підвищувати ступінь самостійності.

На першому етапі (6–7 класи) організації науково-дослідницької діяльності учнів крім пояснювально-ілюстративного і репродуктивного методів, доцільним є метод проблемного викладу матеріалу. До проблемних завдань вводяться окремі елементи пошукової діяльності. Наприклад, «У чому полягала цінність географічних відкриттів для людства?», «Екосортування сміття – запорука збереження природних ресурсів Волині».

На другому етапі (8–9 класи) учням пропонуються завдання пошукового характеру. Наприклад, «Як би змінився клімат та природа міста Луцька, якщо воно було би морським містом?», «Якість життя населення – запорука стабільного розвитку регіонів України», «Хімічний стан води річки Стир у місті Луцьку».

На третьому етапі (10–11 класи) учні самостійно визначають проблеми, розробляють план дослідження і узагальнюють результати, наприклад «Альтернативні джерела енергії у світі та Україні», «Гарячі точки» на політичній карті Європи».

Діти працюють над домашніми завданнями науково-дослідницького характеру, здійснюють індивідуальні спостереження за довкіллям, беруть участь у різноманітних проектах, є учасниками олімпіад, конкурсів, конференцій. Включення в освітній процес прийомів дослідницької роботи забезпечує залучення школярів до процесу пізнання та самостійної творчої діяльності.

Методи, які застосовуються у навчальній діяльності, мають викликати в дитини інтерес до пізнання навколишнього світу, а школа має стати школою радощів. Величезного значення педагог надавав успіху [1].

Дати дітям радість праці, радість успіху в навчанні, збудити в їхніх серцях почуття гордості, власної гідності – це перша заповідь виховання. У наших школах не повинно бути нещасливих дітей, душу яких гнітить думка, що вони ні на що не здібні.

В. О. Сухомлинський

Ситуація успіху – доволі тонкий педагогічний інструмент, яким повинен володіти кожен учитель, адже він – майстер, який бере участь у творенні найголовнішого – Людини. Технологія створення успіху є однією з тих технологій, що дають змогу гуманізувати процес навчання і виховання. Ніхто не заперечує, що саме позитивні емоції можуть стати для дитини одним з найважливіших стимулів у навчанні. У педагогіці не існує єдиного рецепта чи правила, як саме створювати ситуації успіху, оскільки робити це слід на основі індивідуального підходу, зважено, з урахуванням багатьох факторів.

Які ж фактори визначають рівень мотивації досягнення успіху?

1. Прагнення до успіху – «Я хочу це зробити».
2. Надія на успіх – «Мені це під силу, я справлюся, я впевнений у собі».
3. Суб'єктивно оцінена імовірність досягнення успіху – «Усе залежить від мене, я – джерело, ситуація міняється, якщо я на неї впливаю».
4. Суб'єктивні еталони оцінки досягнень – «Сьогодні я став кращим, ніж учора».

Дитина не може стати особистістю поза суспільством. Вона постійно взаємодіє і спілкується з іншими людьми: батьками, друзями, родичами, дорослими, однокласниками, вчителями. Завдяки такому спілкуванню

у дитини з'являються інтерес та вміння розуміти інших, долучатися до спільної діяльності з однолітками та дорослими, об'єднувати з ними свої зусилля для досягнення спільного результату, оцінювати власні можливості.

Великого виховного значення педагог надає наочності. При вдалому застосуванні наочного посібника відбувається запам'ятовування не тільки логічне, а й емоційне, образне, органи чуття створюють свої «сторінки» в пам'яті людини: слух, рухові дії, запах, смак – усе це може сприяти освіті учня [1].

Наочність – сила, яка розвиває уважність, мислення, вона надає емоційного забарвлення пізнанню. Завдяки одночасності бачення, слухового сприйняття, переживання і мислення у свідомості дитини формується те, що у психології називається емоційною пам'яттю...

Василь Сухомлинський

Сучасний урок географії немислимий без наочного навчання, і це по тій простій причині, що усе, що вивчає географія... усі ці поняття не відсторонені, а конкретні, доступні нашому безпосередньому сприйняттю.

Одним із найстаріших засобів навчання географії є картини. Вони, на відміну від фотографій, підкреслюють головні, істотні ознаки об'єкта або явища, що дозволяє, з одного боку, одержати достовірну інформацію про типові ознаки й особливості предмета, а з іншого боку – порівняно легко відокремити головне від другорядного. Їх використовують для формування як загальних, так і одиничних географічних понять у процесі отримання школярами нових знань. За допомогою картин учитель навчає учнів виділяти головне і другорядне, бачити характерні деталі розглянутого об'єкта або явища; прив'язувати сприйнятий образ до його положення на карті. Картини, особливо парні за сюжетом, «Африканська савана в суху й вологу пору року», «Приплив і відлив», «Гірська й рівнинна річка» надають учителеві можливість навчити школярів прийому порівняння.

До цієї ж групи засобів наочності відносяться й таблиці з географії, що володіють більшим ступенем умовності, ніж картини. Таблиці призначені в першу чергу для створення зорової інтерпретації цифрового матеріалу, для розкриття фізико-географічних процесів й явищ, для показу природних і виробничих структур, їхніх зв'язків і відносин.

У навчанні географії широко застосовуються різні види схем. Схему можна побудувати на будь-якому матеріалі й у будь-якій темі, застосовувати на різних етапах навчального процесу, але переважно – при поясненні нового матеріалу й перевірці знань. Графічну схему можна

побудувати на дошці при викладенні матеріалу, нарощуючи поступово окремі її елементи.

Робота з моделями дозволяє осмислити теоретичні знання за рахунок того, що учні можуть спостерігати за модельованими процесами і явищами. Наприклад, при вивченні зміни освітленості на Землі використовується телурій. З його допомогою школярі можуть побачити, як відбувається зміна кута падіння сонячних променів, і уявити собі механізм цього процесу. Використання телурія важливо при вивченні розподілу сонячного світла на Землі, оскільки, як показує досвід, осмислити цей абстрактний процес учнем складно.

Завдяки функціональному розрізненню наочних засобів навчання робота вчителя полегшується, оскільки за сукупністю його ознак він може відібрати ту наочність, яка якнайкраще буде слугувати вагомим інструментом у навчальній діяльності.

Через «уроки творчості» Василь Олександрович підводив виховання до усвідомлення необхідності самовдосконалення. Він пов'язував творчість з розвитком волі, емоцій, почуттів дитини, він об'єднував дитячу думку, фантазію і діяльність [2].

Якщо учень тільки заучує, засвоює чужі і не творить власних думок, існує небезпека його перетворення на пасивного спостерігача у процесі навчання.

Василь Сухомлинський

Творче завдання – це взаємозв'язок пізнавальних та розумових завдань. Їх розв'язання вимагає від учня застосування раніше засвоєних знань та вмінь у новій ситуації, їх комбінацію та перетворення, побудову їх на основі способу розв'язання, бачення нової проблеми в традиційній ситуації.

Важливо збудити розумову діяльність учня. Складаючи творчі завдання, доцільно виходити з того, що умова завдання має ґрунтуватися значною мірою на відомих учням знаннях та вміннях, містити суперечності між відомим та пошуком, пізнавальну новизну, викликати цікавість до розв'язання, концентрувати увагу школяра.

З досвіду відомо, що різкий перехід від репродуктивного типу завдань до пошукового успіхів не принесе, а навпаки, викличе багато труднощів та невдач як для учня, так і для вчителя. Тому проміжною і сполучною ланкою між завданням репродуктивним та творчим є завдання частково-пошукового характеру. Варто пам'ятати, що від учня вимагається не тільки

правильна відповідь, а й логічність міркувань. Тому розвивальна мета творчих завдань набуває особливого значення. Під час виконання творчих завдань виробляється колективна думка, коли учні працюють у динамічних групах. Така форма роботи заохочує учнів до взаємного спілкування один з одним як з джерелом інформації.

Видатний педагог наголошував на тому, що серед природи дитині треба дати можливість послухати, подивитися, відчутти. Він зазначає, що «вивести дітей на галявину, побувати з ними в лісі, в парку – справа значно складніша, ніж провести уроки» [2].

Ідіть у поле, у парк, пийте з джерела думки, і ця жива вода
зробить ваших вихованців мудрими дослідниками, допитливими людьми
і поетами.

Василь Сухомлинський

Навчання на природі будується, в основному, на сприйнятті об'єктів, що спостерігаються; поясненні їх теоретичної та практичної значущості. Велику роль тут відіграють конкретне й образне мислення, уява учнів. Під час екскурсії на природу найбільш повно реалізуються дидактичні принципи єдності конкретного та абстрактного зв'язку теорії із практикою, навчання з життям, свідомості та активності. Екскурсія має великі можливості для реалізації міжпредметних зв'язків (біологія, фізика, хімія, географія, література, історія), що сприяє формуванню системних знань учнів, умінь і навичок їх розумової та практичної діяльності. Переваги таких уроків очевидні: спостерігачі наближені до натурального об'єкту та контактують із ним під час екскурсії; всебічна характеристика об'єкта вимагає комплексу знань з різних предметів та формує таку якість знань як системність; предмети та явища природи не можуть бути розглянуті у відриві один від одного, тому причинно-наслідкові зв'язки та відносини між ними стають об'єктом безпосереднього спостереження; їх виявлення на основі наявних та придбаних відомостей різко підвищує функціональність знань: знання перетворюються на метод активного пізнання природи.

У ході екскурсії учні вчаться «питати» природу, задавати численні «чому» і знаходити на них відповіді. Вміння ставити запитання свідчить про глибину проникнення школяра у суть природного явища; оволодіння вмінням виявляти численні причинно-наслідкові залежності розвиває допитливість дитячого розуму; актуалізація знань у вирішенні практичних питань сприяє навчанню прийняттю рішення у конкретних життєвих ситуаціях на науковій основі. На уроках у «зелених класах» учні незмінно

стикаються з численними прикладами антропогенного впливу на довкілля. Економічний розрахунок та екологічне благополуччя-основні вимоги сьогодення при використанні природних багатств і розвитку виробництва.

Практика показує, що більшість ідей Василя Олександровича можуть бути реалізовані саме зараз, коли відбуваються ті позитивні зміни у системі освіти, яких давно чекали учителі, коли творчі здібності учня й професійна майстерність учителя гармонійно переплітаються й активно взаємодіють, коли твориться нова українська школа.

Список використаних джерел

1. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. Київ : Рад. шк., 1988. 310 с.
2. Його ж. Серце віддаю дітям. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1976. – С. 417–654.

КАБАК Наталія,
*учитель I категорії, учитель української мови та літератури, зарубіжної літератури,
КЗЗСО «Жидичинський ліцей № 31 Луцької міської ради», с. Жидичин*

СЛОВО І ВИХОВАННЯ: ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Сьогодні, коли уже другий рік поспіль у нашій країні триває повномасштабна війна, перед системою освіти України постає чимало викликів: учні та вчителі знаходяться під впливом стресу, нестабільних умов, а також змін у формі навчання. У результаті цих факторів спостерігається зниження мотивації та психоемоційний дисбаланс, що, звичайно, впливає на ефективність навчання та виховання.

У контексті вивчення цієї проблеми важливо розглядати питання вдосконалення сучасної системи освіти та впровадження нових наративів у навчальний процес. Одним із можливих шляхів вирішення цих проблем є застосування педагогіки партнерства, яка сформована на постулатах, викладених у працях світоча української педагогіки – Василя Сухомлинського. Процес взаємодії учня та вчителя за В. Сухомлинським є різновидом партнерства [3].

Для кращого розуміння сутності педагогіки партнерства з'ясуємо зміст заявленого терміну. Поняття «партнерство» в контексті освіти та педагогіки включає взаємовідносини та співпрацю між усіма учасниками

освітнього процесу, за яких зберігаються права кожної із сторін. У наукових працях педагогів-дослідників, на жаль, немає чіткого розмежування цих понять, що засвідчує багатогранність цього феномена.

Для реалізації принципів педагогіки партнерства в новому Законі України «Про освіту» закладена індивідуальна освітня траєкторія – персональний шлях реалізації особистісного потенціалу учня, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду. [1].

Педагогіка партнерства – це ключовий компонент формули НУШ, що базується на таких засадах, як: рівність, комунікація, співпраця, співробітництво, взаємоповага, реалізація спільних цілей через взаємодію для досягнення позитивних освітніх результатів.

Вважаємо, концепція педагогіки партнерства у сучасній школі отримує визнання завдяки спадку В. О. Сухомлинського, який практикував виховання особистості учня через співпрацю школи – сім'ї – громадськості. У багатьох працях, а саме: «Виховання почуттів», «Людина неповторна», «Не бійтеся бути ласкавими», «Чистота і благородство», «Щоб душі не іржавіли» Василь Олександрович визначає партнерство, як спільну діяльність, яка організована на принципах рівності. На думку педагога: «Удосконалення, поглиблення суспільного виховання означає не применшення, а посилення ролі родини. Гармонійний, усебічний розвиток можливий тільки там, де два вихователі – школа й родина – не тільки діють разом, ставлячи перед дітьми одні й ті ж вимоги, а й є однодумцями, розділяють одні й ті ж переконання, завжди виходять з одних і тих самих принципів, ніколи не допускають розбіжностей ні з метою, ні у процесі, ні в засобах виховання» [3, с. 137].

Зупинімось на основних принципах педагогіки партнерства, які зумовлюють підвищену важливість індивідуального підходу до учнів, взаємодії вчителя та учня для досягнення виховних і навчальних цілей. За Василем Сухомлинським педагогіка партнерства передбачає реалізацію комплексу таких складових:

Рівноправність. Сухомлинський підкреслював важливість створення рівноправних відносин між вчителем та учнем з вірою, що учень має бути співавтором свого навчання та виховання.

Взаємодія та співпраця. Педагогіка партнерства передбачає активну взаємодію і співпрацю між вчителем та учнем. Вони разом вирішують

навчальні завдання, обговорюють ідеї та пропозиції, спільно розв'язують проблеми.

Відкритість до ідей учнів. Сухомлинський відзначав важливість вміти не тільки вислухати, а й прийняти ідеї та думки учнів. Вчителю рекомендувалося бути відкритим до ініціативи школярів і враховувати їхні потреби та інтереси.

Виховання критичного мислення. Педагогіка партнерства сприяє розвитку критичного мислення учнів. Вони навчаються аналізувати інформацію, ставити запитання і долати труднощі разом з вчителем.

Довіра та взаєморозуміння. Важливим елементом педагогіки партнерства є побудова відносин на основі довіри та взаєморозуміння: вчителів та учнів повинна об'єднувати духовна єдність, при якій забувається, що педагог – керівник і наставник.

Активна участь у вихованні. Василь Олександрович вважав, що учень має брати активну участь у власному вихованні та вихованні своїх однолітків. Вчитель виступає фасилітатором цього процесу.

Індивідуалізація навчання. Педагогіка партнерства передбачає індивідуалізацію навчання, де враховуються особливості та потреби кожного учня.

Тільки системно застосовуючи вищезазначені складові, педагоги зможуть створити більш сприятливі умови для навчання та виховання учнів, підтримуючи їх активну участь та розвиток.

Родину Василь Олександрович вважав важливим партнером в освітньому процесі. Він підкреслював, що виховання дитини є спільною відповідальністю родини та школи, і обидві сторони повинні працювати разом з метою досягнення всебічного розвитку особистості дитини. Родина і школа мають спільні цілі і завдання, і їх співпраця є ключовим чинником успішного виховання та освіти дітей. Адже як стверджує В. Сухомлинський: «Тільки разом з батьками, спільними зусиллями, вчителі можуть дати дітям велике людське щастя» [2, с. 29].

Реалізація педагогіки партнерства у школі вимагає і від дирекції школи, і від класного керівника, і від вчителя-предметника проведення різнопланових заходів для об'єднання усіх учасників освітнього процесу – вчителів, учнів та їхніх батьків. Дуже добре, коли педагоги у школі створюють сприятливий психологічний клімат у якому сім'ї вважаються партнерами в освіті. Наведемо кілька прикладів шляхів взаємодії з батьками: нетрадиційні батьківські збори у формі тренінгу із залученням спеціалістів,

спільні творчі проекти у класі, екскурсії, ярмарки, благодійна та волонтерська діяльність. Варто зазначити, що кожен вид залучення батьків по-своєму цінний і має важливе значення для успішного навчання та розвитку дітей. Звичайно, що таке партнерство позитивно впливає на навчально-виховний процес.

Одним із ефективних методів реалізації педагогіки партнерства у закладі освіти, що сприяє співпраці та взаєморозумінню між цими групами є організація родинних ігор та нетрадиційних зустрічей. Такі заходи – це ще одна сходинка до родинного єднання. Учасники – батьки і діти, тобто два покоління.

Гра може бути організована у змагальній формі, але не має створювати атмосферу протистояння.

Рисунок 1. Гра «У родинному колі»

У Жидичинському ліцеї ми теж використовуємо педагогіку партнерства. Як приклад – нетрадиційні батьківські збори у форматі гри «У родинному колі» (див. рис. 1), які я організувала будучи класним керівником. Метою цього заходу було створити атмосферу родинної єдності та взаєморозуміння між учнями, батьками та вчителями, а також поглибити зв'язок між усіма учасниками шкільної спільноти. Гра передбачала 6 раундів та була спрямована на спільне розв'язання поставлених завдань. Учасники заходу розгадували ребуси, в яких було зашифровано слова, що пов'язані з поняттям «родина»; вивчали історію та оберегове значення національного одягу – вишиванки; поринули у теплі спогади, переглядаючи світлинами та відео, пов'язані з шкільним життям. Завершальним акордом

зустрічі стало створення «Віночка побажань» на основі настанов Василя Сухомлинського. Такий формат батьківських зборів не лише об'єднав батьків, учнів та вчителів, але й підкреслив важливість педагогіки партнерства та родинного виховання в освітньому процесі.

Отже, Нова українська школа вимагає впровадження педагогіки партнерства визначальними рисами якої є такі складові: взаєморозуміння, взаємоповага, співробітництво, комунікація, рівність та плідна творча співпраця всіх учасників освітнього процесу: педагогів, учнів, батьків. Педагогіка партнерства насамперед підкреслює важливість особистісного спілкування, де діалог виступає домінуючою формою освітнього процесу. Впевнені, що використання багатої педагогічної спадщини В. Сухомлинського у відповідності до сучасних реалій дасть змогу забезпечити реалізацію основних принципів педагогіки партнерства.

Віримо, що саме педагогіка партнерства, взаємодопомога, розвиток цінностей – це основний ключ до успішного, щасливого і гідного молодого покоління у вільній країні без війни – Україні.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page#Text> (дата звернення: 05.10.2023).
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 3. Київ : Рад. шк., 1977. 659 с.
3. Його ж. Сто порад учителям. Київ : Рад. шк., 1988. 310 с.

*КІНАХ Неля,
завідувач кафедри педагогіки та психології, доктор педагогічних наук, доцент,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк*

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНУ КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ

Для забезпечення позитивних змін важливу роль у в системі освіти має вирішити удосконалення професійної компетентності педагогічних кадрів та підвищення їх наукового і загальнокультурного рівня. Якість освіти є тим показником, за яким визначається ефективність функціонування системи освіти будь-якої держави на будь-якому етапі її розвитку, особливо у період її модернізації. Сучасний вчитель не може зупинятися на досягнутому, а мусить рухатися вперед, підніматися до нових

вершин. Він повинен бути в постійному творчому зростанні, повністю занурюючись у клопітливу вчительську роботу. «Якщо вчитель хоча б на один день зупиниться у своєму інтелектуальному зростанні, – стверджував В. О. Сухомлинський, – він перестає бути світочем знань і для своїх вихованців, і для дорослих трудівників» [2]. Сучасний педагог має бути готовим до змін, а тому доволі актуальною є проблема неперервної освіти, спрямованої на професійне становлення та формування його професійно-педагогічної компетентності.

Враховуючи відповідальність педагога за формування інтелектуального, духовного, емоційного світу дитини, В. О. Сухомлинський «змоделював» особистість «хорошого вчителя», який «любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, вірить в те, що кожна дитина може стати доброю людиною, вміє дружити з дітьми, бере близько до серця дитячі радощі і прикрощі, знає душу дитини, ніколи не забуває, що й сам він був дитиною». Видатний педагог В. О. Сухомлинський у праці «Сто порад учителю» зазначав, що хороший вчитель – розумна, знаюча, думаюча, закохана в знання людина, здатна до самостійного дослідження, яка володіє вміннями в тій чи іншій трудовій діяльності [2]. Хороший вчитель – творчий вчитель, ці поняття взаємопов'язані між собою. Тому, щоб допомогти розкрити творчий потенціал кожного вчителя та створити умови для його розвитку В. О. Сухомлинський як директор школи виховував, формував, розвивав творчий потенціал кожного вчителя власною позицією, власним переконанням, власною працею.

Основу педагогічної діяльності вчителя, на думку В. О. Сухомлинського становлять:

1. Професійна компетентність, професіоналізм. Головним змістом професійних знань є ґрунтовне знання предмета, методики його викладання, знання педагогіки і психології: «вчителеві треба знати значно більше, ніж вимагає програма», «знайте в сто разів більше, ніж даєте учням на уроках», «без твердого психологічного ґрунту нема педагогічної культури».

2. Гуманістична спрямованість діяльності. Василь Сухомлинський переконаний, що той, хто не любить і не поважає дітей, не може досягти успіху в педагогічній праці, бо тільки щира любов і глибока повага педагога до вихованців породжують відповідну любов і повагу до нього, до його ідей, поглядів, переконань, знань, які він вчить здобувати: «все шкільне життя повинно бути пройняте духом гуманності», «у школі має панувати дух

поваги до людської гідності, дух взаємного довір'я вихователів і вихованців, дух віри в людину».

3. Здатність до науково-дослідної діяльності. Поєднання практики з елементами наукового дослідження В. О. Сухомлинський вважав вищим етапом педагогічної творчості: «стає майстром педагогічної праці звичайно той, хто відчув себе дослідником».

4. Педагогічні здібності: толерантність, чутливість до людини, до особистості, яка формується, комунікативність, професійна проникливість, пильність, інтуїція, емоційна стабільність, креативність, впливовість. Успіх у навчанні та вихованні, вважав Великий педагог, можуть забезпечити лише: «увага до кожної індивідуальності, піклування про кожного вихованця, чуйне, вдумливе ставлення до позитивних рис і недоліків кожної дитини», «педагог без любові до дитини – це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору».

5. Педагогічна техніка (мистецтво, майстерність, уміння). Вона передбачає наявність специфічних засобів, умінь, особливостей поведінки педагога: високу культуру мовлення; уміння одягатися, стежити за своїм зовнішнім виглядом; уміння керуватися основами психотехніки (розуміння педагогом власного психічного стану, уміння керувати собою); здатність до «бачення» внутрішнього стану вихованців і адекватного впливу на них [2].

Як наслідок, маємо інтелектуальний розвиток вчителя, розвиток його високих моральних якостей, зміну стилю викладання, використання творчого підходу до навчання і виховання, збагачення досвіду роботи, вияв любові до власної справи і високого професіоналізму. Поряд з таким педагогом дитина може розкритися повною мірою, проявити свої здібності. Жоден вчитель, вважав В. О. Сухомлинський, не може бути універсальним (а тому абстрактним) втіленням всіх достоїнств. У кожному щось переважає, кожен має неповторну живинку, здатний яскравіше, повніше за інших розкрити, виявити себе в якійсь сфері духовного життя. Ця сфера якраз і є тим особистим внеском, який вносить індивідуальність педагога до складного процесу впливу на учнів. Великий Майстер був переконаний, що професія вчителя є близькою до науково-дослідної. Педагог має аналізувати факти, передбачати наслідки виховного впливу, інакше він перетвориться на ремісника.

Варто також наголосити, що кожному вчителю необхідно розвивати свою власну педагогічну творчість, а не лише схильність спиратися

на досвід своїх колег, тобто доводити «механізм наслідування» до його логічного завершення, а не зупинятися на етапі копіювання. Необхідно зрозуміти, що він може переймати певні концептуальні положення передового педагогічного досвіду, але ні в якому разі не намагатися сліпо переносити його у свою творчу лабораторію на не підготовлений належним чином ґрунт, без врахування специфіки класу, своїх індивідуальних особливостей. Учитель має пам'ятати, що навіть найоригінальніші, найновіші методичні новації й розробки колег потребують творчого засвоєння. Адже саме творчий потенціал педагога є тією рушійною силою, яка провокує його до постійного професійного зростання.

Основні сфери діяльності вчителя в структурі професійної компетентності можна проаналізувати через такі складові: професійні, психологічні та педагогічні знання; професійні педагогічні вміння; професійні психологічні позиції, установки вчителя, яких вимагає педагогічна професія; особистісні якості. Домінуючим блоком психолого-педагогічної компетентності вчителя є такі системні характеристики: мотивація (спрямованість особистості та її види); якості (педагогічні здібності, характер і його риси, психологічні стани та процеси); інтегральні характеристики особистості (педагогічна самосвідомість, індивідуальний стиль, креативність). Компетентність вчителя не має бути вузько професійною, оскільки від нього вимагається постійне осмислення різноманітних соціальних, психологічних, педагогічних та інших проблем, пов'язаних з освітою.

Алгоритм підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності вчителя включає: 1) виявлення здібностей, нахилів, спеціальної компетентності, ціннісних орієнтацій; 2) створення особистої позитивної Я-концепції; 3) інноваційний підхід до удосконалення професійної компетентності як у курсовий, так і міжкурсний період, аналіз власної діяльності; 4) самовдосконалення; 5) виявлення та впровадження продуктивних технологій навчання й виховання; 6) участь у конкурсах, творчих дискусіях, методичних мостах; 7) складання плану самовдосконалення професійної компетентності; 8) створення учителем власної бази кращих сценаріїв уроків, цікавих прийомів, знахідок на уроці; 9) цілеспрямована систематична робота над методичною темою; 10) акумуляція і застосування на практиці результатів інноваційного педагогічного досвіду; 11) самовиховання, кооперативна професійна взаємодія з колегами; збір та укладання творчого портфоліо вчителя;

12) оприлюднення індивідуальних доробок на нарадах, педрадах, соцмережах; консультування, робота з наставником.

Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського має потужний потенціал для сучасного вчителя, котрий працює за новими технологіями та програмами. Кожна людина може стати видатною. Адже немає меж самовдосконаленню, моральному та духовному розвитку особистості. У кожного вчителя є всі шанси досягти вершин педагогіки, як це колись зробив видатний педагог-гуманіст Василь Сухомлинський.

Список використаних джерел:

1. Лозовська В. В. Творча реалізація педагогічних ідей В. Сухомлинського. *Педагогічна спадщина*. 2015. № 1–2. С. 26–27.
2. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. Київ, 1988. 310 с

КРАВЧУК Олена,

учитель початкових класів,

КЗЗСО «Луцький ліцей № 14 імені Василя Сухомлинського Луцької міської ради», м. Луцьк

ЩОБ У СЕРЦІ ЖИЛА БАТЬКІВЩИНА

(В. О. Сухомлинський про патріотичне виховання дітей і молоді)

Нині ми дуже часто чуємо слово «патріот». Хто ж він? Семен Гончаренко в Українському педагогічному словнику розглядає «патріотизм» як одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури [2, с. 249].

Василь Сухомлинський у книзі «Батьківщина у серці» писав: «Тільки там, де є безмежна і неугасима любов до святого і великого – Батьківщини, тільки там живе ненависть до ворога, готовність віддати життя в ім'я щастя народу» [7, с. 15].

Вихованню людини, патріота, громадянина – завжди відводилось важливе місце в суспільстві, але особливої актуальності воно набуло в період становлення Нової української школи. Як же сформуванню особистості патріота? З якого віку розпочинати? Ця проблема є однією з найважливіших у сучасній педагогіці. Після повномасштабного вторгнення російської федерації, ми всі зрозуміли, що таке патріотизм в дійсності і наскільки важливим є виховання цього почуття в школярів Нової української школи.

Як же до патріотичного виховання ставився Василь Олександрович Сухомлинський? У нього ми знаходимо такі три головні складові патріотизму: любов, обов'язок і вірність. Також вважав, що в учня має бути сформований передусім «багаж» знань про Батьківщину [6, с. 15].

За його переконанням учень має знати історію своєї країни, стратегію її розвитку. «Пізнаючи свій народ, свою Вітчизну, людина пізнає саму себе, осмислює свою особистість як частку народу, досягає найніжніше і найсуворіше почуття – почуття обов'язку і відповідальності перед народом, перед Батьківщиною» [7, с. 22]. Як далі запевняє великий педагог, «починається патріотизм з почуття любові та обов'язку перед близькими, рідними людьми – батьком і матір'ю» [7, с. 37].

У книзі «Народження громадянина» В. О. Сухомлинський звертає увагу на проблему громадянського бачення світу його вихованцями. У своїй педагогічній діяльності він «прагнув пробудити почуття того, що Вітчизна – це рідний дім, щастя Батьківщини – моє особисте щастя, її горе в годину тяжких випробувань – моє горе» [6, с. 394].

Нині не секрет, що Василь Сухомлинський присвятив своє життя навчанню та вихованню дітей повоєнних років. «Я ніколи не належав собі», – казав педагог. Маючи величезний досвід у педагогіці, вперше у Вітчизняній педагогіці розкриває суть поняття «людяність», «патріотизм», «відповідальність», «гідність», «тактовність». Реалії сьогодення є близькими часу тих повоєнних літ, у які жив і працював Василь Олександрович: діти, батьки, педагоги втратили дах над головою, стали свідками воєнних дій, жорстокого поводження з дорослими і дітьми з боку країни-агресора, багато хто змушений був покинути рідний край і стати переселенцями чи внутрішньо переміщеними особами, як говорить статистика. Але за статистичними цифрами стоять людські долі, дитячі долі, вразливі дитячі душі, у які треба вміти зазирнути, які необхідно «зцілити», розвіявши тривоги. І у цьому важкому вирі сьогодення педагогічні праці В. Сухомлинського набувають ще більшої актуальності як з проблеми патріотичного виховання, так і морально-етичного, бо саме війна оголює найболючіші точки дотику щодо людської душі. У своїх працях «Про пам'ять серця, «Я розповім вам казку» педагог наголошує, що людина стверджується у світі не тільки як істота, яка мислить і відчуває, але й як жива ланка у вічному ланцюзі поколінь, що більше людина дорожить рідним домом, землею, пам'яттю народу, з більшою відповідальністю ставиться до творення майбутнього. У праці «Як виховати справжню

людину» розкриваються засади вічного буття. Рід складається з поколінь, а звідси випливає: людина смертна, але безсмертний народ. Його безсмертя – у наступності поколінь.

Прогресивна етнопедагогіка українського народу безперестанно надихала думку й працю В. О. Сухомлинського, орієнтувала його на пропаганду ідей виховання в дітей і молоді безмежної любові до України. Тому важливим напрямом роботи вчителя він вважав саме ознайомлення дітей з традиціями й культурою свого народу. У творі «Серце віддаю дітям» Василь Олександрович зазначав: «Коли ми дивимося на чудові фрески Київської Софії, ми сприймаємо їх як частку життя народу, творіння його могутнього таланту, і в нашій душі пробуджується почуття гордості за творчий дух, думку, майстерність» [7, с. 177].

У його працях ми знаходимо цілісну систему виховання патріота, у якій нерозривно пов'язане патріотичне виховання з морально-етичним. Ідеї В. Сухомлинського були гуманістичними. Щоби людина стала громадянином і патріотом, а не егоїстом, важливо з дитинства навчити керувати своїми бажаннями й знати їхні межі. Василь Олександрович у своїх оповіданнях, казках, притчах наводить ряд змістових порад [5].

Він зазначає, що дитину змалку потрібно долучати до народної мудрості, до фольклору. У творах Сухомлинського червоною ниткою проходить людяність. Читаючи їх, дитина вчиться відрізняти гарні вчинки від недобрих, бути чемним, поважати старших, захищати менших, любити свою родину, Батьківщину. «Ви живете серед людей. Кожен ваш вчинок, ваше бажання позначаються на людях... Робіть так, щоб людям, які вас оточують, було добре». Наприклад, про це йдеться в оповіданні «Щоб ти став кращим» [10]. І має ця виховна робота, наголошує автор, починатися із сім'ї, з того часу, як тільки дитина осмислить, що в кожній людині є свої бажання, які треба задовольнити.

Нині у сфері освіти значущим складником успішності є співпраця на засадах «педагогіки партнерства», яка сприяє ефективній взаємодії учасників освітнього процесу. І саме В. Сухомлинський перший у вітчизняній педагогіці розпочав організацію педагогічного просвітництва батьків, це є той перший крок до педагогіки партнерства («Батьківська педагогіка»).

Патріотизм – це найперше почуття приязні, відданості, відповідальності до своєї Батьківщини, тому великий педагог вважав у вихованні особистісних якостей молодших школярів пріоритетним вплив

на емоційно-почуттєве сприйняття, конкретно-образне мислення, уяву. У цьому віці дитину необхідно навчити бути приязною, співпереживати проблемам рідного краю. Для реалізації цього дитину необхідно ввести у світ пізнання навколишньої дійсності, суспільних подій, явищ та пробудити і утвердити в ній складні моральні почуття і переживання [5, с. 252].

Патріотичне виховання передбачає також ознайомлення з природою рідного краю. Акцент при цьому необхідно робити на красі, розмаїтті, багатстві та особливостях природного довкілля рідної землі.

На одному із занять з учнями мною були запропоновані їм кадри розкішних парків, лісів, міст, архітектурних пам'яток, відзняті у різних регіонах України до 24 лютого 2022 року. На обличчях дітей були усмішки, замилювання, захоплення. Василь Сухомлинський вважав, що творення «патріотичного стержня» людини починається з формування любові до природи. «Те, з чого починається Батьківщина, повинно бути красивим і хвилюючим». Саме в молодшому шкільному віці дитина чутлива до емоційних впливів і схильна до наслідування, це час формування практичного досвіду прояву перших почуттів до рідних, близьких людей, рідної домівки, рідного краю з його природою, історією і традиціями, рідною мовою.

Потім діти подивилися кадри, відзняті після бомбардувань, – знищені будинки, міста, понівечена земля. В очах дітей було видно тривогу, в когось почали котитися сльози: вони відчули біль тих, хто там жив, радів, любив і втратив усе це, хтось згадав свого тата, що стоїть на захисті рідної землі. Немає безмежних сонячних ланів – є урвища, зламані дерева, зруйновані будинки. Діти розуміють, що війна – це страшне лихо, але й розуміють, що є патріоти, які стали на захист рідної землі. В. Сухомлинський наголошував: «...хай з малих років живе в серці дитини тривога за рідну матір й батька, за бабусю й дідуся; ...хай вірним і відданим залишається син своїй матері й батькові, коли спіткало їх лихо, хай хвилюється дитина, думаючи про матір» [6, с. 138].

Позитивне ставлення до світу складається на основі виховання любові, поваги до людини, усвідомлення тісного зв'язку поколінь. Для формування емпатійних проявів щодо близьких, тому необхідно вчити дітей не тільки розуміти, що таке турбота, доброта, вдячність, взаємодопомога, але й проявляти ці почуття у повсякденні, цінувати своїх рідних й теплоту домівки, а звідси і красу отчого краю.

Особливу роль великий педагог надавав мові, усній народній творчості, літературі у вихованні патріотичних почуттів. І сьогодні ми особливо відчули, наскільки значущим є володіння державною мовою, поцінування рідного слова, пісні. Це виявилось патріотичним осердям після 24 лютого, коли український народ зрозумів, що є важливим те, якою мовою розмовляти, якою співати пісні на рідній землі.

У своїх працях Василь Сухомлинський наголошував: «...патріотизм передових людей служить дітям прикладом для наслідування. Тому про кращих людей діти повинні чути з уст матері і батька тільки хороші слова» [6, с. 30].

Дійсність сьогодні важка для дорослого сприйняття, не те щоб для дитячого, але не говорити зовсім про реальність, про ворога і смерть, яку він приніс і продовжує нести на нашу землю, теж не можна. Тут вчителю потрібно так добирати матеріал, слова, ілюстрації, щоб формувати в дітей почуття патріотизму і співчуття, відданості і поваги, милосердя і співпереживання. У цьому потрібно заручитися підтримкою й розумінням батьків, бо тільки спільними зусиллями можна виховувати у дітей патріотизм до рідної землі, мови, звичаїв, традицій, культури.

Під час екскурсії містом підходимо з учнями до стели з портретами воїнів ЗСУ, які віддали своє життя за волю, незалежність, виконуючи свій громадянський обов'язок, захищаючи рідну землю, родину. І в цей момент переконуємося, що діти добре розуміють, хто такий «патріот». «Справжній патріот...не тільки розмірковує, а й на ділі проявляє свою відповідальність за кожен клаптик землі, за лісові і рудні багатства, за річки і озера, за повітря, яким ми дихаємо» [7, с. 39]. На думку видатного педагога Василя Сухомлинського, «ми педагоги, виховуємо людину перш за все тим, що в нашій душі, – своїми переконаннями і почуттями» [7, с. 13]. Отже, тільки тоді патріотичне виховання молоді буде дієвим, коли сам педагог має розвинені патріотичні почуття.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
2. Сухомлинский В. А. Родина в сердце / сост. А. И. Сухомлинская, Л. В. Голованов. Москва : Изд-во «Молодая гвардия», 1978. 175 с.
3. Сухомлинський В. О. З чого починається громадянин. *Вибр твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1977. 639 с.
4. Його ж. Народження громадянина. *Вибр твори* : в 5 т. Т. 3. Київ : Рад. шк., 1977. 670 с.

*ЛЕПКА Ольга,
вчитель географії (вища категорія), старший вчитель,
КЗЗСО «Луцький ліцей № 2 Луцької міської ради», м. Луцьк*

ПРИНЦИПИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПІДХОДУ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

У В. О. Сухомлинського навчальний процес було налагоджено завдяки творчим, пошуковим та інноваційним індивідуалізованим методам навчання. Так, ним запропонована ідея, що вчительський колектив школи зобов'язаний володіти уявленнями про індивідуальність кожного учня. Саме це і є «педагогічна культура школи» [1, с. 20]. Педагогом-новатором підмічено, що втілити індивідуальний підхід до школярів можна лише завдяки простежуванню їхніх індивідуальних здібностей, нахилів, особливостей. Це сприятиме успішній життєдіяльності після закінчення школи [1, с. 21].

Крім того, В. О. Сухомлинський виступає за те, щоб батьки та вчителі мають з раннього дитинства вивчати природні нахили, характери й уподобання дитини, а в дитячому садочку і початковій школі розвивати її здібності, не нав'язуючи своєї волі. Сухомлинський переконався, що вже серед дітей 5–6-річного віку є «теоретики» і «мрійники». На його думку, немає жодної бездарної дитини і потрібно вивчати її здібності, щоб вона навчалася не нижче своїх можливостей.

Проблема індивідуального підходу до навчання в умовах сьогодення є чи не найскладнішою в сфері психолого-педагогічних дисциплін. В умовах класного заняття, учитель навіть високої кваліфікації не може охопити увагою більш ніж три-чотири групи учнів. Для ефективного ж здійснення індивідуального підходу цього недостатньо. Виділивши, скажімо, три групи дітей за критерієм високої, посередньої та низької успішності, доводиться ще ділити їх на підгрупи, наприклад, за критеріями темпу розумової діяльності (це важливо під час вивчення теоретичного матеріалу) або переважання наочно-образних чи словесних компонентів мислення.

Отже, навіть врахувавши лише один з цих критеріїв, кількість підгруп, що потребують різного педагогічного впливу, збільшується до шести. Вихід з такої суперечності полягає у правильному врахуванні потреб кожної групи, у педагогічній допомозі з боку вчителя.

Академік С. Д. Максименко [2] категорично відкидає розв'язування проблеми індивідуального підходу на основі радикального зменшення кількості учнів у класі. Так само не можна, на думку вченого, шукати розв'язання цієї проблеми в утворенні спеціалізованих класів для учнів, скажімо, з переважанням наочно-образних компонентів розумової діяльності. В такому класі навряд чи була б представлена вся різноманітність дитячих характерів, темпераментів, типів нервової й духовної організації.

Проблема індивідуального підходу містить в собі серйозну внутрішню суперечність щодо співвідношення його результатів у навчанні й розвитку людини. Безпосередньою метою його використання у шкільній практиці є, безумовно, підвищення темпу й поліпшення якості засвоєння встановленої навчальної програми. Для досягнення цієї мети треба максимально використовувати наявні здібності дитини, організовуючи відповідно до їх структури навчальний матеріал, «адаптуючи» його до профілю індивідуальних особливостей.

Якщо, наприклад, учень мав не розвинену пам'ять на слова й образи з першого класу, він і в 6–8 класах не матиме здібностей до запам'ятовування теоретичного матеріалу, вираженого у поняттях [2]. Адже, щоб запам'ятати поняття, треба осмислити його зміст, уявити різноманітність його обсягу, а мислення й інші здібності внаслідок компенсування не досягли потрібного для цього рівня. Учень запам'ятає слово, пояснення й перелік ознак, кілька образів, у створенні яких брало участь слово чи пояснення, але поняття залишиться недоступним його здібностям [3].

Наведемо, зокрема, типове спостереження: досить значна частина учнів, переходячи з молодших у середні класи, одночасно переходить із групи учнів з хорошою чи задовільною успішністю до групи слабо встигаючих. Звісно, велику роль у цьому явищі відіграють і новий зміст навчання, і зміни у режимі навчання, і вікова криза підліткового віку, пов'язана із статевим дозріванням. Та неабияке значення мають, на нашу думку, й неминучі порушення ефективності розумової діяльності, пов'язані з помилками в індивідуальному підході до учнів з боку вчителя чи батьків – при допомозі учням у виконанні домашніх завдань [4].

Особистий спосіб мислення того чи іншого учня, незалежно від того, наскільки гармонійно пов'язані в ньому окремі компоненти розумової діяльності, завжди становить більш-менш складне, певною мірою інертне психічне утворення [2]. Тому кожна педагогічна спроба змінити цей спосіб наштовхується на певні труднощі, потребує боротьби з інертністю дитячого розуму.

Намагаючись у процесі індивідуальної роботи з учнем перебороти цю інертність, вчитель може діяти двома протилежними способами: або подавати йому кожне нове знання чи вміння, що не має аналогів у його минулому досвіді й, отже, потребує наполегливого вивчення, саме у тій формі, яку пропонує вчитель, або ж максимально спростити новий матеріал, пристосовуючи його до індивідуального досвіду даного учня [4].

Перший спосіб видається кращим з точки зору швидкості й ефективності перебудови особистого стилю мислення учня: він розрахований на поступову зміну в розумовій діяльності стереотипних прийомів аналізу навчального матеріалу, в яких максимальною мірою втілена дисгармонійність розвитку її окремих компонентів, на перспективні – науково обґрунтовані й свідомо виконувані – прийоми навчання.

Однак у практичній індивідуальній роботі вчитель швидко переконається, що цей шлях має істотні недоліки. Засвоївши один нормативний спосіб дій, учень зовсім не може його узагальнити, перенести на інші елементи навчального матеріалу. В певній мірі це закономірно. Адже з усієї різноманітності дій, в них виявляється особистий спосіб мислення учня, описаний прийом буде «доцільним» лише в роботі над одним чи кількома розділами навчального матеріалу. Що ж до інших розділів, то в учня й не виникає навіть думки відмовитися від звичайних стереотипів особистого способу мислення – легше пов'язати новий матеріал з усією сукупністю минулого досвіду, ніж з одним, нещодавно засвоєним, нормативним прийомом.

Справа в тому, що чим менше пов'язаний той чи інший навчальний здобуток із стихійним досвідом учня, тим менша можливість його самостійного використання тим же учнем. Як справедливо зазначав Г. С. Костюк, стійким надбанням розумового розвитку учня стають лише ті навчальні здобутки, які узагальнюються, поширюються на всю сукупність його індивідуального досвіду [3].

Отже, нехтування в індивідуальній роботі з учнем тим способом розумової діяльності, який формувався у нього протягом дошкільного та молодшого шкільного віку, хоч і здається на перший погляд оптимальним рішенням, але не веде до справжньої перебудови внутрішньої структури учбової діяльності. Воно дає порівняно швидкий, але швидкоплинний ефект, оскільки наштовхується на вказану вище суперечність між активністю й інертністю особистого способу розумової діяльності учня. Позбувшись вказаної інертності шляхом відриву нового навчальною

здобутку від минулого досвіду, ми втрачаємо відповідну активність використання й узагальнення цього здобутку.

Якщо полегшити учневі сприймання нового навчального матеріалу чи вміння, пояснюючи важкі для розуміння елементи матеріалу згідно з індивідуальним способом його мислення, в навчанні учня спостерігатиметься значна активність, яка носить, проте, дискретний, тобто стрибкоподібний, характер.

Наприклад, розв'язуючи задачу, дитина легко виконує перший етап аналізу (вибрати числові дані й певні відношення), але на наступному етапі (планування порядку дій) зупиняється перед труднощами абстрактного зіставлення обраних даних і відношень. Вислухавши пояснення вчителя, який, виходячи з особливостей способу мислення учня надає абстрактному плануванню предметного змісту, учень легко планує порядок дій, спираючись саме на предметні відношення, але зупиняється на наступному етапі – через неспроможність визначити, які дії необхідно здійснювати, оскільки абстрактно-математичне зіставлення даних не проведено.

Таким чином, хоча й на кожному етапі розумова діяльність учня є досить активною, ця активність зберігається переважно завдяки систематичній індивідуальній допомозі вчителя. Розв'язуючи нову задачу подібного типу, учень потребуватиме аналогічної допомоги на тих самих етапах розв'язання. Якщо зрештою учень оволодіє у такій роботі певним загальним способом розв'язання задач, він легко й активно перенесе його на новий навчальний матеріал. Але сам процес такого оволодіння може затягнутися на тривалий час. В цьому випадку інертність особистого способу розумової діяльності учня, так би мовити, працює на вчителя, однак ефективність власне педагогічного впливу істотно зменшується.

Вчитель, тримаючи в руках «кермо» навчання, стежачи за розвитком учня, може досягти значних педагогічних результатів, навіть користуючись описаними вище способами індивідуального підходу до учнів.

Треба лише вдумливо, творчо здійснювати індивідуальний педагогічний вплив, повсякчас стежити за виявом індивідуальних особливостей учнів під час фронтальної роботи з класом та індивідуального опитування, враховуючи кожне нове зрушення, зміни у навчанні дітей та їх загальному розвитку й орієнтуючись на ці спостереження та результати спеціальної діагностики індивідуальних особливостей учнів, вчасно повертати у потрібному напрямку «кермо» педагогічного процесу.

Запропоновані і практично адаптовані ідеї В. О. Сухомлинського, щодо індивідуального підходу, на сьогоднішній час, особливо актуальні і можуть служити фундаментом в напрямку створення особистісно-орієнтованої моделі освіти в Україні.

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Принципи індивідуального підходу до учнів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка. *Історико-педагогічний альманах*. 2010. № 1. С. 20–26.
2. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі : в 2 т. Київ : Форум, 2002. Т. 2 : Моделювання психологічних новоутворень: генетичний аспект. 335 с.
3. Загальна психологія / за заг. ред. акад. С. Д. Максименка. Київ : Форум, 2000. 543 с.
4. Клименко В. В. Психологічна підтримка творчості учня. Київ : Шкільний світ, 2002. 47 с.

ЛУЦЮК Анатолій,

*доцент кафедри педагогіки та психології, кандидат педагогічних наук,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк*

СПАДЩИНА В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ВОЛИНИ

В умовах модернізації освіти України, а особливо регіональної, зростає актуальність педагогічних ідей видатного педагога – гуманіста В. О. Сухомлинського. Його думки про гуманізацію освітнього процесу, зміцнення і збереження здоров'я дітей, розвиток здібностей та обдарувань школярів, формування творчої особистості педагога НУШ актуальним. Тому сьогодні творчий доробок всевітньо відомого педагога-гуманіста вивчається і широко популяризується і на теренах освіти Волині.

Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти є ініціатором збереження традицій, використання, розвитку і примноження спадщини В. О. Сухомлинського. Проблематика лекцій, семінарських і практичних занять, науково-дослідницької роботи охоплює широке коло актуальних питань вивчення і трансформації ідей видатного педагога в практику Нової української школи регіону. У районах та містах систематично проводяться науково-практичні конференції, педагогічні читання, семінари, круглі столи, декади, тижні тощо.

Відомо, що формування творчого вчителя – процес складний і довготривалий. В. О. Сухомлинський стверджував, що починається він

задовго до вступу в педагогічний навчальний заклад і не завершується з його закінченням. Важливу роль у вирішенні цієї проблеми має відігравати система післядипломної освіти. Тому виникає необхідність вироблення нових підходів до організаційно – педагогічних засад, змісту та методичного забезпечення процесу підвищення професійної майстерності педагогічних кадрів. Відповіді на ці та багато інших питань освіти Волині систематично знаходять у творах Василя Сухомлинського – невичерпаного і дуже актуального джерела збагачення сучасної педагогічної науки і практики.

Зацікавленість творчістю В. О. Сухомлинського проявили студенти – члени педагогічного гуртка Луцького педінституту, які написали йому листа щодо особливостей професії вчителя. Майже сорокарічний досвід практичної науково-педагогічної діяльності дав змогу йому переконатися в тому, що визначальною професійною якістю вчителя є його здатність ставитися до дитини як до найвищої цінності. У своєму листі – відповіді Василь Олександрович стверджує:

1. «... так, у мене інколи виникали сумніви в доцільності вибраної професії. Це було в перші два-три роки роботи. Поштовхом для виникнення цих сумнівів були окремі невдачі і труднощі. Головна невдача, яка інколи викликала сумнів у доцільності обраної професії, – це невміння на перших кроках педагогічної діяльності зрозуміти мотиви дитячої неслухняності, свавільності. Кожного разу, коли ці мотиви ставали зрозумілими, сумнів у доцільності обраної професії зникав.

2. Найбільша трудність, з якою я зустрічався у своїй роботі – це утвердити в дитині, в підліткові почуття власної гідності.

3. Відповідь на це запитання зв'язана з відповіддю на друге запитання. Виховання – це утвердження в людині почуття власної гідності. Той, хто оволодів цією майстерністю, – прекрасний педагог. Пам'ятайте, дорогі друзі, що найбільше зло, яке можна вчинити людині, – це допустити, що в неї утвердиться переконання в своїй нікчемності порівняно з іншими людьми. З перших же кроків педагогічної діяльності дбайте про те, щоб вихованець ваш вірив у свої сили» [1, с. 38–39].

Інноваційні теоретичні і практичні досягнення педагога-новатора зацікавили науковців Волині. Результатом є написання наукових робіт, їх захист і отримання наукового ступення кандидата педагогічних наук: Р. О. Позінкевич «Теорія та практика виховання шкільного колективу в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського» – 1980 рік; І. Є. Остапйовський «Проблема гуманізації управління школою

у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського» – 1993 рік; Т. П. Остапйовська «Форми організації позакласної навчально-виховної діяльності учнів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського» – 1996 рік; А. М. Луцюк «Проблема педагогічної майстерності вчителя у творчій спадщині В. О. Сухомлинського» – 1996 рік.

Вперше мій власний системний практичний досвід з творчого використання спадщини В. О. Сухомлинського був накопичений під час виконання обов'язків директора ЗОШ I–III ступенів № 19 м. Луцька. Творча група школи дійшла висновку, що потрібно звернутися до досвіду роботи Павлиської середньої школи, при цьому пам'ятали застереження Василя Олександровича щодо механічного перенесення досвіду, тому почали готувати «ґрунт свого поля».

У березні 1986 року в школі була проведена науково-практична конференція «Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського і сучасність». До конференції дирекція, вчителі та окремі батьки опрацювали твори видатного педагога і спогади сучасників про нього. З цією метою у шкільній бібліотеці було організовано виставку літератури. У виступах порушувалися різні аспекти творчого доробку Василя Олександровича, наприклад: «Форми і методи організації навчально-пізнавальної діяльності», «Розумове виховання та навчання дітей», «Шляхи і засоби естетичного виховання» і т. п. У процесі ознайомлення із досягненнями павлиських учителів визріли пропозиції щодо втілення у власну практику досвіду колег.

У травні 1986 року відбулася науково-теоретична конференція «Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського і виховання дітей у сім'ї», в якій взяли участь вчителі, батьки і науковці Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки. Її результатом стало вироблення спільних вимог школи та сім'ї у процесі формування особистості, а саме:

1. Громадянська і моральна відповідальність батьків за дітей.
2. Сприятливий сімейний мікроклімат.
3. Спільна трудова діяльність в сім'ї батьків і дітей.
4. Розумова організація життя сім'ї.
5. Узгодженість дій батьків зі школою.

Педагогіка, на думку В. О. Сухомлинського, повинна стати наукою для всіх – і для вчителів, і для батьків. З цією метою було вивчено роботу «Батьківської школи», яку організував видатний педагог. Робота з батьками у школі № 19 I ступеня з метою підвищення педагогічної культури сім'ї проводилася таким чином: I рік навчання дітей – «Мамина школа»; II рік

навчання дітей – «Татусеві уроки»; III рік навчання дітей – «Дідусева і бабусина мудрість».

В. О. Сухомлинський стверджував, що необхідно «розкрити перед учителем залежність його діяльності від його знань, культури, від того, що він читає, як вчиться, як збагачує свої знання» [5, с. 72]. Ось чому структура методичної роботи з вчителями у СШ I–III ступенів № 19 м. Луцька була розроблена з метою підвищення психолого-педагогічного і науково-методичного рівня педагогів за такими напрямками: 1. Науково-методична підготовка вчителя. 2. Психологічна освіта педагога. 3. Науково-педагогічна інформація. 4. Впровадження передового досвіду та надбань педагогічної науки.

Павлиський директор вважав урок складною організаційно-педагогічною системою, всі компоненти якої взаємопов'язані і взаємообумовлені. При аналізі уроку розглядається діяльність як учителя, так і учнів. Мета аналізу, як він підкреслював, допомогти вчителю в оволодінні більш високим рівнем педагогічної майстерності й разом з тим добитися поліпшення якості знань, умінь і навичок учнів. Узагальнивши його досвід з цієї проблеми, сучасні досягнення психолого-педагогічної науки, в школі використовувалися в залежності від потреби різні види аналізів уроку.

В умовах гуманізації навчання і виховання важливе місце займає майстерність педагогічного спілкування вчителя і учнів, під час якого, за переконанням В. О. Сухомлинського, слово повинно бути своєрідним збудником образів. Тому творча група вчителів української мови і літератури школи працювала над проблемою «Емоційно-образна виразність мовлення та її психологічні основи». Організація роботи базувалася на думці Василя Олександровича: «Слово – це ніби місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність» [6, с. 160]. Адже не таємниця, що невміле використання слова є вразливим місцем для багатьох учителів.

В м. Луцьку 26–27 грудня 1994 року українською асоціацією Василя Сухомлинського, добровільною громадською організацією, яка покликана досліджувати і впроваджувати творчу спадщину педагога-гуманіста, були проведені I Всеукраїнські педагогічні читання «Освітньо-виховні ідеали В. О. Сухомлинського в контексті сучасності». Науково-педагогічні ідеї щодо практичної реалізації в освітньому просторі Волині досвіду всесвітньо відомого педагога були запропоновані О. Я. Савченко, академіком, вченим секретарем АПН України; О. В. Сухомлинською, членом-кореспондентом АПН України, доктором педагогічних наук, професором та іншими.

З проблемою «Системне дослідження творчої спадщини В. О. Сухомлинського в Інституті соціальних наук ВДУ ім. Лесі Українки» ознайомив присутніх член-кореспондент АПН України, доктор філософських наук, професор Р. А. Арцішевський. Директор ВОНМІПОПК Г. С. Маслай розповіла про використання спадщини В. О. Сухомлинського у післядипломній освіті педагогічних кадрів. Учасники педчитань продовжили роботу за круглим столом «В. О. Сухомлинський в сучасній шкільній практиці» у СШ № 19, а також у світлиці СШ № 14 з проблеми використання досвіду Павлиської школи з родинно-сімейного виховання.

Конкретним свідченням сьогодення з творчого використання спадщини педагога-гуманіста в освітньому просторі є гімназія № 14, якій за результатами цієї роботи відповідно до рішення Луцької міської ради від 25.06.2014 року № 61/41 присвоєно ім'я Василя Сухомлинського [7].

У вересні 2016 року у нашому краї ВІППО були проведені ІХ Міжнародна науково-практична конференція та ХХІІІ Всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Щоб у серці жила Батьківщина». Учасниками були науковці і практики з України, Білорусії, Польщі. Серед присутніх: 3 академіка, 13 докторів та 20 кандидатів наук, з них 10 професорів та 21 доценти. Що є міжнародним і всеукраїнським визнанням творчої реалізації досвіду всесвітньо відомого педагога на Волині. За результатами проведеної роботи видано монографію «Спадщина В. О. Сухомлинського – джерело сучасної педагогічної науки і практики» [4] та збірник матеріалів конференції та педчитань [5].

Дозволю зробити висновок, що волинська педагогічна наука і практика внесла свій вагомий доробок у вивчення та використання в освітньому просторі регіону спадщини В. О. Сухомлинського і робота буде продовжена, я в цьому переконаний, особливо в процесі реалізації концепції «Нова українська школа».

Список використаних джерел

1. Луцюк А. М. Василь Сухомлинський про педагогічну майстерність учителя : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2003. 208 с.
2. Його ж. Василь Сухомлинський про педагогічну майстерність учителя (до 100-річчя з дня народження) : монографія, вид. 2-ге, виправлене та доповнене. Луцьк : Надстир'я, 2018. – 175 с.
3. Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Щоб у серці жила Батьківщина : зб. матеріалів учасників ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. і ХХІІІ Всеукр. пед. читань / упоряд.: О. В. Сухомлинська, П. С. Олешко. Луцьк : Надстир'я, 2016. 316 с.

4. Спадщина В. О. Сухомлинського – джерело сучасної педагогічної науки і практики : монографія / авт. кол.: О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, П. С. Олешко, А. М. Луцюк та ін. ; упоряд. П. С. Олешко. Луцьк : Надтир'я, 2016. 256 с.
5. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 4. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 7–390.
6. Його ж. Слово про слово. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 160–167.
7. Зустрічі, знайомство, перспективи. URL: <http://osvitam.lutsk.ua/index55.html>

*ЛУЦЬОК Юлія,
викладач,*

КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, м. Луцьк

КУЛЬТУРА ЗДОРОВ'Я УЧНІВ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Початок ХХІ сторіччя ознаменовано вдосконаленням інформаційних технологій, зростанням кількості інформації яка свідчить про значне погіршення стану здоров'я громадян України, а – головне дітей шкільного віку. Тільки за шкільний період у дітей зростає: у 2, 3 рази порушення гостроти зору; у 1, 4 – постави; у 3, 8 частіше діагностується сколіоз та майже у 3 рази більше захворювання серцево-судинної та ендокринної систем. Як наслідок – кількість хронічно хворих учнів збільшується за роки навчання у 2,5 рази.

Аналіз причин такої ситуації вказує на істотний вплив екологічного фактору, вживання генномодифікованих продуктів, наднормовані психоемоційні та фізичні навантаження. На стан психологічного та фізичного здоров'я сьогодні впливає війна, яку веде проти України росія. Тому виховання культури ставлення до свого здоров'я є важливою умовою оздоровлення українського суспільства. Безумовно, за років незалежності в Україні було розроблено та впроваджено нормативно-правову базу, спрямовану на збереження та формування здоров'я населення, яка гарантує розвиток соціально-активної, фізично здорової особистості. Слід зауважити, що цих заходів виявляється недостатньо для успішного розв'язання проблеми збереження здоров'я підростаючого покоління. Отже на часі

формування нових підходів, напрацювання нових ідей, зокрема впровадження творчої спадщини В. О. Сухомлинського.

Сьогодні дослідження, пов'язані з соціальним і культурним осмисленням здоров'я дитини у школі, набувають все більшого значення забезпеченні всебічного розвитку школярів, їх інструментальної і мотиваційно-ціннісної сфери. Правильний фізичний розвиток учнів, зміцнення їхнього здоров'я є актуальною потребою сучасної української педагогіки. У цьому аспекті теоретичні і практичні напрацювання В. О. Сухомлинського потребують ґрунтовного аналізу й творчого використання. Слід зазначити, що незважаючи на значну кількість досліджень педагогічної діяльності В. О. Сухомлинського, проблема здоров'я дитини у його творчій спадщині потребує подальшого вивчення і практичної реалізації.

Педагог-гуманіст надзвичайно великого значення надавав всебічному вивченню особистості дитини. Він вважав, що вчитель зобов'язаний знати все про духовний, інтелектуальний та фізичний розвиток дитини. Серед усіх цих завдань важливе місце він надавав знанням про здоров'я учня. Тому у своїх творах неодноразово повторював про те, що у праці вчителя найважливішим є турбота про здоров'я вихованців. «Від життєрадісної бадьорості дітей залежить їхнє духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра в свої сили. Якщо виміряти всі мої турботи й тривоги про дітей протягом перших чотирьох років навчання, то добра половина їх – про здоров'я» [4, с. 103].

Спостерігаючи за своїми вихованцями протягом багатьох років В. О. Сухомлинський переконливо доводив, що стан здоров'я дітей значною мірою впливає на їх пам'ять, увагу, мислення, тобто навчання школярів. Саме наукові дослідження фізичного і розумового розвитку учнів, які відстають у навчанні, дало змогу зробити висновок, що у 85 % таких учнів причиною відставання у навчанні є поганий стан здоров'я.

У праці «Розмова з молодим директором школи» він писав: «В багатьох дітей одною з важливих причин відставання, незнання, поганої роботи на уроках і дома, другорічництва є поганий стан здоров'я, яке-небудь захворювання, найчастіше непомітне і таке, що піддається лікуванню тільки в результаті спільних зусиль батьків, лікарів і вчителя» [3, с. 442]. Саме тому вивчення особистості дитини В. О. Сухомлинський радив починати саме з'ясування її здоров'я. Системний аналіз стану здоров'я був предметом особливої уваги на засіданнях педагогічної ради школи, методичних об'єднаннях, психологічного семінару, нарадах при директору,

індивідуальних бесідах із вчителями. За дітьми, які виявили схильність до хвороб, встановлювався постійний медичний і психолого-педагогічний нагляд. Такі спостереження здійснювалися з метою запобігання хвороб та створення належних умов для зміцнення захисних функцій молодого організму.

Джерелом здоров'я В. О. Сухомлинський вважав природу: «З цього, на мій погляд, повинні починатися освіта і виховання» [2, с. 559]. Думки педагога з цієї проблеми відображені у багатьох творах і вони наповнені глибоким філософським змістом, наприклад: «живий світ природи», «книга природи», «мислення серед природи», «природа – найтонша міра краси», «перше джерело прекрасного є природа», «природа – джерело виховання», «природа – це наш дім», «природа – частина нас самих», «люди – діти природи», «природа – джерело добра», «колиска думки – природа», «краса природи», «природа – джерело здоров'я».

Заслугує особливої уваги така форма виховання культури здоров'я школярів як «урок мислення серед природи». Педагог вважав, що духовне, психічне та фізичне здоров'я учнів в прямій залежності від природи довкілля: «Природа мозку дитини потребує, щоб її розум виховувався біля джерела думки – серед наочних образів, і насамперед серед природи, щоб думка переключалася з наочного образу на «обробку» інформації про цей образ. Якщо ж ізолювати дітей від природи, якщо з перших днів навчання дитина сприймає тільки слово, то клітини мозку швидко стомлюються і не справляються з роботою, яку пропонує вчитель» [4, с. 34].

Уроки на природі, наголошував В. О. Сухомлинський, потрібні для повноцінного функціонування мозку та розвитку інтелектуальних сил школярів. Адже у природі закладені в доступній для дитини формі прості і разом з тим дуже складні речі, предмети, факти, явища, залежності, закономірності, що і є першоджерелом уявлень, думок, понять, узагальнень, суджень учня. Звертаючись до вчителів, він стверджував: «Природа – колиска думок і треба прагнути, щоб кожна дитина пройшла школу дитячого мислення. Дорого, дуже дорого доводиться розплачуватися за забуття цієї істини» [4, с. 539].

Завдяки праці, особливо на свіжому повітрі, незважаючи на пори року, навчання чи час канікул, на думку Василя Олександровича, загартовувався дитячий організм. Знайти для школярів роботу, яка розвиває їх фізично і духовно, загартовує організм, виховує почуття краси було предметом особливої турботи всього Павлиського педагогічного колективу. І як підсумок:

«Вихованці які займаються такою працею, відзначаються прекрасним фізичним розвитком, красою, гармонійною пропорційністю органів, поєднанням стрункості, краси постави, пластичності рухів і фізичної сили» [1, с. 195].

Найважливішим елементом всебічного гармонійного розвитку В. О. Сухомлинський вважав фізичну культуру. У книзі «Сто порад учителям» В. О. Сухомлинський дає поради щодо самовиховання у фізичній культурі:

«1. Здоров'я – це повнота духовного життя, радість, ясний розум. Твоє здоров'я – у твоїх руках.

2. Найважливіше джерело здоров'я – навколишня природа...

3. Зробити для себе правилом: щоденно, прокинувшись, відразу ж зроби ранкову гімнастику.

4. Змушуй себе кожного ранку робити холодні обтирання.

5. Жодного дня без фізичної праці.

6. Щодня прохось від трьох (у молодшому віці) до десяти кілометрів.

7. Нехай стануть твоїми заповідями простота, невибагливість, стриманість» [5, с. 619–620].

Причиною поганого стану здоров'я дітей є неправильно організований режим дня, праці та відпочинку. Ретельне вивчення здоров'я школярів педагогічним колективом Павлівської школи це підтвердило. Саме тому одним із завдань навчально-виховного процесу школи В. О. Сухомлинський вважав прищеплення учням навичок правильної побудови режиму дня. При цьому педагог-гуманіст стверджував: «Турбота про людське здоров'я, тим більше про здоров'я дитини, – це не просто комплекс санітарно-гігієнічних норм і правил, не перелік вимог до режиму, харчування, праці, відпочинку. Це насамперед турбота про гармонійну повноту всіх фізичних і духовних сил, і вінцем цієї гармонії є радість творчості» [4, с. 109].

Формування культури здоров'я учнів здійснювалося і на уроках предметів шкільного курсу. Доцільно підбирався зміст, форми і методи, це збагачувало дітей знаннями про здоров'я людини, а саме: здоровий спосіб життя, улаштування і функціонування органів та їх системи життєдіяльності, вплив навколишнього середовища, профілактика захворювань, заходи щодо оздоровлення організму, гігієнічні вміння та навички тощо. Розвитку духовного і психічного здоров'я школярів, тобто формуванню емоційно-чуттєвої сфери особистості, сприяли предмети художньо-естетичного циклу. При цьому В. О. Сухомлинський застерігав

від захоплення прийомами «ефективного», «прискореного» навчання, коли кожна хвилина уроку наповнена напруженою розумовою працею. «Дитина – жива істота, її мозок – найтонший, найніжніший орган, до якого треба ставитись дбайливо і обережно», – писав він [1, с. 127].

Висновки. Взаємозалежність освіти і здоров'я для людини доведено життям. Аналіз стану здоров'я дітей у Новій українській школі потребує пошуку інноваційних технологій навчання і виховання щодо збереження здоров'я молодого покоління. Саме творча спадщина В. О. Сухомлинського витримала перевірку часом, не втратила актуальності, показала життєдіяльність поглядів великого педагога і є педагогічною скарбницею ідей й знахідок у збереженні здоров'я дитини. Тому багатство його педагогічних ідей та педагогічного досвіду ми використовуємо у роботі із студентами – майбутніми педагогами.

Список використаних джерел

1. Сухомлинський В. О. Павлицька середня школа. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 4. Київ : Рад. шк., 1977. С. 7–390.
2. Його ж. Природа, праця, світогляд. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1977. С. 551–562.
3. Його ж. Розмова з молодим директором. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 4. Київ : Рад. шк., 1977. С. 393–626.
4. Його ж. Серце віддаю дітям. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 3. Київ : Рад. шк., 1977. С. 9–279.
5. Його ж. Сто порад учителеві. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 2. Київ : Рад. шк., 1976. С. 410–653.

МУЛЯР Оксана,
завідувач кафедри теорії та методики викладання шкільних предметів,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк;
ГЕРАСИМЮК Ірина,
студентка 3 курсу факультету історії, політології та національної безпеки
спеціальності «014 Середня освіта» (Історія, правознавство),
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

ПОНЯТТЯ «ТОЛЕРАНТНОСТІ» В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

За експертними оцінками в концепції стратегічних напрямів державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року наголошується, що найбільш

успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіти іншими вміннями. Необхідною умовою формування цих ключових компетентностей є реалізація принципу педагогіки партнерства, яка базується на якісно новому рівні побудови взаємовідносин між педагогами, учнями, їхніми батьками та громадами.

Педагогіка партнерства набуває важливого значення як вектор гуманного і творчого підходу до кожного учасника інноваційного освітнього процесу. Новий зміст освіти щодо співробітництва педагогів орієнтує вчителів, батьків на особистісний розвиток учнів, на поважне, гідне, толерантне ставлення до дітей. Актуальність зазначеної проблеми досить очевидна, оскільки сучасний заклад освіти має ініціювати новий зміст та форми використання педагогіки партнерства, глибше залучати родини до побудови освітньої траєкторії.

Нова українська школа – це не тільки компетентнісний підхід до навчання, це і формування цінностей, які потім трансформуються у ставлення. Бо якщо не зміниться ставлення, то й довіри не буде. Наша освіта – дуже вертикальна: директор, заступник директора, учителі, діти і дець там батьки. Але щоб побудувати довіру, ми маємо будувати горизонтальні зв'язки, пріоритетом яких мають стати рівність і партнерство. Якщо вчитель буде на рівні учня, тоді вибудовується довіра, повага до гідності особистості. Саме це закладено в концепцію Нової української школи.

Для педагогіки партнерства гуманне ставлення до дитини лежить в основі діяльності педагога, оскільки це не можна замінити жодними технологіями чи освітніми трендами. Це те, що має бути в центрі спілкування не лише між вчителем та учнями, а й у стосунках із батьками, колегами. Освітнє середовище – це та модель, яка формує у дитині певну поведінку. Якщо педагогічний колектив працює на засадах гуманної педагогіки та толерантності в таких школах немає проблем з поведінкою дітей, агресією. Освітній процес у закладі освіти за педагогікою партнерства не може бути однобоким, тобто лише навчальним, тут має застосуватись комплексний підхід до навчання і виховання. Партнерська педагогіка орієнтує школу на розвиток цілісної особистості. В цьому контексті проголошується – розбудити, включити до дії внутрішні сили та можливості дитини для досягнення її максимального й повного розвитку.

Отож, цілком очевидно, що особливо актуальним для педагогіки партнерства є гуманне ставлення педагога до дитини, яке має поєднуватися з повагою до її думок і бажань. Між учителем, учнями і батьками мають вибудуватися партнерські відносини на засадах співпраці і співтворчості. А це передбачає стимулювання позитивних інтелектуальних почуттів, вибору учнями навчальних завдань та спонукання їх до самооцінки, самопізнання і самовдосконалення у різних видах діяльності.

Поза сумнівом, головним завданням педагогіки партнерства, в центрі якої особистість дитини, її самобутність, самоцінність, є розвиток індивідуальних пізнавальних здібностей дитини, максимальний їх вияв, ініціювання, використання індивідуального (суб'єктивного) досвіду кожної дитини; допомога батьків у самовизначенні та самореалізації, уникнення формування попередньо заданих якостей, формування в особистості культури життєдіяльності.

Базовими принципами партнерства «вчитель-учень», «вчитель-батьки», «учень-учень», «учень-батьки» є усвідомлення єдності цінностей для учнів, батьків та вчителів, а саме: визнання гідності та прав дитини, повага до особистості, доброзичливість, рівність сторін, взаємна підтримка, довіра у відносинах та стосунках, толерантність, позитивне ставлення, діалог–взаємодія–взаємоповага, право вибору та відповідальність; принципи соціального партнерства, які означають рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей. Але така школа стане можливою лише за умови відкритого діалогу всіх учасників освітнього процесу.

Для реалізації принципів педагогіки партнерства в новому Законі України «Про освіту» закладена індивідуальна освітня траєкторія – персональний шлях реалізації особистісного потенціалу учня, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду. В учнів та їхніх батьків з'являється можливість обирати для себе види, форми і темпи здобуття освіти, відповідно до потреб і можливостей.

До реалізації ідей педагогіки партнерства ведуть, зрештою, дві дороги. По-перше, учитель наближується до дитини за рахунок великої любові й поваги до неї за В. Сухомлинським, віддаючи серце дітям. На жаль, не всі педагоги готові до такого стилю стосунків, і далеко не всі діти повірять у свою «рівність» з учителем. По-друге, дорога розподілу функцій вчителя та учня й організації їхньої співпраці. До функцій вчителя входить ретельно підготувати дитині навчальне завдання, продумати в деталях хід його вирішення різними

групами учнів тощо. Функція учня – на добровільних засадах прийняти запропоновану вчителем проблему як свою і самостійно її вирішувати. У такому випадку обидва учасники освітнього процесу – вчитель і учень – рівноправні, вони – суб'єкти діяльності. Ніхто ні над ким не вивершується і не застосовує владу. Так реалізується ідея рівності. Не кожен учитель має достатній запас любові до дітей, але кожен педагог повинен побудувати свою освітню траєкторію так, щоби дитина почувала себе вільною і час від часу забувала, що в класі є наглядчач. Цей тип взаємин для освітнього процесу є оптимальним, оскільки з одного боку, він зберігає за вчителем функцію управління, а з іншого – надає учневі можливість діяти самостійно.

У той же час педагогіка партнерства вимагає також переосмислення ролі педагога, яка полягає в оновленні професійного мислення й відповідних цілеспрямованих дій: постійному аналізі власної педагогічної діяльності, орієнтованій на самоосвіту; відстеження результативності своєї роботи через систему моніторингу. А саме головне: прийшло покоління digital native (цифрове рідне) – тобто, це діти, які самі створюють контент для різних каналів. Вони очікують від сучасної освіти більшої самостійності, незалежності і меншої кількості авторитетів. Змінюються і вимоги до вчителя: він сьогодні не ретранслятор, а вчитель – коуч, тренер, фасилітатор. Відтак, стало очевидним, що траєкторія змінилась. Сьогодні вчитель допомагає учням сформулювати власні питання, вчить їх правильно ставити й шукати на них відповіді. Вчитель має робити виклики учням, мотивувати їх добиватися більшого, надихати створювати щось нове.

У своїй роботі толерантний педагог має послуговуватися наступною формулою діяльності: Я поведу тебе за собою, але не буду намагатися підкорити або «перекроїти» тебе «під себе», бо хочу, щоб ти був особистістю, індивідуальністю. Для такого педагога характерним є те, що: він співпрацює з іншими на засадах партнерства; готовий слухати і чути думки інших; поважає права інших на індивідуальність та ідентичність; терпимий до чужих думок, вірувань, поведінки; здатний подивитися на проблему очима інших; визнає різноманітність; діє усвідомлено; емоційно виважений; критикує конструктивно; уникає застосовувати насильство; бере відповідальність на себе за прийняті рішення; вміє здійснювати аналіз своїх дій з подальшою їх корекцією.

Для того щоб реалізувати педагогіку толерантності, вчителі, в першу чергу, повинні створити зразки взаємовідношень між собою, а саме: працювати в атмосфері взаєморозуміння, взаємоповаги, співучасті

й співпереживання. Толерантний педагог усвідомлює, що його сприймають як зразок для наслідування. Він використовує навички для розвитку діалогу і мирного розв'язання конфліктів, навчає мислити критично, вміє поважати позиції інших, при цьому чітко формулює власну точку зору, не підтримує агресивну поведінку, сприяє залученню учнів і батьків до прийняття рішень спільної діяльності.

Як бачимо, толерантність та освітній простір мають міцний взаємозв'язок, оскільки виховання толерантності відбувається більш успішно саме в освітньому просторі, водночас ефективність навчання і виховання в межах освітнього простору залежить від прояву толерантності у взаємодії тих, хто навчається.

Не викликає сумнівів той факт, що педагогіка партнерства повинна передбачати застосування в освітньому процесі технологій, які сприяють розвитку особистості, створюють умови для її самовираження і саморозвитку, заохочують учнів висловлювати власні думки, а саме: інтерактивні технології, особистісно орієнтовані технології, науково-дослідні методи, створення проблемних ситуацій, методи самооцінки і взаємоперевірки, метод проектів, діалогічні методи.

Висновки. Отже, педагогіка партнерства базується на спілкуванні, взаємодії та співпраці на рівні усіх суб'єктів освітнього процесу. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними й зацікавленими співниками, рівноправними учасниками освітнього процесу і усі відповідають за результат. Реалізація принципу партнерства передбачає створення моделі толерантного освітнього середовища. Концепція Нової української школи сприяє розкриттю та розвитку здібностей і можливостей дитини на основі педагогіки, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками. Адже саме педагогіка партнерства дозволяє нам успішно будувати стосунки з оточуючими, оскільки без взаємодії з іншими людьми, без розуміння своїх та їхніх почуттів неможливо досягти спільних цілей та якісного результату. Нарешті, діалог і багатостороння комунікація між учнями, учителями, батьками та громадами має змінити односторонню авторитарну комунікацію та забезпечити успіх дитини та відчуття щастя і радості.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

2. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи.
URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

3. Муляр О. П. Формування толерантності старшокласників у процесі навчання суспільствознавчих предметів : автореферат дис. ... канд. пед. наук, спец. : 13.00.02 – теорія і методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни). Київ : Ін-т пед. НАПН Укр., 2012. 20 с.

4. Муляр О. П., Попович В. Й. Про деякі аспекти навчання та виховання толерантної особистості. *Педагогічний пошук*. 2015. № 3. С. 14–16.

5. Попович В. Й. Моделювання освітнього середовища в площині дослідницької діяльності школи. *Формування толерантності в освітньому середовищі школи: досвід, проблеми та перспективи*. Ківерці, 2019. С. 24–33.

ОЛЕШКО Петро,
*директор, кандидат історичних наук, професор,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк*

БАТЬКІВЩИНА І ПАТРІОТИЗМ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО І СЬОГОДЕННЯ

Людино – творча педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського необхідна Україні в умовах демократичних суспільних перетворень, реформування галузей економіки, в період війни, розпочатої на її території путінською Росією. Вченому випало на долю творити, відстоювати та оберігати українську педагогіку під загрозою повного розчинення національної культури в імперській культурі «старшого брата». Тому сьогодні актуалізується проблема любові до Батьківщини, яка проявляється через патріотизм у створенні громадянського суспільства з сучасними європейськими цінностями. Шляхи вирішення цієї національної проблеми у роботі з молоддю ми знаходимо у творчій спадщині всесвітньо визнаного українського педагога В. О. Сухомлинського.

Педагог-гуманіст випередив свій час, тому його інноваційна виховна система, створена в тоталітарному суспільстві, не могла бути повністю задіяною. Проте заради об'єктивності слід зазначити, що він ніколи не ставив під сумнів соціальний устрій, у якому спрямовував наукову і практичну діяльність до загальнолюдських гуманістичних ідеалів. Філософсько-педагогічні роздуми Василя Олександровича, як і сама його особистість, ще не повністю усвідомлені й сприйняті в суспільстві.

В. О. Сухомлинський у теоретичній і практичній творчій спадщині пропонує різнобічність підходу й виснажливість розкриття та шляхи реалізації у навчальних закладах виховання любові до Батьківщини, формування патріотизму, громадянської позиції. Він, будучи пристрасним патріотом свого народу і рідної землі, багато уваги приділяв дослідженню проблем патріотичного виховання молоді. При цьому був переконаний, що патріотизм – це провідна, визначальна якість людини-громадянина. Власний життєвий шлях є прикладом відданості Батьківщині: 17 – річним юнаком розпочав працювати вчителем української мови і літератури, захищав Батьківщину від фашистської навали, займався науково-практичною та літературно-публіцистичною діяльністю на славу і велич України. Його громадянська позиція: «Знай, що в житті нашому є речі, які ні з чим не можна порівняти й зіставити. Це Батьківщина, рідний народ, наша любима Батьківщина, Без будь-кого з нас Батьківщина може обійтись, але будь-хто з нас без Батьківщини – ніщо» [1, с. 612].

Педагог-гуманіст своє завдання вбачав у тому, щоб відкрити перед кожним вихователем і вихованцем усі джерела, якими живиться могутнє почуття любові до Батьківщини та її народу. У праці «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» В. О. Сухомлинський стверджує: «Самі по собі слова дитини, підлітка, юнака про те, як він любить Батьківщину і готовий жертвувати заради неї, не завжди є справжнім критерієм патріотичної вихованості: мудрість вихователя полягає в тому, щоб ці слова наші вихованці не вимовляли безпристрасно і бездумно. ... Немислима справа – вчити говорити про любов замість того, щоб учити любити. Взагалі треба особливо суворо і вимогливо торкатися понять і слів Вітчизна, доблесть, героїзм, подвиг, так само як і змісту тієї діяльності, яка вкладається у ці поняття і слова» [4, с.132].

Безумовно, виховання людини, її перше сприйняття і розуміння навколишнього світу, паростки любові до рідного краю розпочинаються у лоні сім'ї. В. О. Сухомлинський згадує розповідь одного із випускників, який через двадцять п'ять–тридцять років після закінчення школи розповів: «З далекого, далекого дитинства запам'ятав я малюнок на обкладинці «Кобзаря» Тараса Шевченка: мати з дитям на руках. Воно дивиться радісними очима, і мама усміхається: хіба може бути для неї більша радість, ніж посмішка рідної дитини? Мені згадується той день, коли мама дала мені в руки «Кобзар» з щасливою матір'ю і усміхненим дитям» [5, с. 169]. Педагог вважає ці слова зрілими роздумами про Батьківщину. Вони опановують думки і почуття, стають силою духу тільки в тому разі,

коли в людині є щось дороге. Патріотичні думки, переживання, прагнення захоплюють душу, стають глибоко особистими завдяки моральному багатству духовного світу. «Патріотизм починається з колиски. Не може бути справжнім сином своєї Вітчизни той, хто не став справжнім сином матері і батька» [5, с. 373].

Сьогодні в Україні війна. В. О. Сухомлинський, який був учасником Другої світової і отримав поранення під Москвою, як ніхто розумів і відчував душею та серцем її людинобивчу сутність: «Війна – всенародне горе, всенародне бідування; нічого, крім прокляття і ненависті, убивство людини людиною викликати не може. Але ми живемо в такому світі, де кожний наш громадянин повинен бути готовий до захисту Батьківщини – готовий фізично і – що надзвичайно важливо – духовно, морально» [5, с. 224]. Саме українці і живуть у такому світі. Воїни – патріоти захищають Батьківщину. Патріотизм народу, її громадян проявляється на славу, незалежність України та європейського вибору загальнолюдських цінностей. «Патріотична свідомість, любов до Батьківщини передбачають глибоке розуміння сучасності» [4, с. 146]. Тому у сучасних початкових закладах хвиля патріотизму активізувала громадянську свідомість дітей, свою любов до рідного краю та її захисників виявляють у малюнках, листах, творчих доробках, які волонтери доставляють в зону АТО. На переконання В. О. Сухомлинського: «У такої людини з'являється найважливіша риса справжнього патріота – особиста зацікавленість у долі Вітчизни, почуття особистої причетності до всього, що діється на рідній землі» [4, с. 147].

В. О. Сухомлинський стверджував, що громадянське бачення світу людиною – одна з проблем, від якої залежить єдність навчання і виховання, але у патріотичному вихованні найяскравіше виявляється проектування людини. Виховуючи юного патріота, ми повинні представити собі, звертаючи увагу педагог, яким би виявився наш вихованець під час тяжких випробувань для Батьківщини – якби патріотичне виховання не передбачало цього, воно було б бездіяльним. На його думку: «Любов до Вітчизни і любов до людей – це два швидкі потоки, які, зливаючись, утворюють могутню річку патріотизму» [5, с. 178]; «В людині починається громадянин, коли сфера її особистих інтересів розширюється, включає в себе інтереси багатьох людей» [3, с. 498].

Протягом усіх років навчання в школі учню слід давати не тільки систему знань з основ наук, доводив В. О. Сухомлинський, але передусім його треба вчити жити, вчити найважливішої мудрості буття –

громадянськості. У знаннях, які педагог передає людині, що переступила поріг школи і буде під його виховним впливом до громадянської зрілості, на першому місці мають стояти знання про людину-громадянина, про велич і благородство тих ідей, які лежать в основі її високих моральних подвигів. Під час проведення уроків, коли вивчається минуле і сучасне Вітчизни, вчителям потрібно пробудити почуття того, що Вітчизна – це рідний дім; щастя Батьківщини – особисте щастя дитини, її горе в годину тяжких випробувань – горе дитини. В історії нашої Батьківщини – безліч світлих, героїчних сторінок, що звеличують наш народ. Педагоги пробуджують почуття гордості за все світле, героїчне, утверджують в свідомості юних громадян думку про те, що вони – спадкоємці слави й честі предків: «Про свою Батьківщину, про священний обов'язок перед нею, про відповідальність перед матір'ю, батьком, сім'єю, родом треба думати тільки чесно і мужньо. Думка про святиню повинна бути чистою, як правда» [5, с. 177].

Однією із форм виховання любові до Батьківщини, патріотизму у Павлівській школі використовувалися бесіди про громадянськість, що ввійшли до своєї рідної хрестоматії громадянського виховання. У бесідах учням доводили до їх свідомості провідну думку: безмежно люблячи життя, справжня людина бачить щось незрівнянно вище від власного життя. Це честь, слава, гідність, могутність Вітчизни. Чим більше входила ця думка в серце вихованців, оволодівала почуттями підлітків, тим частіше замислювалися вони над питаннями: а який я, для чого живу на світі, що здатний зробити, щоб прославити Вітчизну й цим утвердити свою людську гідність. «Захопленість громадянською красою і доблестю, – стверджує В. О. Сухомлинський, – це іскра, з якої спалахує вогонь зрілої громадянськості, бажання стати справжнім сином своєї Батьківщини» [2, с. 433].

В. О. Сухомлинський неодноразово підкреслював, що мова є могутнім знаряддям виховання любові до Батьківщини, рідної землі. На його думку, тільки той може досягнути своїм розумом і серцем красу, велич і могутність Батьківщини, хто збагнув відтінки й красу рідного слова, хто дорожить ним, як честю рідної матері, як колискою, як добрим ім'ям своєї родини. Саме рідна мова формує національну психологію, характер, світогляд, свідомість та інші компоненти духовності народу, менталітет. Про роль слова у патріотичному вихованні педагог писав: «Тут ми маємо справу з однією з найтонших і найважчих речей, які є в патріотичному вихованні. Це життя слова». І далі: «У ті хвилини життя слова, коли його краса, його поетична грань допомагає вихователю назавжди зберегти яскраві картини

дитинства, у душах наших вихованців відбувається те, в ім'я чого ми взагалі переступаємо поріг школи: від кожного дитячого серця простягаються тисячі ниток до того великого і вічного, ім'я якому народ, його мова, культура, література, мистецтво, школа, сім'я, слава тих, хто пішов від нас, і прекрасне майбутнє нових поколінь» [4, с. 136–137].

У нелегкий період для України перед національною освітою постає завдання виховати таких патріотів, які вірою та правдою будуть захищати незалежність Батьківщини. Саме тому актуальною є потреба творчо використовувати спадщину В. О. Сухомлинського і при цьому громадянам пам'ятати його настанову: «Мати народжує твою плоть. Вітчизна народжує твою людську, громадянську душу. Нема нічого дорожчого за Вітчизну. В ім'я щастя, величі, незалежності Вітчизни справжня людина без вагання віддає життя, тому що життя без щастя, величі, незалежності, Вітчизни – це не тільки горе, а й ганьба» [5, с. 166].

Список використаних джерел

1. Сухомлинський В. О. Листи до сина. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 1. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 404–637.
2. Його ж. Методика виховання колективу. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 3. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 281–582.
3. Його ж. Нароження громадянина. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 3. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 281–582.
4. Його ж. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 1. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 53–206.
5. Його ж. Як виховати справжню людину. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 2. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 147–416.

ОСТАПІОВСЬКИЙ Ігор,

*доцент кафедри менеджменту освіти, кандидат педагогічних наук, доцент,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк;*

ОСТАПІОВСЬКА Тетяна

*доцент кафедри теорії і методики початкової освіти, кандидат педагогічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк*

ЗНАЧИМІСТЬ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО У РЕАЛІЗАЦІЇ ФОРМУЛИ НУШ

Стратегію розвитку національної освіти визначено у концепції Нової української школи. Її сутність чітко та концентровано визначено у формулі

НУШ [1, с. 7]. Одним із її ключових компонентів є педагогіка партнерства. Теоретичні засади та практичні механізми її реалізації знайшли відображення у педагогічній спадщині відомого вітчизняного педагога Василя Олександровича Сухомлинського. Забезпечити партнерську взаємодію, на його думку, можливо за умови, коли будуть вироблені єдині підходи до реалізації освітнього процесу в діяльності школи та батьків. Дієвим механізмом у формуванні таких підходів була школа для батьків. Її структура включала чотири відділи: дошкільний відділ, відділ для батьків учнів першого – третього класів, четвертого – восьмого класів та дев'ятого і десятого класів. Навчалися у цій школі як батько, так мати школяра. Своє навчання вони розпочинали за три роки до того, як віддати своїх дітей на навчання. Заняття для батьків проводилися два рази на місяць. Ці заняття проводили директор школи, заступник директора з навчально-виховної роботи, заступник із позакласної роботи та вчитель, який через три роки навчатиме першокласників.

Щоб не відштовхнути батьків від школи, не посіяти у них зневіри у можливості виховання власних дітей, Василь Олександрович не рекомендує проводити заняття у формі «вивертання душі», «перероблення батьків, що допускають, помилки та прорахунки у вихованні». Це він аргументує тим, що розмовляючи з батьками про їхніх дітей, ми мовби примушуємо їх подивитися у дзеркало. Тому не важко спрогнозувати реакцію людини, якій скажуть: подивіться, який ви потворний... [3, с. 538].

Дана порада ніяк не означає, що «гострі кути» у вихованні Сухомлинський радить обходити або згладжувати. Їх, на його думку, необхідно вміло, тактовно, без окриків та метушні розв'язувати, не принижуючи та паплюжачи людину. Сухомлинський рекомендує, якщо доводиться привселюдно говорити про погане, то непотрібно називати прізвиська батьків, які допустили необачність або помилку у вихованні. Якщо необхідно було проводити такий аналіз, то в діяльності батьківської школи використовували індивідуальні бесіди з батьками. Такі бесіди із матерями проводили педагоги-жінки, а з батьками чоловіки-педагоги.

Аналіз творчого доробку вченого засвідчує, що важливою формою роботи були також індивідуальні бесіди з матір'ю та батьком – бесіди без дітей. Індивідуальний характер бесід був продиктований специфікою сімейного життя. Відсутність дітей була обумовлена тим, що відкриття труднощів, незгод та невдач у вихованні, окрім шкоди нічого іншого для них не принесе. Оскільки дітей, на думку Сухомлинського, виховує саме те,

що в сім'ї все добре, а добро, злагода, взаємна повага, любов і поступливість батьків є головною силою виховного впливу.

Ефективність занять батьківської школи у діяльності В. О. Сухомлинського забезпечувалася творчим використанням різноманітних форм організації спільної діяльності педагогів школи із батьками школярів. Однією із них були лекції для батьків. У лекціях Сухомлинський спільно із вчителями школи навчали батьків, як правильно виховувати дітей, зміцнювати і берегти здоров'я дитини, розвивати мову, розумові здібності, виховувати любов до праці, навчання, запобігати нервовим захворюванням та ін.

Педагогіка Сухомлинського глибоко гуманна. Багато ідей Василя Олександровича випередили час і є актуальними сьогодні. У двадцять першому столітті в українському суспільстві утвердилася думка про необхідність створення безбар'єрного доступу дітей із особливими освітніми потребами до реалізації свого права на освіту і здобуття її за місцем проживання в умовах загальноосвітнього закладу. Сухомлинський розвиває дану ідею ще у сімдесятих роках двадцятого століття. Він вважав великим успіхом створення в батьківській школі групи батьків і матерів тих учнів, які мали вади у розумовому розвитку. Діяльності цієї групи батьків Василь Олександрович надавав винятково великого значення. Він вважав, що від того як навчаються ці діти, чи зможуть педагоги дати їм щастя дитинства, залежить загальна моральна атмосфера школи та дух поваги до людини. У навчальних закладах, де діти полишені на одинці зі своїми проблемами, де вони почуваються скривдженими, не може бути міцного учнівського колективу та нормальних взаємовідносин між педагогами і школярами.

Актуальною для сьогодні є думка Сухомлинського, що головним завданням педагогів та батьків дітей, які мають відхилення у розумовому розвитку, є забезпечення розвитку їхніх розумових здібностей, а не оволодіння ними певним колом знань. Розв'язати дане завдання, сформувати партнерську взаємодію в діяльності педагогів із батьками цих дітей були покликані заняття батьківської школи. Тематикою таких занять передбачалося розгляд питань інтелектуальної культури сім'ї та розумового розвитку дитини; стимулів, що спонукають дитину до розумової праці; мислення дитини; ролі казки у розвитку малоздібної дитини; алкоголізму і розумового розвитку дітей; емоційного виховання і розумового розвитку; художнього мислення; розвитку пам'яті; природи в розумовому розвитку

дітей, які стоять на грані аномалій; краси в розумовому розвитку дітей; розумових вправ для дітей, які стоять на грані аномалій; проведення розумових вправ у сім'ї; методичного керівництва до проведення розумових вправ; інтелектуального та емоційного змісту казок і оповідань, спеціально призначених для аномальних дітей; розумових захоплень дітей; інтелектуальних нахилів дітей, які повільно думають; успіху у розумовій праці; інтелектуальних почуттів та їх пробудження; формування інтелектуальних нахилів; що можна і чого не можна вимагати від дітей, які стоять на грані розумових аномалій; творчої праці дітей; творчості словом (складання казок, оповідань), як засобу розвитку розумових здібностей дітей; режиму праці, відпочинку, харчування; лікувального харчування; грані аномального і нормального розумового розвитку [2, с. 446].

Важливим завданням батьківської школи було опанування обома батьками мудрістю материнської та батьківської любові. В. О. Сухомлинський на конкретних прикладах демонструє згубний вплив на виховання дітей любові замилювання, деспотичної любові та любові відкупу [3, с. 542–545].

Аналіз спадщини В. О. Сухомлинського також засвідчує важливість ідей вченого у забезпеченні компетентнісного підходу, професійного розвитку педагогів, дитиноцентризму, формуванні освітнього середовища, вихованні на цінностях, ефективного та гуманного управління закладами освіти.

Не можна не погодитися з думкою багатьох науковців та педагогів практиків, що Концепція Нової української школи співзвучна з ідеями Василя Олександровича Сухомлинського. Його наукові розробки та практичні рекомендації є дієвим механізмом реалізації формули НУШ. Тому вони потребують популяризації та впровадженню в практику діяльності як загальноосвітніх, так вищих закладів освіти.

Література

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL.: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 20.09.2023).
2. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 4. Київ : Рад. шк., 1976. С. 393–626.
3. Його ж. Сто порад учителів. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 2. Київ : Рад. шк., 1976. С. 417–654.

ОСТАПІЙОВСЬКИЙ Олександр,

*доцент кафедри педагогіки і психології, кандидат психологічних наук,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк*

ВПЛИВ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В РАМКАХ КОНЦЕПЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Розглянуто формування особистості як однією з центральних та ключових завдань освіти у спадщині В. О. Сухомлинського в контексті Нової української школи.

Ключові слова: *особистість, Нова українська школа, наскрізні вміння.*

The article examines personality formation as one of the central and key tasks of education in the legacy of V. O. Sukhomlynskyi in the context of the New Ukrainian School.

Key words: *personality, New Ukrainian school, comprehensive skills.*

Формування особистості є однією з центральних та ключових завдань освіти. Як зазначено в Законі України «Про освіту» основною метою освіти є – «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [1]. Особливу роль в формуванні особистості відіграє школа. Тому, в своїй меті концепція «Нової української школи» передбачає формування всебічно розвинутої школяра та важливу роль школи в формуванні всебічно розвинутої особистості «На відміну від університету, в школі ще можна вирівняти дисбаланс у розвитку дітей. Світогляд закладається саме в сім'ї та школі. У школі формується особистість, її громадянська позиція та моральні якості. Тут вирішується, чи людина захоче і чи зможе навчатися впродовж життя» [2, с. 5].

Формування особистості, у відповідності до основних вимог Концепції «Нової української школи», передбачає впровадження в практику роботи закладів загальної середньої освіти не лише нових, але відродження й широкого використання минулих підходів і технологій. Що, в свою чергу, вимагає об'єктивної оцінки педагогічної спадщини взагалі, а зокрема

видатного українського педагога другої половини ХХ століття Василя Олександровича Сухомлинського.

Мета, модель випускника (особистість, патріот, інноватор), дев'ять компонентів формули Нової української школи, ключові компетентності і наскрізні вміння, основні ідеї педагогіки партнерства, мотивація вчителя, засади особистісно-орієнтованої моделі освіти, виховання на основі цінностей які ми можемо бачити в концепції «Нової української школи» ми можемо прослідкувати в ідеях Василя Олександровича Сухомлинського.

В. О. Сухомлинський є автором більше ніж 600 педагогічних праць серед яких – «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителям», «Як виховати справжню людину» та багато інших. Погляди Василя Олександровича знайшли своє відображення в концепції «Нової української школи», оскільки, є актуальними і сьогодні, зокрема – це школа радості, школа під блакитним небом, уроки мислення серед природи, Батьківська школа, твори для дитячого читання та настільна книга «Сто порад учителям».

Для прикладу, якщо ми з вами аналізуємо наскрізні вміння, такі як: уміння читати і розуміти прочитане; уміння висловлювати думку усно і письмово; критичне мислення; здатність логічно обґрунтовувати позицію; виявляти ініціативу; творити; уміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення; уміння конструктивно керувати емоціями; застосовувати емоційний інтелект; здатність співпрацювати в команді, які творять «канву» розвитку учня в концепції «Нової української школи» [2, с. 12–13] то ми знайдемо рекомендації у книзі «Сто порад учителям» [3].

Для прикладу, рекомендації по формуванню наскрізного вміння читання з розумінням. Пам'ятайте, що ніяке захоплення не принесе користі, якщо воно не зачіпає думки, душі, серця. Підкреслимо, що перше захоплення – це має бути захоплення книжкою. Книжка – це також школа, треба навчити кожного вихованця мандрувати у світі книжок [3, с. 497]. Ввести кожного учня у світ книжок, виховати любов до книжки, зробити книжку провідною зіркою в інтелектуальному житті – це залежить від учителя, від того, яке місце в його власному духовному житті займає книжка [3, с. 491].

Усно та письмово виражати думку. Читання й письмо – два найпотрібніші школяреві інструменти навчання і водночас два віконця в навколишній світ. Без уміння вільно, швидко і свідомо читати, вільно, швидко, напівавтоматично писати дитина залишається мовби напівсліпою.

Напівавтоматизм процесу письма – надзвичайно важлива умова грамотності і свідомого засвоєння знань. Учень не повинен думати над тим, як писати ту чи іншу букву, як її з'єднувати з іншими буквами, – лише за цієї умови він зможе думати над застосуванням граматичного правила, над змістом того, що він пише [3, с. 521].

Співпрацювати з іншими людьми. Велику роль педагог надавав розвитку умінь учнів працювати в колективі, підпорядковуватися загальній меті діяльності колективу [3, с. 563–566].

Аналіз педагогічної спадщини видатного українського педагога дозволяє стверджувати, що вона є багатогранною та охоплює чи не всі аспекти навчально-виховної діяльності загальноосвітнього закладу та проблеми професійної підготовки майбутніх вчителів. А досвід гуманістичного та особистісно зорієнтованого навчання, запроваджений у Павлівській школі, стане у нагоді для формування всебічно розвиненої особистості як вчителя так і школяра в умовах впровадження концепції «Нової української школи».

Список використаних джерел

1. Закон України «Про Освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Нова українська школа концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 3. Київ : Рад. шк., 1997. 670 с.

*ПОЛИЩУК Наталія,
завідувач відділу освітньої та інноваційної діяльності,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк*

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ: РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Природа як засіб виховання дітей завжди цікавила педагогів. Прогресивною педагогічною думкою високо оцінено її вплив на процес формування особистості. Виховувати дитину, забуваючи про природу, безглуздо. Виховати справжню Людину поза природою абсолютно

неможливо. Гармонійна особистість народжується лише в гармонії з довкіллям.

Проблема взаємостосунків людини і природи є предметом вивчення багатьох мислителів різних областей наукового знання минулого і сучасності. Ще в XVII столітті Ян Амос Коменський звернув увагу на природовідповідність всіх речей, тобто на те, що всі процеси в людському суспільстві протікають подібно процесам природи.

Найважливіші екологічні положення про невіддільність людини і природи, педагогічну цінність зміцнення гуманних відчуттів дитини засобами природи підкреслювали такі великі педагоги як Ж.-Ж. Руссо, Г. Песталоцці, Ф. Дістверг. Проблема екологічного виховання широко репрезентована у спадщині видатних українських педагогів та діячів освіти С. Русової, К. Ушинського.

Ідеї педагогів минулого про виховну цінність природи знайшли своє віддзеркалення в діяльності сучасних вітчизняних педагогів. Дослідження провідних науковців (А. Богущ, Н. Лисенко, З. Плохій, Н. Пустовіт, Г. Тарасенко, Т. Поніманська, Л. Шаповал, Н. Яришева та ін.) засвідчують, що ефективними формами та методами ознайомлення з природою є ті, що забезпечують чуттєве сприймання, наочно знайомлять дітей з живою природою, дають чіткі уявлення про навколишній світ.

Ідея Нової української школи передбачає серед засадничих стовпів освіти майбутнього, а, значить, і України майбутнього, саме виховання, що ґрунтується на цінностях. Провідне місце займає екологічно-етична цінність. Зміст цінності передбачає усвідомлення важливості взаємозв'язку між життям людини та природою, залежності безпечного співіснування всього живого від стану навколишнього середовища. Відтак утвердження цієї цінності загалом сприяє приборканню споживацького підходу до ресурсів, які нас оточують, а також формує більш осмислене життя кожного учасника освітнього процесу. Екологічно-етична цінність виховує не лише шанобливе ставлення до природи, але й розуміння інших суспільних цінностей – свободи, соціальної відповідальності, гідності, толерантності тощо [13, с. 49].

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського містить теоретичні та практичні положення формування еколого-етичної цінності, які повинні використовуватися в процесі навчання та виховання сучасних школярів. Сьогодні, перед українською школою стоїть завдання перетворення освіти на цікавий, захоплюючий процес пізнання дитини навколишнього світу.

Свого часу видатний педагог писав про те, що: «Природа – величезної ваги фактор, що накладає свій відбиток на весь характер педагогічного процесу» [1, с. 536]. На думку В. Сухомлинського, природа лежить в основі дитячого мислення, почуттів та творчості. Він наголошував, що природа в діяльності дитини виступає багатогранно, вимагаючи прояву відповідних різнобічних здібностей, так, вона є об'єктом піклування і праці, коли учні перетворюють її охороняють її; об'єктом і предметом цілеспрямованого пізнання, коли вони вивчають її закономірності на уроках її вдома; реальним простором, де протікає діяльність; навколишнім середовищем – під час занять спортом, туристичних походів, мандрівок; об'єктом і предметом художнього зображення – в процесі творчого відтворення її образів у самодіяльному мистецтві.

Вчений вважав, що формувати в людини ставлення до рідного краю як частки природи слід розпочинати з раннього віку. Чим молодший вік дитини, тим вразливіша, сприятливіша вона до виховного впливу, «... тим яскравіші, безпосередніші почуття, що забарвлюють її мислення» [2, с. 212]. В. Сухомлинський переконаний, що люди, які навчені з дитинства розуміти мову природи і по-справжньому її цінувати, вміють створювати гармонію, красу і добро в будь-якій своїй діяльності, в різних життєвих ситуаціях, у судженнях, у взаєминах з навколишнім світом.

Його погляди на світ, на природу і місце людини у ній вражають своєю глибиною, цілісністю, послідовним гуманізмом. Беззастережна віра в красу, в її всеперемагаючу силу стала могутнім підґрунтям оптимістичної педагогіки В. Сухомлинського, обумовила її принципову орієнтацію на загальнолюдські цінності. Видатний педагог запропонував власну систему навчання і виховання, концернами якої стали людина і природа: «Школа майбутнього повинна якнайповніше використовувати для гармонійного розвитку людини все, що дає природа і що може зробити людина для того, щоб природа служила їй» [3, с. 92]. Для реалізації виховного потенціалу природного оточення В. Сухомлинський організував школу під блакитним небом, у практику якої ввів прогулянки у ліс, поле, на луки, де діти ходили босоніж, дихали цілющим повітрям, захоплювалися простором і неповторною красою природи. Він прагнув до того, щоб діти, перш ніж відкрити книгу, прочитати складами перше слово, перегорнули сторінки найчудеснішої в світі книги – книги природи. Учні школи радості зустрічали схід і захід сонця, восени роздивлялися хмари, а взимку – обриси кучугур і фантазували, слухали казки, складали їх самостійно, придумували вірші.

Кожну таку подорож у природу В. Сухомлинський називав уроком мислення, уроком розвитку розуму. Урок у живій природі вибудовувався на загальних педагогічних принципах: вільного вибору, відкритості, діяльності, зворотного зв'язку, ідеальності, підтверджував реальність життя, його красу, неповторність, безцінність. Основним завданням «уроків мислення» було навчити дітей спостерігати, дивуватися, радіти пізнанню, фантазувати серед чудової краси природи, спонукати до творчості засобами слова, образотворчого мистецтва, музики, праці тощо. Так було створено 300 сторінок «Книги природи», що являли собою 300 спостережень, 300 яскравих картин [4, с. 177]. Аналіз наукових джерел засвідчує, що читання «Книги природи» становило великий інтерес для дітей і було одним із засобів виховання в них розумової активності, початком активного мислення, теоретичного пізнання світу.

У багатій спадщині В. Сухомлинського – розроблені та впроваджені в практику різноманітні форми організації спостережень у природному довкіллі. На думку педагога, саме вони допомагають створити цілісну картину про довкілля та виховати гуманні почуття до всього живого. У результаті спостережень формується спостережливість – «найважливіша риса розвиненого розуму» [5, с. 246] – сукупність особистих якостей і здібностей людини, яка передбачає вміння підмічати суттєве в навколишньому світі, правильно розпізнавати типові риси в тих чи інших явищах, швидко орієнтуватися в різних ситуаціях. До проведення спостережень педагог висував певні вимоги: супроводжувати спостереження короткими, емоційно насиченими розповідями про даний об'єкт; відзначати різноманітність об'єктів природи; звертати увагу на красу навколишнього світу; пробуджувати бажання продовжувати спостереження і проводити їх в усі пори року, не забувати про те, що «спостереження – мати осмислювання й запам'ятовування знань», «найважливіше джерело енергії розуму» [6, с. 472], проводити їх слід «в ті переломні для природи періоди, коли відбуваються бурхливі, стрімкі зміни – пробуджується життя, оновлюються живодайні внутрішні сили живого, нагромаджується енергія для могутнього життєвого пориву» [6, с. 473].

Великий інтерес у сучасних вчителів викликає досвід використання народознавчого матеріалу. Надзвичайно різноманітний та багатобарвний світ природи знайшов відображення у піснях, звичаях українського народу. У численних приказках, обрядах відбито досвід поколінь, норми поведінки з об'єктами природи. Народний календар – це цілий космос

традицій української культури, збірник прикмет, влучних висловів і нормативів поведінки, що об'єднував ритми людини, природи і суспільства в єдине ціле і організовував життя згідно з рівновагою цього цілого. «В навколишньому світі – тисяча задач. Їх придумав народ, вони живуть у народній творчості як цікаві оповідання-загадки» [4, с. 200], «Ці задачі-загадки – невід'ємний засіб тренування розуму» [4, с. 202]. Тому, на думку педагога, важливо, щоб перші наукові істини діти засвоювали не за підручниками, а з живодайних джерел рідного краю.

Спілкування з природою, на думку В. Сухомлинського, – засіб формування високих моральних якостей. Краса, писав він, – «це кров плоть людяності» [4, с. 50], «це глибоко людське... радість нашого життя» [8, с. 409], «один із струмочків, що живлять доброту, сердечність і любов» [8, с. 410]. Уміння бачити прекрасне навколо робить людину мудрішою, добрішою, духовно багатою. На думку педагога, там, де немає чуйності, тонкості сприйняття навколишнього світу, виростають бездушні, безсердечні люди. «А першим джерелом прекрасного є природа» [1, с. 545]. Травинка, що вперто пробивається крізь асфальт, політ бджоли, нічні трелі солов'я, барвіста веселка в небі, біла піна квітучих садів – все це несе в собі невичерпний заряд почуттів та емоцій. У школі під голубим небом проводились уроки милування природою – один із найкращих елементів естетичного виховання. На них В. Сухомлинський відкривав перед дітьми красу навколишнього світу, а в цій красі вчив бачити духовне благородство, сердечність, і на основі цього утверджувати прекрасне в собі, виховувати бажання охороняти й примножувати все, чим багата рідна земля.

На лоні природи в ті хвилини, коли хлопчики й дівчатка були зачаровані красою навколишнього світу, він читав їм вірші, розповідав казки, які ж сам майстерно складав. Діти повторювали за вчителем, насолоджуючись красою побаченого, намагалися перетворити думку у слово, висловитися так, щоб слово зазвучало, задзвеніло вишуканою мелодією: «Ми ідемо, ідемо тінистою дібровою, високі дерева тихо шумлять, наче десь далеко іде дощ...» [9, с. 216]. Яскравий художній образ, що народжувався такої миті в свідомості дітей, концентрував їхню увагу на естетично виразних властивостях природи, активізував морально-естетичну оцінку довкілля, сприяв екологізації, гуманізації мислення, формуванню таких моральних якостей, як чуйність, милосердя, доброта і справедливість: «Якщо думка вилилася в поетичне слово, якщо в цьому слові затремтіли ніжні барви квітів, запахла трава, заграли переливи тіней і напівтіней

лісового сутінку, – значить затремтіла дитяча думка, значить розум дитини черпає животворні сили з вічного джерела життя і пізнання – з природи, з краси» [9, с. 216].

Разом з тим В. Сухомлинський дійшов висновку, що природа сама собою не виховує, а виховує тільки активна взаємодія людини з природою. Цей висновок став основним принципом в організації праці учнів Павлівської середньої школи: «Ми прагнемо того, щоб усе життя вихованців було сповнене творіння в світі природи. Ми не уявляємо собі повноцінного виховання без того, щоб кожний наш вихованець за роки навчання в школі не перетворив кілька десятків квадратних метрів мертвої глини, мертвого пустиря в родючу землю!» [1, с. 549]. За традицією, яка склалася у школі, колектив першокласників закладав свою маленьку шкільку, доглядав за плодовими деревцями, посадженими першого року навчання. «З першого року шкільного життя починався й догляд за полезахисними лісонасадженнями, які відігравали велику роль у малолісних районах Півдня. Таким чином, уже в 10–11 років діти переживали перше громадянське почуття гордості, коли вони бачили цінності, створені їхніми руками: посаджені маленькі саджанці стають гіллястими деревами, плодові дерева й виноград починають плодоносити» [1, с. 550].

Еколого-педагогічні ідеї В. Сухомлинського ніколи не відзначалися лише споглядальним характером. Педагогічна спадщина наскрізь пройнята тривогою за збереження землі. На його думку, в екологічній освіті і вихованні дуже важливо не тільки зосереджуватися на проблемах руйнування довкілля, але й робити акцент на бережливому ставленні до природи любові, до її краси, самоцінності всього живого. Тільки тоді сформовані норми, погляди, переконання, ідеали та цінності викличуть у людини потребу в активних природоохоронних і ресурсозберігаючих діях. В. Сухомлинський стверджував, що увага дітей повинна спрямовуватись на те, що дерево і квітка – це живі істоти і життя їх залежить від людини, бо людина може прикласти багато зусиль, щоб знищити або відтворити все те, що нас оточує, людина може створити нове життя у вигляді гарного, пахучого куща троянд. Яким зможе бути кущ троянд таким може бути наша природа. Видатний педагог гостро виступав проти хижацького, антигуманного ставлення до довкілля. Він говорив, що «... природа в наші дні перестала бути невичерпною коморою» [10, с. 533], «природні цінності – не невичерпні і не безмежні» [1, с. 548] і закликає поєднувати емоційне та інтелектуальне сприйняття природи з практичною природоохоронною

діяльністю учнів. Підгодовування птахів взимку, озеленення території школи, догляд за тваринами і рослинами, – ці та інші суспільно значущі справи привчають дітей цінувати природу, вносити посильний внесок у її збереження, бути творцями, а не руйнівниками чи споглядачами: «Активно впливати на природу, але при цьому залишатися сином її, бути вінцем її творіння і водночас володарем її сил, по-синівському бережливо ставитися до неї – ось яку позицію нам треба виховувати в учнів в процесі їх взаємодіяння з природою» [11, с. 554].

Думки В. Сухомлинського щодо виховання школярів засобами природи особливо актуальні у наш час, позначений гуманізацією освітнього процесу. Його слова: «Виховання серця – це цілий світ турбот і тривог, про які ми, дорослі, ніколи не повинні забувати» [12, с. 115], «Якщо дерево, посаджене у дитинстві, на всі роки перебування в школі стало другом, якщо людина вклала багато душевних сил у створення, утвердження, збереження краси, в його душі на все життя збережеться почуття турботи про все живе, красиве» [12, с. 114] є в планах кожного досвідченого класовода, класного керівника; дороговказом для організації бесід про бережливе ставлення до природи в цілому.

Отже, навчання в «зелених класах», складання книжок-картинок про природу, подорожі у природу, проведення уроків мислення, використання і розв’язування задач із «живого задачника», кімната казки, острів чудес, куточок краси, використання в духовному житті пісні, книжки, проведення свят троянд, польових квітів, праця в Саду Матері, написання дітьми оповідань, казок на природничу тематику – ці та інші знахідки талановитого педагога збагатили арсенал виховних засобів багатьох вчителів та вихователів закладів освіти сьогодення.

Вивчаючи численні праці видатного вчителя, ще раз переконаєшся у тому, що природа та людина суцільно пов’язані між собою. Щоб дитина виросла здоровою як фізично, так і духовно ми, педагоги, батьки, повинні навчити її любити, поважати навколишній світ та спілкуватися з ним на позиціях гуманізму.

Список використаних джерел

1. Сухомлинський В. О. Школа і природа. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1977. С. 536–551.
2. Його ж. Розумове виховання і світогляд. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 4. Київ : Рад. шк., 1977. С. 208–213.
3. Його ж. Виховання дбайливого ставлення до природних багатств. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 4. Київ : Рад. шк., 1977. С. 89–93.

4. Його ж. Серце віддаю дітям. Київ : Рад. школа, 1981. 382 с.
5. Його ж. Формування розумових здібностей учнів. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 4. Київ : Рад. шк., 1977. С. 246–270.
6. Його ж. Учить спостерігати, учить бачити. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 2. Київ : Рад. шк., 1976. С. 472–473.
7. Його ж. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 1. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 53–206.
8. Його ж. Ставлення до краси в природі і суспільстві. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 2. Київ : Рад. шк., 1976. С. 409–419.
9. Його ж. На нашій совісті – людина. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1977. С. 203–217.
10. Його ж. Праця і боротьба. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1977. С. 532–536.
11. Його ж. Природа, праця, світогляд. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1977. С. 551–562.
12. Його ж. Батьківська педагогіка. Київ : Рад. шк., 1978. 263 с.
13. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentasia-Roman-Stesichin.pdf>

П'ЯВКА Тамара,
викладач вищої категорії, старший викладач,
Відокремлений структурний підрозділ «Волинський фаховий коледж
Національного університету харчових технологій», м. Луцьк

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ – ЗАЧИНATEЛЬ БАТЬКІВСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

В українській педагогіці вже висловлювалася думка про особливе значення батьківського виховання. Саме батько мав би стати зразком в усьому для підростаючого покоління: батько впливає на дітей своїми чесними вчинками, прямолінійністю, мужністю, рішучістю [1, с. 80]. Тому особливе зацікавлення викликають листи, що їх писали батьки до своїх дітей.

У педагогічній науці велике значення має сімейне виховання. Не випадково видатний педагог В. О. Сухомлинський довго вагався, як назвати одну з своїх книжок – Батьківською чи Сімейною педагогікою. І дійшов висновку, що назва Батьківська педагогіка буде точнішою [2, с. 21].

Буденні події, ситуації, приклади з життя Сухомлинський використовував як важливі фактори можливого виховного впливу на особистість дитини. Кожний маленький епізод, подія з життя школи чи сім'ї – початок для змістовної розмови з власним сином, його

ровесниками, їх батьками. Показовим є назва одного з розділів «Батьківської педагогіки» – «Що ми залишаємо в серцях своїх синів, батьки?» Уривки майбутньої книги про батьківську педагогіку є захоплюючими і хвилюючими міркуваннями про важливий обов'язок батьків щодо своїх дітей.

Василь Сухомлинський писав: «Батьківська педагогіка – це, на мій погляд, педагогічна освіта батьків і матерів, освіта тих, кому завтра бути батьками й матерями!». За його висновками нині немає важливішого у сфері виховання, ніж навчити батька і матір виховувати своїх дітей. «Без турбот про педагогічну культуру батьків, – зазначав він, – неможливо розв'язувати жодного питання, що стосується навчання та виховання. Батьківська педагогіка, тобто елементарне коло знань матері та батька про те, як істота, що народилася від людини, стає людиною, – це фундамент, основа всієї педагогічної теорії і практики» [2, с. 169].

«Батьківська любов повинна бути такою, щоб у дитині пробуджувалась чуливість серця до навколишнього світу, до всього, що створює людина і, звичайно, насамперед до самої людини» – зазначає Василь Олександрович [2, с. 165].

Особливий інтерес у видатного українського педагога викликало листування з сином. Це продовження думок педагога про виховання молоді людини. Тут йдеться про громадянське, моральне, фізичне становлення юнака, про бачення ним навколишнього життя, про період, коли саме батьківські поради, настанови, вказівки, приклади, особливо необхідні.

Батьківська педагогіка – це одна зі складових частин педагогічної теорії В. О. Сухомлинського, вона поєднується з його постійними роздумами над проблемою «народження громадянина». Саме тут особливо детально педагог згадував своє дитинство, свою юність. У своїх зверненнях до сина йому було важливо підкреслити, що його поради базуються на власному досвіді, перевірені життям. От чому він так детально згадує власні студентські роки, коли він вперше покинув рідну хату. Василь Олександрович мав моральне право на ті повчання, які були так яскраво висловлені в тих листах до сина: «І нехай проклятий буде той, хто хоч однією думкою, одним словом, одним вчинком своїм виявить зневагу до хліба і праці, до народу, що дав нам усім життя» [3, с. 586].

Листи до сина займають важливе місце не тільки в системі педагогічних поглядів Сухомлинського, але й в теорії виховання взагалі, як зразок не просто родинної, а саме батьківської педагогіки.

В. Сухомлинський запропонував ввести в школі етичний курс «Сім'я, шлюб, любов, діти». За його визначенням, цей курс – «не менш важливий, ніж будь-який предмет загальноосвітньої школи. Якщо не найважливіший. Не всім бути фізиками, математиками, а чоловіком і дружиною – всім, батьком і матір'ю – всім» [2, с. 187].

Василь Олександрович говорив, що виховання майбутніх батьків – одне з найважливіших завдань навчального закладу. Він наголошував, що у вихованні дітей, школа і сім'я мають бути у злагодженій взаємодії. Український педагог писав: «Ні школа без сім'ї, ні сім'я без школи не можуть впоратись з найтоншими, найскладнішими завданнями становлення людини» [2, с. 235].

У «Батьківській педагогіці» вчений характеризує зразки родинного виховання молоді з урахуванням етнічних засад українського народу, повному осмислює взаємозв'язки родини й навчального закладу на засадах глибокого народного підґрунтя.

Сухомлинський першим у вітчизняній педагогіці розпочав організацію педагогічного просвітництва батьків. Як вважав педагог, батьки мають вчитися стільки ж років (у батьківській школі), скільки й діти.

Загалом, у педагогічній системі В. Сухомлинського утвердилася певна система родинно-шкільного виховання, за якої батьки повинні були стати активними помічниками педагогів. Цьому повинно сприяти не лише навчання батьків, але й спільне проведення свят, конкурсів, різноманітних суспільно-корисних справ.

Сухомлинський В. О. – зачинатель батьківської педагогіки, він створив оригінальну педагогічну систему, що ґрунтується на принципах гуманізму, визнанні особистості дитини найвищою цінністю, на яку повинні бути орієнтовані процеси виховання і освіти, творча діяльність згуртованого колективу педагогів-одномудців та учнів. Велику увагу великий педагог приділяв проблемам виховання дітей у сім'ї, педагогічної освіти батьків, соціальної педагогіки, що є актуальним і в наш час.

Список використаних джерел:

1. Стражнікова І. Педагогічні погляди та освітня діяльність Івонни Петрів. Івано-Франківськ : Гостинець, 2007. 232 с.
2. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ, 1978. 263 с.
3. Його ж. Листи до сина. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 3. Київ, 1977. С. 583–657.

РЕБРИНА Ніна,

методист, кандидат економічних наук,

*Відокремлений структурний підрозділ «Волинський фаховий коледж
Національного університету харчових технологій», м. Луцьк*

ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА У ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Сучасна система освіти спрямована на всебічний розвиток особистості, орієнтований на моральні та духовні аспекти розвитку людини. Інтенсивний розвиток інноваційних технологій та підвищення вимог до якості організації освітнього процесу актуалізують необхідність впровадження принципів партнерства у сучасну педагогічну практику. Педагогіка партнерства визначає демократичний спосіб співпраці педагога і здобувача освіти, безумовну рівність у праві на повагу, довіру, доброзичливе ставлення і взаємну вимогливість, включає систему методів, прийомів виховання і навчання на засадах гуманізму та творчого підходу до розвитку особистості. Педагогіка партнерства – це життєвий простір людини, який будується на засадах рівності, діалогу, співпраці, прийняття її оточуючим світом.

Авторами даної педагогічної системи є: Василь Сухомлинський, Шалва Амонашвілі, Антон Макаренко, Костянтин Ушинський, Віктор Шаталов та інші.

Зважаючи на численні дослідження спадщини Василя Сухомлинського, значення та актуальність питання педагогіки партнерства в сучасних умовах трансформації освіти та розвитку суспільства, вважаємо за необхідне більш детально вивчити особливості реалізації педагогіки партнерства у педагогічній системі Василя Сухомлинського, що і є метою даної статті.

В основі педагогіки партнерства за Василем Сухомлинським – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними, зацікавленими, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за його результат.

Увесь життєвий шлях і творчість Василя Сухомлинського були сповнені оптимізмом, сміливим новаторством у педагогічній теорії і практиці, великим гуманізмом, твердим і впевненим поглядом у майбутнє.

Провідне місце у творчій спадщині педагога займають ідеї гуманізму, людяності і добротності. Він переконливо стверджує, що виховання гуманізму, людяності повинно стати одним із завдань діяльності школи і вчителя і здійснюватися через творення добра людям.

В центрі освітнього процесу Сухомлинський ставить особистість. Основою педагогіки партнерства є повага і довіра до дитини, визнання її унікальності та права на власний вибір. Найголовнішим, найглибшим і найміцнішим педагогічної системи Василя Сухомлинського є виховання у кожного вихованця поваги до самого себе. Педагог вважав, що до того часу, поки є самоповага, існує й школа. Коли зникає повага до себе – немає ні школи, ні особистості, ні колективу, натхненних благородними цілями, а є випадкове збіговисько. На його думку, повага до людської гідності і виховання самоповаги є сферою педагогічної творчості і великого інтелекту педагога [5, с. 196].

Головною метою виховання Сухомлинський вважає всебічний розвиток особистості. Важливим напрямом всебічного розвитку особистості є розумове виховання, яке потрібне людині не тільки для праці, а й для повноцінного духовного життя. Тому в процесі навчання дітей треба спонукати їх до самостійної пізнавальної діяльності, до самоосвіти та саморозвитку. Цю роботу необхідно розпочинати з малих літ, формуючи в дітей допитливість.

У праці «Як виховати справжню людину» у вигляді правил, законів, що складають азбуку моральної культури, подається ідеал людини, який увібрав у себе найкращі риси українського народу, розкриваються конкретні принципи, істини, повчання, настанови, рекомендації тощо. У творі розкривається зміст і методика роботи з виховання у дітей любові до Батьківщини і громадянства, ставлення до людей і обов'язку перед ними, ставлення до батьків, рідних, близьких, розуміння життя, добра і зла в ньому, виховання високих моральних якостей і норм поведінки тощо [6, с. 387].

Реалізація принципів педагогіки партнерства за Василем Сухомлинським полягає в утвердженні особистості здобувача освіти як найвищої соціальної цінності, в найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських і громадянських цінностей, гармонії стосунків людини і довкілля на основі засвоєння широкого кола гуманітарних знань, сприянні його самоактуалізації в умовах професійної діяльності.

Виховання дітей Сухомлинський називав «школою сердечності». Він радив педагогам і батькам вчити дітей добру, любові, милосердю. Для цього треба, щоб діти постійно бачили гуманістичний зміст вчинків і поведінки тих, хто їх оточує: рідних, близьких, вчителів, дорослих. Дитина не повинна зростати байдужою, черствою, а повинна знаходитися у постійному піклуванні про оточуючий світ рослин, тварин, людей, доглядати і допомагати їм [7, с. 234].

Значної уваги педагог приділяв проблемі дитячого колективу. Найголовнішим принципом життя колективу проголосив розвиток гуманістичних взаємин між дітьми, створення здорової духовної спільноти разом з повагою до кожної особистості. Основним у колективному вихованні вбачав взаємне духовне збагачення дітей, турботу про кожного члена колективу.

До особи вчителя, педагога, як рівноправного партнера здобувачів освіти, Василь Сухомлинський ставив підвищені вимоги. Вважав, що окрім досконалого знання свого предмета, педагог повинен мати глибоку любов до нього в поєднанні з любов'ю до дитини, уміння управляти її розумом і почуттями, виховувати в дітях доброту, людяність, сердечність, готовність прийти на допомогу іншим [5, с. 197].

Принципи гуманізації освітнього процесу в контексті реалізації системи педагогіки партнерства за ідеями Василя Сухомлинського зазначені у табл. 1.

Таблиця 1

Принципи гуманізації освітнього процесу

№ з/п	Суть принципу гуманізації освітнього процесу	Педагогічні ідеї Василя Сухомлинського
1	Знати дитину	– Щоб бути гуманним, потрібно знати душу дитини. – Знати здоров'я дитини, знати індивідуальні риси, її мислення, знати переваги та недоліки її розумового розвитку. – Вихователі треба бути знавцем душі людини, яка формується. – Якомога глибше знати духовний світ людини
2	Любити дитину	– Мудра любов до дітей – вершина нашої педагогічної культури, думки й почуття
3	Поважати дитину	– Справжня гуманність означає передусім справедливість як поєднання поваги з вимогливістю. – Поважати в кожному учневі людину, виявляти до нього гуманне ставлення
4	Розуміти дитину	– Вчителі треба розуміти світ дитинства. – Розуміти її (дитини) думки, переживання, джерела дитячих страждань, дитячого збентеження, озлоблення, байдужості
5	Вірити в дитину	– Головне – віра в людину, уміння бачити хороше в ній. – Вірте в талант і творчі сили кожного вихованця. Людина – неповторна

Продовження табл. 1

6	Забезпечити розвиток дитини	<ul style="list-style-type: none"> – В основу системи навчання треба покласти яскраву думку, живе слово та творчість дитини. – Справжня школа – це царство діяльної думки. – Ми лише бачимо учня таким, яким він є, але й проєкуємо розвиток його інтелекту, моральності, естетичної й емоційної культури
7	Розвивати почуття власної гідності	<ul style="list-style-type: none"> – У школі має панувати дух поваги до людської гідності. – Треба збудити людську гідність. – Я не вірю в успіх покарання, у якому є хоч крапля приниження людської гідності
8	Зберегти здоров'я дитини	<ul style="list-style-type: none"> – Зміцнити здоров'я людини в дитинстві, не допустити, щоб дитина вступала у юність кволою і млявою – це означає дати їй усю повноту життєвих радощів. – Уся навчально-виховна робота пройнята турботою про здоров'я. – Запобігти розвиткові хвороби, зміцнити захисні сили організму. – Режим фізичної і розумової праці та відпочинку – дуже важлива умова міцного здоров'я
9	Стати другом дитини	<ul style="list-style-type: none"> – Учитель має стати другом дитини, прийнятися її інтересами, переживати її радощі й тривоги.
10	Захистити дитину	<ul style="list-style-type: none"> – Школа – святе місце гуманності, добра та правди. – Захистити дитину від духовної самотності. – Щоб захистити дитину від зла, подолати його й утвердити добро, треба бачити і розуміти минуле й уявляти майбутнє дитини, накреслити перед собою ідеал виховання

Систематизовано автором за [7].

Творчі ідеї, науково-методологічні розробки, практичний досвід Василя Сухомлинського сьогодні втілюється в освітньо-виховних системах європейських країн, Японії, Китаю, Америки. Ідеї творця сьогодні органічно увійшли в сучасний освітній процес. Його життя і творчість залишаться назавжди дороговказом для всіх, хто присвятив себе великій місії – вчити та виховувати Людину.

Успішна та якісна організація освітнього процесу і виховання молоді сьогодні неможливі без глибокого та досконалого вивчення, творчого застосування педагогічної спадщини Василя Сухомлинського для розбудови та гуманізації національної системи освіти.

Створена Василем Сухомлинським система партнерства забезпечує можливість формування та органічного розвитку освіченої особистості. У ній висвітлені ідеї, що спираються на вічні істини – допитливість, мудрість, послідовність навчання та справедливість. Необхідною передумовою реалізації основних ідей педагога є впровадження у практику методів, що стимулюють пізнавальну діяльність здобувачів освіти, цілеспрямована взаємодія всього педагогічного колективу, батьків, громадськості як рівноправних учасників освітнього процесу

для формування індивідуальних освітніх траєкторій та втілення їх в індивідуальних навчальних планах кожного учня та студента.

Список використаних джерел

1. Артемова В. Історія педагогіки України : підручник. Київ : Либідь, 2006. 424 с.
2. Боднар Л. С. Гуманістичне виховання школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогіка і психологія*. 2004. С. 5–10.
3. Підласий І. П. Продуктивний педагог. Настільна книга вчителя. Харків : Вид. група «Основа», 2010. 360 с.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ, 1976. 169 с.
5. Його ж. Вибр. твори : в 5 т. Т. 1. Київ : Рад. шк., 1976. 654 с.
6. Його ж. Вибр. твори : в 5 т. Т. 2. Київ : Рад. шк., 1976. 670 с.
7. Його ж. Вибр. твори : в 5 т. Т. 3. Київ : Рад. шк., 1977. 670 с.

РУДНИЦЬКА Ольга,

учитель української мови і літератури,

КЗЗСО «Луцький ліцей № 14 імені Василя Сухомлинського Луцької міської ради,

заслужений учитель України, м. Луцьк

ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ В. СУХОМЛИНСЬКОГО В РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАД ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА

Одним із ключових компонентів Нової української школи є педагогіка партнерства – напрям педагогічної науки, що являє собою систему методів і прийомів виховання та навчання на засадах гуманізму та творчого підходу до розвитку особистості.

На першому місці за важливістю в концепції педагогіки партнерства є гуманне ставлення педагога до дитини, яке поєднується з повагою до її думок і бажань. Між учителем, учнями і батьками мають встановитися партнерські стосунки, тобто повага до особистості, доброзичливість, довіра, взаємоповага, розподілене лідерство, добровільність прийняття зобов'язань. Якщо не брати до уваги сучасну термінологію, то можна з упевненістю сказати, що педагогіка партнерства була основою педагогічної діяльності Василя Сухомлинського, про що свідчить його творча спадщина. У своїх працях (зокрема, «Людина неповторна», «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителям») ще в 1960-х роках класик педагогічної думки писав, що дитина – *це активний і самодіяльний індивід, який не «вчиться на дорослого», а живе повноцінним і цікавим життям*. Отже, до неї слід ставитися доброзичливо й з розумінням. На думку Василя Олександровича,

між учителем і дитиною не повинно бути відстані – вікової чи статусної, в основі їхніх взаємин має бути дружба: «Якщо вчитель став другом дитини, якщо ця дружба осяяна благородним захопленням, поривом до чогось світлого, розумного, у серці дитини ніколи не з'явиться зло».

В. Сухомлинський вважав, що ніякої користі від навчання не буде тоді, коли учень стане пасивним спостерігачем. Необхідно залучати його до активної діяльності під час вивчення навчальних дисциплін. Учитель у цьому випадку стає порадицею, досвідченим наставником. Це можна назвати партнерством заради успіху дітей. Василь Сухомлинський у праці «Сто порад учителеві» пише: «Кожний учень протягом кількох років навчання вирощує плодове деревце. При цьому робить усе нові й нові «відкриття», нові думки хвилюють його... Учень не тільки трудиться, але й мислить». З кожним роком деревце підростатиме, можливо, за час навчання в школі учень побачить його плоди. За цими змінами спостерігатиме й учитель і, якщо це потрібно, буде давати поради, як доглядати за деревом, лікувати від хвороб, підживлювати тощо. Що ми маємо насправді? Це ж учнівський довготривалий проєкт, що здійснюється за активної співпраці двох учасників освітнього процесу – учня та його наставника!

Василь Сухомлинський закликав боротися за думку й серце своїх вихованців. Він вважав, що вчитель повинен сприяти пробудженню свідомості байдужих до навчання учнів, запалити в них вогники свідомості, закохати в предмет, який він викладає. Сухомлинський обладнав у Павлівській школі різноманітні куточки – Куточок Думки, Куточок Мрії, Куточок Важких Справ. Кожен із них має своє призначення. Куточок Думки спонукає учнів дізнатися більше про конкретний предмет. З цього Куточка починається залучення до наукових знань. Перебуваючи в Куточку Важких Справ, діти переконуються, що неабияку роль у досягненні результату відіграють інтелектуальний порив і дерзання. У Куточку Мрії «юнацтво переконується, що думка – це величезна праця, праця нелегка, пекельно складна, часом виснажлива, але така, яка обіцяє ні з чим не зрівнянні радощі – радощі пізнання, інтелектуальну гордість від усвідомлення того, що я паную над знаннями». Учитель – це своєрідний гід цими куточками, який готовий відповісти на будь-яке запитання, допоможе у виконанні найскладнішої роботи. Йому можна довіритися, він готовий до діалогу та співпраці, саме на нього покладена велика місія – допомогти дитині віднайти себе, своє покликання. З іншого боку, подібні куточки сприяють психологічному комфорту, знімають напругу. У Новій українській школі велику роль

відводять зонуванню класної кімнати. Серед рекомендованих зон – зона Відкриттів, Матеріалів, Комуникативна. Мета цих зон – створити умови для психологічного комфорту учнів, дати можливість рефлексувати, займатися улюбленою справою, отримати відповіді на запитання, які хвилюють. Порівнявши роль сучасних класних зон та куточків Сухомлинського, робимо висновок про їхню спорідненість.

«Навчання – це не перекладання знань з голови педагога в голову учня. Навчання – це насамперед живі людські взаємини між педагогом і дітьми», – вважав Василь Сухомлинський. Він виступав проти практики тупого заучування навчального матеріалу, детального відтворення написаного в підручнику чи розказаного вчителем, а спонукав до польоту думки, живої творчості, бажання глибше пізнати світ. Уроки, проведені просто неба, навчають любити природу, помічати найменші зміни, що відбуваються в ній, не просто дивитися, а бачити, відчувати, переживати емоційне потрясіння та естетичну насолоду від краси. У статті «Урок і знання» В. Сухомлинський розповідає про урок української мови в осінньому саду: «Теплий сонячний день «бабиного літа». Ласкаві промені гріють землю, дерева стоять у різнобарвному вбранні. Ви розповідаєте дітям про золоту осінь».

Переконавшись, що діти пройнялися побаченим і почутим, учитель пропонує розповісти про те, що вони бачать і відчують. І серце педагога наповниться радістю від усвідомлення того, як на його очах народжуються дивовижні, тонкі, яскраві думки про природу, її неповторність: «Поштовхом, джерелом для дитячої творчості, для спалаху дитячої емоційності, безперечно, стали ваші думки, бо ви зуміли відкрити перед дитиною віконце в навколишній світ. Але діти не переказують почуте: ваше слово, ваша думка трансформується в їх свідомості». Отже, Василь Сухомлинський ще раз підтверджує істину, що кожна дитина талановита, але самовиразитися вона зможе лише тоді, коли відчуватиме довіру до педагога, його підтримку та доброзичливість. Як ми знаємо, саме це покладено в основу сучасної педагогіки партнерства.

На думку Сухомлинського, учитель має спонукати дітей до маленьких відкриттів. Готуючись до уроку, він повинен знайти непомітні «вузлики», де сплітаються причинно-наслідкові чи інші зв'язки, з яких народжується питання, а питання – це стимул, що збуджує бажання знати. Недоказане – це своєрідна приманка для мислення учнів. Василь Олександрович не дає готових рецептів. Усе залежить від навчальної дисципліни та знань, які вже

мають діти. У цьому випадку процес навчання стає інтерактивним, тому що вчитель одразу ж реагує на запитання, проявляє гнучкість, дещо відходячи від запланованого напередодні, а учні фактично стають співтворцями уроку, спрямовуючи діяльність в інше, не менш важливе русло. Ми бачимо наочне втілення однієї з ідей педагогіки партнерства – навчання без примусу, що припускає наявність таких особистісних якостей учителя, як гуманність, комунікативність, ціннісне ставлення до дитини.

Велику роль Василь Сухомлинський відводив психолого-педагогічній культурі вчителя, найголовнішою рисою якої є розуміння і відчування духовного світу дитини.

Важливим складником принципу партнерства є вміння спілкуватися з людьми та отримувати радість від цієї діяльності. В основі спілкування лежить слово, якому В. Сухомлинський надавав особливого значення, позаяк був переконаний, що вчитель має вміти створити такий психологічний контакт, без якого не може бути продуктивної взаємодії: «Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво». На думку В. Сухомлинського, кожен учитель, який предмет він би не викладав, повинен бути викладачем словесності, адже слово – це перший крок до думки учня. У роботі важливий і зміст матеріалу, і тон розмови, і час цієї розмови, і зовнішній вигляд учителя, і манери його поведінки. Педагог має тактовно, непомітно спонукати дитину до висловлювання своїх думок. Це можливо тільки на основі цілковитої довіри учня чи учениці до наставника, умінні бачити в ньому друга, здатного зрозуміти й підтримати. «Слово вчителя має приносити дитині більше радості, ніж прикрощів, тривог, неприємностей. Тільки за цієї умови вихователь може розраховувати на те, що він знайде доріжку до серця і розуму дитини».

Вирішальне значення в організації освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства відіграє компетентний учитель. Василь Сухомлинський надавав великого значення професії вчителя, вважаючи її людинознавством, постійним проникненням в складний духовний світ людини. Відповідаючи на запитання «Що значить хороший учитель?», В. Сухомлинський підкреслює, що це насамперед людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, вірить у те, що кожна дитина може стати доброю людиною, уміє дружити з дітьми, бере близько до серця дитячі радощі й прикрощі, знає душу дитини, ніколи не забуває, що й сам він був

дитиною. Він виділяє риси, без яких не може відбутися педагог: глибока віра в можливість успішного виховання дітей, гармонія серця й розуму, чуйність, сердечна турбота про людину, розуміння світу дитинства, вміння «пізнавати серцем», «проникати в душу дитини», «володіти собою, тримати себе в руках», «стримувати збудження й роздратування», «володіти ситуаціями», «створювати життєрадісні мелодії в музиці дитинства». Висвітлюючи досвід роботи Павлиської школи, де панувала колективна співпраця на основі духовно-етичних цінностей усіх її суб'єктів, Василь Олександрович писав: «Ми добиваємося, щоб вчителів і учнів об'єднувала духовна спільність, при якій забувається, що педагог – керівник і наставник. Якщо вчитель став другом дитини, якщо ця дружба осяяна благородним захопленням, поривом до чогось світлого, розумного у серці дитини ніколи не з'явиться зло...».

Отже, зміст виховання В. Сухомлинського ґрунтується на принципах партнерства, а його ідеї гуманістичної педагогіки й педагогіки співробітництва залишаються актуальними й сьогодні.

Список використаних джерел

1. Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. Київ : Рад. шк., 1976–1977.

*СВИНЧУК Анатолій,
учитель історії,*

КЗЗСО «Луцький ліцей № 14 імені Василя Сухомлинського Луцької міської ради», м. Луцьк

ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Як відомо, Василь Олександрович Сухомлинський увійшов в історію вітчизняної та світової педагогіки як мислитель, освітянин-творець, публіцист, письменник. Плідну педагогічну практику В. Сухомлинський систематично поєднував із теоретико-узагальнюючою діяльністю. Написав низку книг, присвячену вихованню дітей. З-поміж цих праць варто виділити такі – «Павлиська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителеві», «Народження громадянина», «Батьківська педагогіка», «Як виховати справжню людину», «Хрестоматія з етики» та ін., що склали

етап у розвитку нової педагогічної науки. Неодноразово зазначалося, що всі праці В. Сухомлинського вирізняються почуттям громадянськості й любові до Батьківщини, що його педагогічна стратегія була спрямована на формування всебічно розвиненої особистості, яка відчуває постійну потребу в саморозвитку.

Під громадянським вихованням В. Сухомлинський розумів складну, цілеспрямовану діяльність, що забезпечує становлення та розвиток у школяра громадянської свідомості, почуття власної гідності, мужності й патріотизму. Він зазначав, що саме через громадянську активність, безпосередню участь у громадських справах і можна виховати справжніх патріотів: «Якщо в дитинстві й отроцтві людина піклувалася про свої інтереси, якщо спільне стало для неї глибоко особистим, вона у зрілі роки стане справжнім патріотом» [1, с. 16]. Ідея такого виховання полягала саме в тому, щоб викликати в дитині любов та повагу до рідного краю. Досягалося це шляхом ознайомлення з історією Батьківщини та її сьогоденням.

В. Сухомлинський проводив бесіди, в яких намагався охоплювати великі проміжки часу, але робив це таким чином, щоб діти могли зрозуміти, на прикладі історій, одну із сторін патріотизму, а саме: «непримиренність із загарбниками, готовність віддати життя за волю і незалежність» [2, с. 84]. На мою думку, виховання патріотизму є актуальним і в наш час. Сьогодні в нашій країні часто звучить слово «патріот», але як його виховати? Я вважаю, що історичний підхід є досить доречним, адже історія України багата і повчальна. Вона дає змогу не лише досягнути жертвовності патріотів, а й побачити самовіддачу нашого народу. Патріот – це людина, віддана своєму народові, яка любить свою Батьківщину, живе і працює заради процвітання свого краю. Аналізуючи роботу педагога «Народження громадянина», можна визначити думку автора про те, що необхідно розширювати кругозір підлітка. Думка полягає в тому, щоб дитина була здатна бачити не лише те, що коїться поряд із нею, а й дивитись далеко у майбутнє, охоплювати новий простір і завдяки цьому більш повно оцінювати свою працю, себе та своїх рідних.

Лише людина з широким кругозором може навчитися патріотичному баченню світу, яке є надзвичайно важливим для громадянина своєї країни, адже країна, яку не люблять, – не існує. Неможливо не любити рідний край, у якому ти народився та виріс, у якому пройшло твоє дитинство, повне дорогоцінних спогадів. Навіть коли людина залишає рідну землю, у серці

назавжди зберігається частинка Батьківщини. Саме це й намагається донести до нас В. Сухомлинський у своїх працях, донести до нових поколінь знання про те, як любити свою неньку Батьківщину і як передати цю любов іншим.

Саме В. Сухомлинський перший (за радянських часів) звернувся до громадянського виховання як до головної педагогічної проблеми. У 1970 році вийшла його книжка «Народження громадянина», де формування громадянськості розглядається на основі людяності, гуманізму. Першочерговою умовою формування рис громадянина педагог вважав організацію емоційно насиченого, діяльного (з трудовою основою) життя школи, розвиток громадянської активності кожного індивіда в контексті діяльного життя шкільного колективу. Він визначив підлітковий вік як особливо важливий для формування громадянина і твердив, що риси громадянина виховуються безліччю впливів педагогічного характеру й некерованими соціальними впливами. В. Сухомлинський підкреслював, що задовго до повноліття наш підліток має жити громадянськими думками й сприйманнями. Також він вважав, що бажання людини в юному віці бачити свою Батьківщину сильною та незалежною, міцною та процвітаючою повинно стати сильним поштовхом до того, щоб юнак захотів проявити це бажання у своєму труді. Праця, спонукала подібним бажанням, несла в собі, як казав сам автор, «... яскраво виражений громадянський напрямок» і «лише в цьому джерело формування патріотичного обов'язку». З цим важко не погодитися, тому що саме в цьому віці формується національна самосвідомість і приналежність до своєї нації. Якщо упустити такий момент, то людина, ймовірно, не буде співвідносити себе зі своєю Вітчизною, що може призвести до серйозних наслідків. Як наслідок, наступні покоління втратять зв'язок з історією свого народу і держави, і їм будуть нав'язані зовсім інші цінності. Саме для того, щоб запобігти подібному, ми повинні підтримувати зв'язок зі своєю культурою та історією і зацікавлювати до цього молодше покоління, виховувати в них інтерес, спрямовувати. Коли народ буде зацікавлений у благополуччі рідного краю, коли він буде ставитися до нього з повагою та любов'ю, коли усією душею буде прагнути зміцнити та розвинути свою країну, стати на її захист та об'єднатися проти зовнішнього ворога, лише тоді можна буде говорити про справжній патріотизм, про той патріотизм, про який В. Сухомлинський говорить у своїх працях.

Неодноразово у своїх роботах В. Сухомлинський стверджував, що «...в житті людини має бути щось найголовніше, що стоїть вище від усіх повсякденних турбот, тривоги, пристрастей» [2, с. 513]. І далі: «Ставлення до ідеї Батьківщини як до священного й найдорожчого облагороджує всі людські почуття, зближує, ріднить людей, очищає душі від усього, що принижує гідність» [2, с. 513]. Така думка автора є надзвичайно важливою й актуальною у будь який час, адже вона закликає до єдності народу. На сьогодні це питання стоїть досить гостро. У нашій країні проживають люди з різною ідеологією, різними поглядами на життя, політику та відносини. Такі відмінності несуть руйнівний характер для країни, вони не дозволяють їй рости та розвиватися, зміцнюватися та проявити увесь свій потенціал, чим, на жаль, користуються зовнішні сили. В. Сухомлинський у своїх працях підкреслював, що сила країни саме в її єдності й зрощувати цю єдність необхідно з малих літ.

Виховання патріотичної свідомості, переконань і почуттів, як зазначав великий педагог, неможливо відокремити від складного, цілісного процесу формування особистості. І цей процес, як писав В. Сухомлинський, слід розпочинати з дитинства. Особливо важливо здійснювати патріотичне виховання дитини з початкових класів, коли вона усвідомлює почуття і, разом з тим, переломлює його через призму емоційного.

Громадянське виховання – формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною. Громадянське виховання передбачає вирішення таких завдань:

- виховання любові до Батьківщини, високої ідейності та патріотизму;
- виховання гуманного ставлення до людей і обов'язку перед ними;
- виховання турботливого ставлення до батьків, рідних, близьких;
- розуміння життя, добра і зла в ньому;
- виховання високих громадянських якостей.

Я вважаю, що основна думка В. Сухомлинського полягала в тому, що педагог повинен своєю працею сприяти вирішенню завдань громадянського виховання, але доходити до безпосередньої відповіді на поставлені запитання дитина повинна сама. Також можна помітити зацікавленість педагога у сократичному методі, основним завданням якого було побудувати урок таким чином, щоб у кінці заняття учень самостійно міг дати відповідь на питання, яке пролунало на початку уроку. Отже, здійснивши аналіз творчості В. Сухомлинського, можна зробити висновок, що ідеї громадянського

виховання простежуються в усіх творах видатного педагога. В. Сухомлинський пропагував ідею виховання громадянськості в творах різних жанрів, будь-то казка чи наукова праця. Він вважав, що виховувати громадянина необхідно з малих літ, оскільки саме в цьому віці простіше усього вкласти ідеї патріотизму. Його праці є ґрунтовним педагогічним доробком і є актуальними у справі навчання та виховання молоді.

Список використаних джерел

1. Момотюк Л. Б. Громадянське виховання молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Рівне, 2007. 291 с.
2. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 3. Київ : Рад. шк., 1997. 670 с.
3. Його ж. Моральні заповіді дитинства і юності. Київ : Рад. шк., 1966. 232 с.
4. Кошичок : літня хрестоматія для майбутніх четвертокласників / упоряд. Л. П. Бабаєва. Харків : Ранок-НТ, 2010. 144 с.

*СТЕПАНЮК Світлана,
методист відділу гуманітарних дисциплін,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк*

ГЕНДЕРНА ПЕДАГОГІКА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ТА НУШ

Становлення української держави, утвердження цивілізаційних норм життя, інтеграція в європейське співтовариство неможливі без гармонізації суспільних відносин на засадах гендерної соціалізації.

Проблеми гендерного виховання особливо актуалізуються в умовах глобалізації освіти, модернізації загальноосвітньої школи, що має на меті формувати у школярів громадянську відповідальність, гендерну рівноправність, ініціативність, самостійність, толерантність, здатність успішної соціалізації. Саме це сприяє формуванню в середовищі молоді гендерної культури як необхідної умови всебічної самореалізації особистості.

У сучасних умовах неможливо ставитись до особистості без урахування соціокультурних особливостей статі. З'являється новий категоріальний апарат, що містить терміни з ключовим словом «гендер», які дозволяють більш повно вивчити особистість та її особливості.

Гендер – один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними та культурними

характеристиками (раса, клас, вік) організує соціальну систему. Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує соціально-рольовий статус особистості, який визначає соціальні можливості в освіті, професійній діяльності, суспільному виробництві [5, с. 1].

Останнім часом гендерні дослідження стали невід'ємною частиною педагогічної науки, а гендерна проблематика відокремлюється в різних галузях педагогіки.

Виникнення цього нового напрямку пов'язане з посиленням протиріччя між відтворюванням патріархальних стереотипів у взаємодії статей та реальними трансформаціями гендерних відносин у сучасному українському суспільстві.

Значне місце у трансформації існуючої системи гендерних відносин, формуванні егалітарної свідомості молодого покоління належать освіті.

У сучасній педагогічній науці і практиці проблема статі вивчена і представлена далеко недостатньо. Відсутність повноцінного гендерного виховання і сексуальної просвіти не лише приводить до відхилень у формуванні особистості, невротичних і поведінкових порушень, нещасливих шлюбних стосунків, але й виявляється часом серед факторів, що призводять до виникнення серйозніших психічних розладів.

Не випадково в останні роки гендерна тематика у психолого-педагогічній науці набуває все більшої популярності. Очевидно, що жорсткі стандарти традиційної культури щодо фемінінності й маскулінності, які проводяться суспільством через школу, є анахронізмом і стають об'єктивною перешкодою для ефективної соціалізації вихованців НУШ.

Сьогодні все більше вчених сприймає парадигму гендерного підходу в педагогіці. Для них привабливим є те, що гендерний підхід орієнтований на формування й утвердження рівних, незалежних від статі можливостей самореалізації людини в усіх сферах життєдіяльності. Однак гендерні підходи в педагогіці сприймаються як наукова екзотика. Це цілком зрозуміло, якщо врахувати, що система традиційної освіти загалом достатньо консервативна і з небажанням сприймає «інновації». Педагогіка має звикнути до нового знання. Для розуміння і професійної участі в процесі гендерної соціалізації дітей педагогу необхідний відповідний методологічний і методичний апарат, що містить систему наукових знань про гендер, педагогічні аспекти виховання й освіти як гендерні технології, фактори, умови і критерії ефективної гендерної соціалізації дітей у Новій українській школі.

Велика заслуга в модифікації проблеми підготовки молоді до подружнього життя та в практичному вирішенні цього питання належить видатному українському педагогу В. О. Сухомлинському. Виходячи з мети формування якостей сім'янина, він визначив конкретні завдання її досягнення: а) формування моральних уявлень про шлюб і сім'ю (дружба, кохання, відданість, вірність, обов'язок, честь, гідність, відповідальність тощо); б) формування морального ідеалу сімейного життя; в) розвиток моральних почуттів, що визначають поведінку людини в сімейному житті (особиста симпатія, повага, прив'язаність тощо); г) формування моральних переконань, на яких ґрунтується кохання, шлюб, сім'я; д) оволодіння позитивним досвідом моральних відносин між статями.

У вирішенні складних завдань формування взаємин дітей різної статі В. О. Сухомлинський надавав великого значення збагаченню духовного світу хлопчиків і дівчат, гармонії в них духовного і фізичного, їх взаємоповазі. У Павлівській школі поряд з культом Книги. Праці. Краси панував Культ Матері, Жінки. Цінними є ідеї В. О. Сухомлинського про необхідність готувати юнаків і дівчат в системі стосунків «чоловік – жінка»: *«благородство у взаєминах між хлопцем і дівчиною, чоловіком і жінкою – це дерево, яке зеленіє тоді, коли його краса живиться глибоким корінням людської гідності, честі, поваги до людей і до самого себе, непримиренності до зла, бруду, приниження людської гідності»* [3, с. 313].

Виходячи з необхідності врахування особливостей статі в підготовці молоді до сімейного життя, В. О. Сухомлинський стверджував, що хлопці повинні отримувати «чоловіче виховання» (загартування, важчі роботи, допомога старшим і дівчаткам тощо). Нагадування: «Ти чоловік» сприяє вихованню лицарського ставлення до дівчини. Дівчата в свою чергу повинні отримувати «жіноче виховання». При цьому строгість дівчини, її вимогливість і нетерпиме ставлення до зла і несправедливості, прагнення бути самобутньою, яскраво вираженою, незалежною особистістю виступає свого роду засобом виховання у юнаків якостей чоловіка. *«Виховання стійких, мужніх, незламних, непримиренних до зла, жінок – це, на наш погляд, одне з найважливіших завдань формування людини»*, – зауважує В. О. Сухомлинський [4, с. 190].

Говорячи про методику підготовки молоді до сімейного життя, В. О. Сухомлинський однією з умов успіху в цій справі вважав чуйність і глибоку повагу вчителя до її інтимного світу. «Вивертання» серця підлітка, юнака, надмірний інтерес до сокровеного, прагнення взяти те, в чому він

сам собі соромиться зізнатися – це, на його думку, ознака педагогічного безкультур'я.

В. О. Сухомлинський закликав так організувати діяльність учнівського колективу, щоб не було *«спеціально чоловічих і спеціально жіночих видів діяльності»*. *«Не повинно бути таких трудових взаємовідносин, щоб дівчатка обслуговували хлопчиків і звалили таким чином до ролі домогосподарки. Те, що треба робити в домашньому господарстві, однаково вміло і старанно повинні робити чоловіки і жінки. Коли і є якийсь розподіл в самообслуговуванні, то він має бути тимчасовим: сьогодні хлопці виконують одну роботу, завтра – іншу»* [2, с. 574]. Неодноразово він повторював, що не можна допустити того, щоб *«жінки наші ставали освіченими, інтелектуально багатими рабинями»*. І далі: *«Як вогню бійтеся, щоб дівчатка відчули: ми – слабші, наша доля – підкорятися»* [2, с. 574].

Закликаючи до чуйності і тактовності, В. О. Сухомлинський вважав неприпустимим для вихователя пояснювати ті чи інші позитивні чи негативні риси дитини приналежністю до тієї чи іншої статі, тим більше – протиставляти дівчат хлопцям або навпаки.

Практична діяльність В. О. Сухомлинського у Павлівській школи була орієнтована на формування благородства відносин між вихованцями різної статі. *«Місія вихователя – допомогти кожній дівчинці знайти поле виявлення її індивідуальних здібностей у багатогранній діяльності, пов'язаній з навчанням... Чим багатше інтелектуальне життя колективу, тим яскравіше розкривається чоловік перед жінкою і жінка перед чоловіком передусім, як людина з усім її багатством, а не як істота протилежної статі. Це дуже властиво для виховання справжніх жінок і справжніх чоловіків. Щоб полюбити дівчину як жінку, хлопець повинен здобути моральний досвід поваги її як обдарованої, самобутньої, мудрої, незалежної особистості»* [2, с. 574].

Говорячи про любовні стосунки між жінками і чоловіками, В. Сухомлинський акцентував увагу практиків на гендерній відмінності в проявах почуття кохання: *«Щоб уміти по-справжньому, по-чоловічому любити, треба бути людиною сильної волі. Це, звичайно, потрібно однаковою мірою і дівчинці й хлопчикові, але чоловіча вірність і чоловіча любов – це далеко не одне й те ж, що вірність і любов жінки»* [2, с. 563].

Через 13 років після смерті В. О. Сухомлинського, у 1983 р. вийшла його *«Книга про кохання»*, в якій зроблено спробу комплексно розглянути

проблему кохання. «Кохання і моральний прогрес людини», «Єдність духовно-психологічних і морально-естетичних стосунків чоловіка і жінки», «Жіночність і кохання», «Моральна гідність жінки» – ці та інші розділи книги дають можливість усвідомити шляхи підготовки молодшої людини до кохання, до боротьби за особисте щастя.

Використання творчої спадщини педагога – гуманіста є актуальним у сьогоденній школі з метою подолання стереотипів взаємодії статей, які все частіше вступають у суперечність з реальними трансформаціями гендерних відносин у сучасному українському суспільстві.

Спираючись на концепцію програми «Нова українська школа» та враховуючи напрацювання неперевершеного українського педагога Василя Сухомлинського варто наголосити на необхідності вчителя спонукати учнів засвоювати матеріал шляхом застосування якомога наближених до реальних умов життя методів та форм роботи. В тому числі це можна поєднувати із гендерним компонентом.

Проблема реалізації гендерного підходу в освітній процес новітньої української школи може бути вирішена в контексті гуманістичної особистісно орієнтованої освіти, зокрема в результаті реалізації спеціально організованого процесу формування гендерної культури починаючи з молодших школярів. При реалізації гендерного підходу в освітній процес новітньої української школи необхідно враховувати вікові та психофізіологічні особливості сучасних дітей, їх взаємовідносини; тенденції до особистісно-орієнтованого навчання щодо реалізації гендерного підходу в освіту.

Список використаних джерел

1. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : навч. посіб. Тернопіль : Джура, 2003. 416 с.
2. Сухомлинський О. В. Методика виховання колективу. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 1. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 403–637.
3. Його ж. Народження громадянина. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 3. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 283–582.
4. Його ж. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. *Вибр. твори* : в 5 т. Т. 1. Київ : Рад. шк., 1976–1977. С. 55–206.
5. Цукор О., Іванова І. Гендерна педагогіка – освітня технологія. Київ : Освіта UA, 2007. С. 5.

*СТРУС Мирослава,
учитель української мови та літератури, магістр,
КЗЗСО «Луцька гімназія № 20 Луцької міської ради», м. Луцьк*

ПЕДАГОГІЧНА РОЛЬ ІНСТИТУТУ СІМ'Ї У ЗБЕРЕЖЕННІ НАСТУПНОСТІ МІЖ СІМЕЙНИМ І ШКІЛЬНИМ ВИХОВАННЯМ ДІТЕЙ

(За працями В. О. Сухомлинського)

У сучасних умовах існування суспільства, яке відзначається динамічністю розвитку, вагоме місце посідає виховання та навчання підростаючого покоління, яке, навчаючись у закладах загальної середньої освіти, здобуває не лише знання із тієї чи тієї галузі, а й активно формує особистість. Російська агресія в Україні тільки підтвердила необхідність виховання освіченого, гуманного та патріотично налаштованого покоління. Це здійснюється не лише у шкільному оточенні, а й у сімейно-родинному просторі, яке формує основні погляди на життя.

Відповідно постає необхідність у забезпеченні збереження принципу наступності у процесі виховання дітей між сім'єю та школою, адже одностороння, відокремлена робота закладу освіти чи батьків спричинятиме труднощі для юної особистості на шляху до її становлення. Саме завдяки сім'ї у дитини формується світобачення, морально-етичні принципи, а в школі учителі працюють над тим, щоб закріпити їх та водночас гармонізувати особистість, поєднавши знання з вихованням, зокрема в умовах реалізації Нової української школи.

У педагогічно-науковому просторі погляди й ідеї В. О. Сухомлинського виступають надзвичайно актуальними, не зважаючи на їх віддаленість у часі, адже торкаються питань виховання насамперед Людини, а не лише всесторонньо обізнаного учня з різних наукових галузей. Український педагог одним із перших у світовому вимірі диференціював необхідність дотримання принципу наступності, який сприяє збереженню цілісності освітнього процесу загалом: як у навчанні, так і вихованні. Аналізуючи його праці, можемо стверджувати про те, що вони репрезентують підґрунтя так званої батьківської педагогіки, адже навіть окрема праця має таку ж назву. Протягом життя у колі педагогічно-наукових зацікавлень українського відомого вчителя перебували питання, що стосуються сімейного виховання дитини, педагогічних умов і особливостей

кожної окремо взятої сім'ї. Він активно долучався до роботи з батьками, вивчаючи їх досвід та аналізуючи причини невдач виховного процесу.

Основи батьківської педагогіки простежуємо у працях В. О. Сухомлинського: «Батьківська педагогіка», «Як виховати справжню людину», «Листи до сина», «Листи до дочки», «Лист молодому батькові», «Слово до батька» тощо. Він відстоював ідею необхідності свідомої підготовки до ролі батька та матері, тому вважав за доцільне здійснювати це на державному рівні. Можемо стверджувати, що це – зародження сучасної ідеї свідомого батьківства, яку активно розвивають сучасні психологи. Окрім цього, педагог наголошував на важливості впровадження співпраці батьків і вчителів для посилення ефективності освітньо-виховного процесу. Варто при цьому наголосити на важливій деталі: В. О. Сухомлинський активно долучився до втілення своїх ідей у життя, адже працюючи у Павлівській школі, організував систему педагогічного всеобучу, в межах якої провідною була саме батьківська школа.

У його розумінні поняття «батьківська педагогіка» – це «педагогічна освіта батьків і матерів, освіта тих, кому завтра бути батьками й матерями» [3, с. 187]. Також дослідник наголошує на тому, що це потребує виокремлення педагогічної культури батьків, без якої «...неможливо розв'язувати жодного питання, що стосується навчання та виховання. Батьківська педагогіка, тобто елементарне коло знань матері та батька про те, як істота, що народилася від людини, стає людиною, – це фундамент, основа всієї педагогічної теорії і практики» [3, с. 169].

Привертають також увагу погляди В. Сухомлинського, пов'язані з ідейною спрямованістю процесу виховання, адже він вважає за необхідне дотримуватись чітко детермінованого ідейного спрямування у формуванні морально-етичних поглядів підростаючого покоління як вдома, так і в школі. Саме йому належить в українській педагогіці ідея співпраці навчального закладу та сім'ї, яка ґрунтується на рівності, співдружності та взаємодоповненні.

Таким чином наступність у вихованні в оточенні сім'ї та школи зберігатиметься завдяки процесу неперервного управління сімейним вихованням і взаємовідносинами батьків і дітей. Батьки в такий спосіб орієнтують учителів на ті принципи, які вони закладають у сімейному просторі, а заклад освіти доповнює роботу батьків, надаючи їй методичного підґрунтя. Це, на думку В. О. Сухомлинського, відзначатиметься успішною результативністю у формуванні особистості. Відповідно постає

необхідність у вивченні батьками культури спілкування, духовного розвитку, етики, педагогіки та світоглядного розвитку.

У працях В. О. Сухомлинського знаходимо поняття «шкільно-сімейне виховання», під яким він розумів систему взаємин між суспільним інститутом сім'ї та соціальним (школою), адже «...без виховання дітей, без активної участі батька і матері в житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально-виховний заклад і неможливий моральний прогрес суспільства» [3, с. 195].

Можемо стверджувати, що значної цінності в умовах сучасних подій має запропонована В. Сухомлинським система ефективних засобів шкільно-сімейного виховання, яка передбачає наступні фактори:

- 1) дослідження потенційних виховних можливостей кожної сім'ї;
- 2) диференційний підхід до педагогічного навчання сімей;
- 3) робота над утвердженням сімейно-шкільних традицій та їх збереженням;

4) забезпечення для учнів, зокрема старшої школи, умов для підготовки до батьківства і материнства [2, с. 21].

Варто наголосити, що роль інституту сім'ї у педагогічних поглядах В. Сухомлинського відзначається своєрідністю осмислення на той час, проте гострою актуальністю в умовах сьогодення, коли Україна переживає кризу державності. Педагог вважав, що шкільно-сімейне виховання повинно ґрунтуватись на етнічній основі, що відповідає згідно з сучасними вимогами Нової української школи компетентнісному навчанню, зокрема щодо формування громадянської компетентності. Він слушно підкреслює, що доцільним буде використовувати у процесі виховання українські народні казки, легенди, перекази тощо. Вважаємо доречною рекомендувати сучасній українській системі освіти розвивати ці ідеї, проте не формальному рівні, а для чіткого осмислення української самоідентичності підростаючим поколінням як вдома (у сімейному оточенні), так і в закладах освіти, коли яскраво відображаються учнями цінності, які заклали батьки.

Можемо стверджувати, що збереження наступності між сімейним та шкільним вихованням В. О. Сухомлинський розглядає завдяки функціонуванню етнічного компонента, який передбачає розгалужену систему цінностей, притаманну українцям, і національну свідомість. Педагог радить батькам не оминати у процесі виховання дитини

формування шанобливого ставлення до рідного краю, українського народу, української мови, народних традицій. У такий спосіб школа зможе зберегти наступність у цьому процесі. Як показує практика, реалізація на уроках виховної мети, пов'язаної з вищезокресленими аспектами, значно ускладнюється, коли вдома батьки нехтують національно-патріотичним вихованням. Як бачимо, умови воєнного стану суттєво вплинули на це, проте варто остерігатись його перетворення на лише модну тенденцію, а не внутрішній поклик батьків.

Окрема увага В. О. Сухомлинського у системі шкільно-сімейного виховання належить формуванню в дітей високих моральних якостей, серед яких особлива цінність належить формуванню вміння шанувати свою сім'ю, як не дивно це звучатиме на перший погляд. Сім'я – первинне середовище зародження суджень дитини про довкілля, тому вона виступає тим оточенням, яке детермінує гуманність, кордоцентризм, людяність тощо.

При цьому педагог наголошував, що як школа, так сім'я повинна дбати про те, щоб підростаюче покоління було чутливим до своїх батьків чи старших членів родини не з примусу, а з почуття вдячності, любові, взаємодопомоги. Про роль у цьому процесі закладів освіти він зазначав так: «З того часу, як дитина переступила поріг школи, ми дбаємо про те, щоб якомога більше своїх сил вона віддавала матері, батькові, бабусі, дідусеві. Своє важливе виховне завдання ми вбачаємо в тому, щоб праця дитини в ранньому віці була одухотворена турботами про матір. Саджаючи плодове дерево й присвячуючи його матері, даруючи їй перші плоди з нього, дитина вчиться вірності й відданості – найсвятішого й найдорожчого вжитті людини» [4, с. 536].

Отже, можемо підсумувати, що у сучасних умовах українського освітнього процесу має зберігатись наступність у вихованні дитини між сімейним оточенням та закладами загальної середньої освіти. Про це слушно зауважував ще В. О. Сухомлинський, який диференціював необхідність формування культури батьківської педагогіки, зокрема на державному рівні. Його ідеї шкільно-сімейного виховання дитини та формування її особистості актуальні як ніколи, адже педагог пропонує батькам співпрацювати з освітніми закладами, які в свою чергу можуть запропонувати методичне підґрунтя для реалізації тих чи тих ідей. Він вважав, що саме вдома формуються ті морально-етичні життєві принципи людини, які в школі розвиваються, доповнюються та знаходять прикладне значення.

У такий спосіб постає перспектива подальшого дослідження способів ефективних взаємин на шляху до співпраці школи та сім'ї для дотримання наступності у вихованні учнів, адже правдиво звучать його наступні слова: «Із сім'ї протоптується стежка до школи, а вже тоді на життєву дорогу ведуть дітей два розуми, два досвіди, здобуті у сім'ї та школі».

Список використаних джерел

1. Апілат І. Родинне виховання в системі шкільної освіти у педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухомлинського : матеріали Всеукр. студентської наук.-практ. інтернет-конф. «Вивчення і впровадження в навчально-виховний процес середньої та вищої школи педагогічних ідей Василя Сухомлинського». Кропивницький, 2018. С. 89–95.
2. Любчак Л. В. Родинна педагогіка : курс лекцій. Вінниця, 2012. 149 с.
3. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ : Рад. шк., 1978. 263 с.
4. Його ж. Методика виховання колективу. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 1. Київ : Рад. шк., 1976. С. 405–637.

ЯСІНСЬКА Наталія,

*доцент кафедри педагогіки та психології, кандидат педагогічних наук,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк*

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЦІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Ключові слова: екологічне виховання, гуманізм, принцип гуманізму, освітній процес, принцип природовідповідності, педагогічна майстерність вчителя, особистісно орієнтований підхід.

Вступ. Систему своїх педагогічних положень, вимог і рекомендацій педагог об'єднував навколо екологічного виховання. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського потребує вдумливого, осмисленого осягнення, виваженого застосування. Творчий, небайдужий педагог може звиряти свої педагогічні здобутки з тими ідеями, які втілював у педагогічну діяльність мудрий Учитель.

Виклад основного матеріалу Екологічна ситуація, що склалась сьогодні на планеті, поставила людство перед вирішенням цілого спектру проблем наукового, технічного, економічного, духовного, соціального змісту. Сьогодні вже зрозуміло, що необхідно зберегти природу не тільки як умову існування людини, але й як обов'язкову основу її гармонійного розвитку.

Формування в підростаючого покоління нової культури ставлення до природного середовища – одне з найважливіших завдань сьогодення. Природа є основним фактором існування людини, вона і людство невіддільні одне від одного.

У вирішенні екологічних проблем та створенні основи безпечного розвитку України визначальним є формування екологічної свідомості, екологічної відповідальності, екологічного мислення, екологічної культури і цілісного екологічного світогляду.

У цьому зв'язку надто доречним є звернення до творчого досвіду великого гуманіста ХХ ст. В. О. Сухомлинського, котрий хоч і не користувався поняттям «екологічна культура», проте заклав наукові підвалини для його розуміння. Звичайно, В. Сухомлинський насамперед спробував виявити підвалини гармонії взаємин людини і природи. Тому, у вихованців прагнув утверджувати «... погляд на природу як народне багатство, що передається з покоління в покоління, цінність якого ні з якими іншими цінностями порівняти й зіставити не можна».

У своєму багаторічному педагогічному експерименті В. Сухомлинський довів, що турбота учнів про все живе і красиве (рослини, квіти, тварини) переростає в розуміння самоцінності життя у всіх його проявах.

Педагог вважав, що виявом прекрасного в дитині було і залишається добро. Бо краса й добро властиві кожній людині від природи. Вони найдоступніші, як вода і повітря. Для мислячого вчителя учень – мікрокосмос. Пізнаючи учня, вчитель пізнає себе, розкриває сутність людини. Не страх і почуття вини, а любов і ствердження власних сил повинні лежати в основі педагогічного процесу, вважав Василь Сухомлинський.

Загалом, Василь Олександрович обґрунтував стратегічний напрямок становлення екологічної культури, за яким учень шляхом саморозвитку оволодіває емоційно-особистісним переживанням краси природи, допомагає збереженню цієї краси. У процесі такого піклування він поступово підходить до розуміння і краси людських взаємин. Саме почуття захоплення красою природи, людських взаємин сприяє утвердженню людяності у душах вихованців. «Через красиве – до людяного – така закономірність у вихованні».

В Україні ще в 60-х роках В. О. Сухомлинським була створена філософсько-педагогічна концепція, заснована на принципах доброти,

гуманізму й розумного співіснування людини і природи. Відзначимо, що тоді терміни «екологічна культура», «екологічне виховання», «екологічне мислення», «екологічна освіта», «екологічна свідомість» не мали широкого вжитку, і тому видатний педагог ними не оперував. Проте наближення філософських поглядів Сухомлинського до ідеї Вернадського і його послідовників, комплексне вирішення у педагогічній системі завдань екологічної освіти, спосіб організації природоохоронної діяльності у Павлівській середній школі – все це дає змогу констатувати створення В. О. Сухомлинським ефективної моделі екологічного виховання в сучасному розумінні цього процесу.

А оскільки Сухомлинський був прихильником гуманістичної педагогіки, відповідно процес виховання він будував виходячи з інтересів і природних потреб дитини, надаючи пріоритетного значення реалізації принципу природовідповідності. При цьому Сухомлинський значно поглибив зміст принципу природовідповідності вважаючи за потрібне не тільки враховувати й розвивати природні потреби учнів під час розумового та фізичного виховання, а й у формуванні моральних переконань та естетичних смаків. Великого значення він надав організації спілкування учнів із природою як важливої передумови безболісного, вільного гармонійного розвитку природних здібностей кожного учня. «Людина була і завжди залишиться дітям природи. І те, що ріднить її з природою, має використовуватися для її прилучення до багатств духовної культури», – вважав Сухомлинський, надаючи реалізації принципу природовідповідності інтегруючої функції у досягненні головної мети виховання – розвитку гармонійної, всебічно розвиненої особистості, людини з новою філософією взаємин із природою.

Сухомлинський починав будувати процес шкільного виховання з впливу на емоційно-естетичну чутливість дітей шляхом активного, керованого спілкування з природою. Він створив «Школу радості», тому першим кроком учнів у «Школі радості» стає дослідження краси органічно близького їм світу природи. Реалізація принципу природовідповідності в цей час давала змогу не тільки виховувати в учнів перші естетичні почуття, сприяла адаптації дітей до шкільного життя, підвищенню пізнавального інтересу, створенню життєрадісного емоційного фону та сприятливих передумов для подальшого всебічного розвитку, але й дозволяла прищепити їм емоційно-естетичне ставлення до природи як до джерела краси, гармонії і життя, яке необхідно берегти й цінувати. Він прищеплював своїм

вихованцям моральні почуття цінності всього живого, співпереживання, самообмеження, необхідність берегти не тільки людей, а й природу, якій «теж боляче». Отже, перший крок екологічного виховання – створення в дітей естетичного, підсвідомого захоплення природою. Цьому присвячено більшість занять у «Школі радості». Але «те, що людина любить природу, само по собі теж не є показником її вихованості», – вважав Сухомлинський і прагнув за допомогою реалізації принципу природовідповідності поєднати естетичне, моральне і екологічне виховання. Педагог був переконаний, що дитяче серце чутливе до закликів творити красу і радість людям, а тому він наголошував на необхідності організації природозберігаючої діяльності. Світоглядним підґрунтям при цьому стає переконання учнів у необхідності збереження і примноження живого і красивого.

Реалізація принципу природовідповідності у вихованні підлітків дозволяла продовжити активне спілкування учнів із природою під час вивчення дисциплін природничого циклу, а відтак – сформувати в них об'єктивні і глибокі знання про навколишній світ, у тому числі й екологічні знання, що в поєднанні з морально-етнічним підґрунтям давало змогу Сухомлинському організувати ефективну природоохоронну і природо відтворюючу діяльність учнів. Враховуючи природні особливості в розвитку школярів, В. О. Сухомлинський наголошував на необхідності втілення природничих знань і морально-естетичних почуттів учнів у практичну дослідницьку та природну діяльність. Ним були розроблені й задіяні різноманітні форми такої роботи: спостереження за розвитком рослин і тварин, аналіз хімічного складу ґрунту, елементи селекційної роботи, дослідження ефективності мінеральних і органічних добрив, боротьба з ерозією ґрунтів тощо. Отже, поряд з активною природоохоронною роботою навчальна і практична діяльність учнів у наукових гуртках була пошуком шляхів розумної взаємодії з природою, використання природних багатств без шкоди для навколишнього світу.

Еколого-педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського ніколи не відзначалися лише споглядальним характером. Педагогічна спадщина наскрізь пройнята тривогою за збереження землі – одна з його заповідей, звернених до дітей звучить: «Щоб зірвати квітку, треба виростити десять». На його думку, в екологічній освіті й вихованні дуже важливо не тільки зосереджуватися на проблемах руйнування довкілля, а й робити акцент на бережливому ставленні до природи, до її краси. Тільки тоді сформовані норми, погляди, переконання, ідеали, цінності викличуть у людини потребу

в активних природоохоронних і ресурсозберігаючих діях. Педагог гостро виступав проти хижацького, антигуманного ставлення до довкілля. Він говорив, що «...природа в наші дні перестала бути невичерпною коморою», «природні цінності – не невичерпні і не безмежні».

Не можна не навести слова Василя Олександровича, які часто використовують учителі на своїх уроках: «Я вбачаю великий виховний сенс в тому, щоб дитина бачила, розуміла, відчувала, переживала, осягала як велику таємницю пробудження життя в природі».

За словами В. О. Сухомлинського, якщо дитина буде переживати, розуміти, відчувати красу природи, її примноження і збереження – дитина виросте дбайливим господарем і розвиненою особистістю.

Висновки. Отже, вихідними засадами Сухомлинського завжди були екологічне виховання учнів та гуманістичні ідеї про людину як вищу цінність і про дитину як надзвичайно складний і неосяжний світ, який вчитель може (і повинен) осягнути не тільки розумом, а й серцем. Формування екологічних знань, екологічної культури в учнів – важливе завдання вчителів. Саме цьому сприяють праці В. О. Сухомлинського.

Список використаної літератури

1. Арцишевський Р. А. Серце, віддане дітям. *Педагогічний пошук*. 2008. № 1 (57). С. 7–10.
2. Луцьок А. М. Василь Сухомлинський про педагогічну майстерність вчителя. Луцьк : Надстир'я, 2003.
3. Сухомлинський В. О. Природа – джерело вихованості. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1977. С. 550.
4. Його ж. Природа, праця, світогляд. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1977. С. 4.
5. Його ж. Серце віддаю дітям. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 3. Київ : Рад. шк., 1977.
6. Його ж. Батьківська педагогіка. Київ : Рад. шк., 1978.
7. Його ж. Школа і природа. *Вибр. твори* : у 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1977. С. 536.

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

**Використання спадщини В. О. Сухомлинського
в освітньому просторі Нової української школи**

*Збірник матеріалів
педагогічних читань, присвячених 105-й річниці від дня народження Василя
Сухомлинського та 30-річчя проведення всеукраїнських педагогічних читань*

Друкується в авторській редакції

Упорядник: А. М. Луцюк

Технічний редактор: Л. І. Гаврилюк

Верстка: В. О. Вашкевич

